

**сайфи
сарош** ◆
шеърлар
◆
гулистон

ҒАФУР ҒУЛОМ
НОМИДАГИ БАДИИЯ
АДАБИЕТ НАШРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1968

Нашрга тайёрловчи

филология фанлари доктори

Э. ФОЗИЛОВ

Илмий муҳаррирлар:
академик М. Т. ОЙБЕК,
филология фанлари кандидати
П. ШАМСИЕВ

Уз1
С32

Саройи Сайфи.
ШЕЪРЛАР. ГУЛИСТОН. Т., Фафур Ғулом номидаги бадний
адабиёт нашриёти, 1968.
256 бет. Тиражи 10 000.
Сарой Сайфи. «Стихи. Гулистон».
(На узбекском языке).

Уз1

Редактор Ҳабиб Пулатов
Рассом А. Давлат
Расмлар редактори Ю. Павлов
Тех. редактор А. Парпихўжасев
Корректор И. Қобилов

Босмахонага берилди 30/VI 1967 й. Босишга рухсат этилди 15/IV 1968 й. Формати 70×108/32. Босма л. 8,0. Шартли босма л. 11,2. Нашр л. 8,92. Тиражи 10000. Фафур Ғулом номидаги бадний адабиёт нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 80—66.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот Давлат комитатининг 3-босмахонасида № 2 қорғога босилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. 1968 йил. Заказ № 672. Баҳоси 99 т.

Индекс 7—4—3

КИРИШ

Маълумки, ўзбек халқи қадимги замонлардаёқ бой маданият ва санъат яратган ҳамда дунё маданияти хазинасига ўзининг салмоқли ҳиссасини қўшган халқлардан биридир.

Ўзбек халқининг бой адабий меросига тегишли айрим дурдоналар ҳанузгача нафис қўлёзма ҳолида турли давлатларнинг кутубхоналарида сақланиб келмоқда. Мана шундай дурдоналардан бири Голландиянинг Лейден университети кутубхонасида сақланаётган Сайфи Саройининг яғома нусха қўлёзмасидир.

Бу қўлёзмада Сайфи Саройи 793 ҳижрий (1390/91) йилда Саъдий Шерозийнинг машҳур «Гулистон» номли асарини форс тилидан ўзбекчага қилган таржимаси, XIV аср шонрларининг мушоаралари, форс тилида ёзилган учта рубой, иккита тарихий ёзув ва икки вариантда ёзиб олинган тўрт бандли халқ ашуласи бор.

Таржима учун бундай асарнинг танланиши тасодифий ҳол эмас, албатта. «Гулистон» Урта Осиё халқларининг маданий ҳаётида муҳим роль ўйнаган асарлардан, Утмишда бу китоб дарслик вазифасини ўтаган, XIX асрда Хоразмда «Гулистон»ни Оғаҳий, XX асрнинг бошларида Тошкентда Мурод Хожа Солиҳ Хожа ўғли таржима қилишган.

Маълумки, Саъдийнинг «Гулистон»ида XIII асрдаги жамият ҳаётининг энг муҳим томонлари ўз ифодасини топган. «Гулистон»

халқ маданияти традициялари ва дунёқараши билан узвий боғланган.

Бу асар қисқа ҳажмли ҳикоя ва поэтик афоризмларнинг ўзига хос тўплами бўлиб, қофияланган проза шеър билан чатишиб кетган. Бу афоризмларнинг умумий характерига ва ҳикояларнинг кўпчилик қисмининг мазмунига кўра китоб, умуман олганда, дидактик асарлар қаторига киради. Бу насиҳатлар, қизиқ ҳикоялар, жонли суратлар тарзида, чуқур гуманизм ҳисси билан суғорилган.

Саъдий нафис юмор билан ёзилган ихчамгина ҳикояларда XIII аср феодал жамиятининг турли табақалари ҳаётини санъаткўрона усталик билан реал гавдалантирди. Юксак бадний образлар яратди. Булар оддий, софдил меҳнаткаш кишилар, халқ ёмон кўрган подшоҳ ва унинг ўзабошимча амалдорлари, расмий дин вакиллари, очьялангоч кун кечиришга мажбур бўлган камбағал-дарвишлар образларидир.

«Гулистон»нинг халқ ижоди ва дунёқараши билан узвий алоқадорлиги, социал воқеаларни мукамал қамраб олгани, уни ўзбек тилига таржима қилинишига сабаб бўлган. Сайфи Саройи бу асарнинг таржимасини 1391 йилда тугатди. «Гулистон»нинг таржимони прозаик ҳикояларда оригиналга амал қилган, шеърларни таржима қилишда эса анчагина эркинликка йўл қўйган. Сайфи Саройи таржимасини машҳур шарқшунос Ғ. М. Алиев томонидан Саъдийнинг «Гулистон»ини синчиқлаб қилинган анализи (Саъди, Гулистон, критический текст, перевод предисловие и примечания Г. М. Алиева, М., 1959 г.) шуни кўрсатадики, Сайфи Саройи ўзининг таржимасида нодир қўлёзмадан фойдаланган. Бу ҳол Сайфи Саройи таржимасини фақат ўзбек ва бошқа туркий халқлар учунгина эмас, балки эрон ва тожик халқлари адабиётлари учун ҳам қимматли ёдгорликка айлантиради.

Бу таржима Саъдий «Гулистон»и танқидий текстини қайта яратишда ҳам ёрдам бериши мумкин.

Мазкур қўлёзманнинг 179-саҳифасидан XIV аср шоирларининг мушоараси бошланади. Бунда Сайфи Саройи ўз замонасининг шоирларидан Мавло Қози Муҳсин, Мавлоно Исҳоқ, Мавлоно Имод

Мавлавий, Аҳмад Хожа ас-Саройи, Хоразмий, Абдулмажид, Тугли Хожа, Ҳасан ўғлиларнинг ғазалларига мушоара қилиб ёзган шеърлари, Хожамийнинг бир ғазали ва Сайфи Саройининг ўн уч ғазали бор.

Мушоаранинг қимматини кўп жиҳатдан белгилайдиган масала шундан иборатки, Сайфи Саройи шоир ва уларнинг шеърларини танлаб олишда маълум бир система қўллаганми, ёки бу шоирларнинг асарлари тўпламга тасодифан кириб қолганми? Агар тасодифий бўлса, у вақтда тўплам ўша давр адабиётини қисман акс эттиради, деб ҳам бўлмайди. Агар тўплам адабиётни тўлқ, мукамал билган кишининг маълум нуқтаи назарига кўра танланган бўлса, у вақтда ҳажми кичиклигига қарамасдан, бу мушоара XIV аср дунёвий адабиётнинг асосий аспектиларини ёритади. Сайфи Саройининг ўз замонасининг бадний адабиётига ва унинг вакилларига танқидий ёндошганининг далили қилиб унинг шеърлари орасидаги бир маснавийсини кўрсатиш мумкин, бунда у дунё шоирларининг доно таснифини беради.

Жаҳон шоирлари, эй гулшани боғ,
Кими булбул дурур сўзда, кими зог.
Кими тўти бекин чайнар шакарни,
Кими лафзи билан ўртар даразни.
Кимининг сўзлари мавзуну ширин,
Кимининг лойиқи ташрифу таҳсин,

Кими ўзганинг ашъорини меним дер,
Кими ҳалво каби шалғом чўбин ер.
Кими маъний қўюб лафзин тузатур,
Кими вазнин бузуб, санъат кузатур.

Аларнинг ўш бири Сайфи Саройи,
Жаҳон орифларининг хоки пойи,
Ани сен жумла шоир камтари бил,
Қамар юзга ҳамиша муштари бил.

Сайфи Саройи, ўзининг айтишича, юқорида кўрсатилган гуруҳлардан бирига мансуб, лекин қай бирига тааллуқлигини ўқувчининг ўзи ҳал қилиши керак.

Шундай қилиб, Сайфи Саройининг мушоарасида XIV аср шоирларининг атоқли вакиллари бор.

Шуниси диққатни жалб қиладики, тўпламдан машҳур «Муҳаббатнома» дostonининг автори Хоразмийнинг қасидаси ҳам ўрин олган. Қасида ва «Муҳаббатнома» дostonи авторининг бир эканлигини қасида ва «Муҳаббатнома»даги образ ва услубнинг кўп жиҳатдан мос келишларидан кузатса бўлади.

Тўпламдаги яна бир шоир, бошқа манбалардан ҳам маълум бўлган, юқори лирик хислатларни ўз шеърларида мужассамлаштирган шоир Ҳасан ўғлидир. Ҳасан ўғли озарбайжон халқининг классиги ҳисобланади. Мушоарада унинг бир ғазали бор. Бу ғазал, шунингдек. Давлатшоҳнинг «Тазкиратул-шуаро»сига ҳам киритилган. Давлатшоҳнинг сўзича, шоирнинг асл номи Шайх Изаудин Пури Ҳасан Асфараёний бўлиб, у форс ва турк тилларида жуда яхши шеърлар ёзган.

Фарсий шеърларида у ўзини Пури Ҳасан, туркий шеърларида эса Ҳасан ўғли деб атаган. Унинг шеърлари Озарбайжон ва Кичик Осиёда кенг тарқалган эди.

Шоир Абдулмажид «Қасфуз-Зуннун»нинг икки манбандан маълум бўлиб, Қримда яшаган ва «Мунисул-ушшоқ» деб аталувчи Юсуф ва Зулайхо тўғрисидаги севги дostonини ёзган. Айтишларича, Ибн Арабшоҳ Абдул Мажидни Қримда учратган. Агар шундай бўлса, демак, бу воқеа 814 ҳижрийда, яъни 1411/12 йилларда содир бўлган.

Шоир Аҳмад Хожа ас-Саройининг Олтин Урдадан келиб чиққанини биламиз, бу тўғрида унинг Саройи нисбаси маълумот беради.

Бизда шоирлар Мавло қози Муҳсин, Мавлоно Исҳоқ, Мавлоно Йимод Мавлавий, Туғли Ҳожа ва Ҳожамий тўғрисида маълумот йўқ.

Шуни унутмаслик керакки, дунё ва унинг лаънатларидан воз кечишга чақирган ва бир тўда ҳукирон феодалларга хизмат қилган

диний идеология кучли бўлган ўрта аср шароитида дунёвий мотивларни илгари суриш катта прогрессив аҳамиятга эга эди. Сайфи Саройининг тўплами XIV аср адабиётидаги прогрессив йўналиш тўғрисида тўлиқ тасаввур беради. У бу йўналишнинг маълум бир мактабга эга бўлганлиги, уларнинг ўзаро учрашувлари тўғрисида гапирди.

Сайфи Саройи шундай тўпланишлардан бирини қуйидагича тасвирлайди: «Илк ёз кунларидан бир кун, бўстон ичинда, гуллар орасида бир неча зариф олимлар билан ўтуруб, иншо илминдан баҳс қилиб абётни ғариб ва ашъори ажиб ўқудум эса, ул олимларнинг улуси аруз илминдан бир мушкул байтнинг тақаттуъин савол этти. Филҳол жавобин эшитиб айтти: «Эй адиби ғариб, сенга бир мувофиқ насиҳатим бор, қабул қилсанг хайр бўлғай». Айттим: «Буюринг»: Айтти: «Шайх Саъдий «Гулистон»ни туркий таржима қилсанг, бир соҳиб давлат эр отина ёдгоринг жаҳонда қолсун деб».

Голландиянинг Лейден университети кутубхонасида сақланаётган Сайфи Саройининг қўлёзмаси ўзбек, тожик, эрон, озарбайжон ва бошқа халқлар адабиёти тарихини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади.

Ушбу иш мазкур қўлёзманинг биринчи наشري ҳисобланади. Бу китоб ўқувчиларнинг кенг даврасига мўлжалланган. Қўлёзманинг ҳозирги ўзбек графикасига ўтказишда биз қўлёзма тилининг ўзига хос хусусиятларини беришга интилдик. Ушбу наشري тайёрлашда бизга катта ёрдам кўрсатган академик М. Т. Ойбек ва филология фанлари кандидати П. Шамсиевга миннатдорчилик изҳор этамиз.

Э. ҶОЗИЛОВ

Мавло Қови Муҳсин айтур:

Севдугум бан одамийлар жонидур,
Қому хублар хубининг султонидур.

Кечти Лайли, кечти Ширин хублиғи,
Ушбу кун меним шаҳум давронидур.

Бандасидур бўйининг сарву чинор,
Ою кунаш юзининг ҳайронидур.

Янгоғи сайрулара олма сотар,
Дудоғи дардийларнинг дармонидур.

Не янгоқ ким, мот отар тоза гули,
Не дудоқким, мисрий шаккар конидур.

Энгаки зиндонина тушган асир,
Ул ки букун Юсуфи Канъонийдур.

Қоша, кўза алданурса доийлар,
Муҳсинунг тафарружи раҳмонийдур.

**Ул вази ва ул қофияда
Сайфи Саройи айтур:**

Ул юзи ойким, жаҳоннинг жонидур,
Бу замона хубларининг хонидур.

Ёсамин тан, қомати сарви равон,
Зулфи жаннат боғининг райҳонидур.

Ғамзасининг олтина олам асир,
Кўзлари даври қамар фаттонидур.

Қирпугининг ўқина жонлар нишон,
Қоши ёсининг жаҳон қурбонидур.

Шамс анинг ҳар кун ёқасиндан туғар,
Ул сабабдан бу жаҳон нуронийдур.

Бесласин ушшоқ жонин чун букун,
Кўз қамар юз ҳуснининг давронидур.

Кўргали Сайфи Саройи қул ани
Ҳақ таоло сунъининг ҳайронидур.

Мавлоно Исҳоқ айтур:

Назар қил бизга бир соат, аё маҳбуби руҳоний
Анингтеқ бизни хуш кўр ким бекансун ақли руҳ они.

Кўзумнинг бабаки ичра хаёлинг нақш эрур мутлақ,
Яна ақлим сенинг ҳуснунг тангирғаб фикри ҳайрони.

Занаҳдонинг қудуғинда кўнгул Искандари толиб,
Ажабтур анда бўлмаса Хизрнинг оби ҳайвони.

Бошимни овчима олдим, фироқинг мавжина туштум,
Етур васлинг кемисин ким эришти Нуҳ тўфони.

Кўрарман ҳар кеча тушта қаро зульфингни занжиртеқ,
Не келтургай бу бошимға ажаб ул туш паришони.

Манимтеқ неча ошиқлар сенинг ҳуснинг хаёлинда,
Боши ёстукқа тегмагай, тўшак ҳам кўрмагай ёни.

Замона хублари даъво қилурлар ҳусн мулкинда,
Кел, эй Исҳоқ мискиннинг улуства инжи султони.

**Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи
айтур:**

Таолаллоҳ, зеҳи сураат зеҳи маҳбуби равҳони,
Ким онинг ҳусни шавқиндан кўнгуллар бўлди нуруни.

Муфарриҳ шевали дилбар, тили тўти, сўзи шаккар,
Кийик кўзли, қамар манзар, малоҳат мулки султони.

Кўнгул омур кўзи оли, фараҳ берур энги оли,
Бўйидур сарвнинг толи, юзи жаннат гулистони.

Кунаштек белгили шоҳид, жамоли қавлима шоҳид,
Кечар ҳасрат билан зоҳид йироқдан кўрмаган они.

Ало, эй дилбари манзур, бу кўркиннга бўлуб мағрур,
Кўнгуллар қилмағил ранжур, кечар бу ҳусн даврони.

Бу муддатни ғанимат бил, бу фурсатда вафолар қил,
Бу иззат бирла бўл кўб йил, халойиқнинг севар жони.

Қошинг чун байрам ойдур, жаҳон ҳуснинг гадойидур,
Қулуиғ Сайфи Саройидур, букун ул сунъ ҳайрони.

Мавлоно Имод Мавлавий айтур

**Дилбарим нечага тегру мен қулин қинда тутар,
Мен қиличмуман, ажабким, мени ул қинда тутар.**

**Бу қиличтек мени қинда тутмасин, қилсин назар,
Ким қилич кўб турса қинда, юзин пас қинда тутар.**

**Мен турурман бу қин ичра мубтало ожиз бўлуб,
Ул улашу туну кун кендини завқинда тутар.**

**Елғуз эрмасман бу шоҳим дарди ичра беқарор-
Ким жаҳон халқин тамомат ишқи шавқинда тутар.**

**Қарши боқса олам узра жумла ақлиндан кетар,
Жодунинг аслин магар дилбар қароқинда тутар.**

**Кунтек ул кўркли висолин текмаларга кўргузур,
Кул Имодий куймасинми ким фироқинда тутар.**

**Ул вази ва ул қофияда Сайфи Саройи
айтур:**

Бу фалак нечун мени доим қара қинда тутар,
Бу отим Сайф ўлдуғучунми қара қинда тутар.

Қанда бир эрдам эри бўлса они кўздан солиб,
Текма бир эрдамсиз эрни кўз қароқинда тутар.

Сўзларимнинг жавҳарин ориф кўруб, қадрин билиб,
Кўб баҳоли дур бекин доим қулоқинда тутар.

Ол билан олди кўнгул мендан бир ой юзли малиҳ-
Ким муанбар холи асвад ол янгоқинда тутар.

Ҳусн ичинда йўқ назирин, лекин ул жони жаҳон
Доимо ошиқларини иштиёқинда тутар.

Одати будур ҳамиша бевафо маъшуқанинг-
Ким анинг васлин тиласа, ул фироқинда тутар.

Бу фалак жаври бекин Сайфи Саройи бағрини
Ул юзи ой ҳажр ўтининг ихтироқинда тутар.

Аҳмад Хожа ас-Саройи айтур:

Дилбаримнинг ул садафтек оғзида дур бор эрур,
Лаълининг шавқинда тун-кун дийдалар дур-бор эрур.

Зулфи сунбултек, бўйи сарв, энглари гулзор эрур,
Юзини кўрмакка бир дам булбулу гул зор эрур.

Жон олиб ҳусни сотар, бу не ажаб бозор эрур,
Е магар ошиқларинга ноз этиб безор эрур.

Равза янглиғ ҳусн боғинда янгоғи нор эрур,
Ҳажру ишқи кўнгуллари ёқарга нор эрур.

Банда Аҳмадни бек тобуғинда хуш асрор эрур-
Ким анинг шеърӣ сўзлари асрор [эрур].

**Ул вази ва ул қофияда
Сайфи Саройи айтур:**

Дилбаримнинг зулфи сунбул, чеҳраси гулзор эрур,
Бўйина ошиқ санавбар, юзина гул зор эрур.

Оғзи фастуқ, кўрки тангсуқ, ўзи мушфиқ ёр эрур,
Ҳуснининг чови Хитоу Чин ичинда бор эрур.

Асли алчин, сўзлари чин, кўзлари тотор эрур,
Минг яшар ҳар ким дудоғи шарбатин тотор эрур.

Ишқининг элчисина кўнглум мунаққаш дор эрур,
Зулфина тушган кўнгулларнинг мақоми дор эрур.

Нечаким ишқи ўти бу жон ичинда бор эрур,
Каҳрабо узра кўзумдан дам-бадам дур-бор эрур.

Шаҳд сўзи, ориф ўзи, воқифи асрор эрур,
Васли бўстонида хуш ошиқларин асрор эрур.

Васфина Сайфи Саройининг иши ашъор эрур,
Андин ўзга бирла ошиққа емак ашъор эрур.

Хоразмий айтур:

Солди ниқоб чеҳрадин ул турки ховарий,
Бўлди яна жаҳон юзи оинатек ари.

Тун нафасинга урди қуёшнинг шуои ут,
Тўлди анинг насими билан кўк мижмари.

Қочти ҳабаш черики адам қалъаси таба
Чиқти эса уфуқ қинидин субҳ ханжари.

Анқоси кўк Қофининг очти икинчи бол,
Юлдуз туюри барчаси турди ари-бари.

Дарёқа чукти, ой садафдек кўринмас уш,
Соҳилга тушти Зухрау тилади Муштари.

Соқий, қадаҳни сун дағи қилгил равонаким,
Бўлди равона кўк уза хуршид соғари.

Ишрат била жаҳонни йигитликда хуш кечир —
Ким ҳеч кишига қолмади бу бевафо қари.

Дунё сенга қолурму? Сулаймонга қолмади,
Улким анга мусаххар эди деуу ҳам пари.

Хоразмийнинг агар тани тупроқ бўлса ҳам,
Отин тири тутар жаҳон ичра сўзлари.

**Ул вазн ва ул қофияда Сайфи
Саройи айтур:**

Олтун қанотин очти эса субҳ шунқари,
Кўк кўлга ботти жумла кавокиб кабутари.

Исфандиёри Рум чиқиб тиктиса алам,
Бўлди кўруб ҳазимат ани Шом лашқари.

Тўкти қирмизи қон оқитиб чарх тосина,
Туннунг юрак тамирин очиб субҳ ништари.

Қушлар кўруб ҳавода ани бошлади равон,
Тили отиланча ўқмага аллоҳу акбари.

Жаннат менгиз безадиса ул дам узин жаҳон,
Рақс урди ошиқона юруб чарх чанбари.

Бўстон ичинда турли чечак анжуман қўруб,
Раҳмат шароби бирла бўлуб маст ҳар бири.

Сунди пиёла лола қизил гулга гул ичиб,
Булбулга қарши очти жамолин яна тари.

Булбул муғанний бўлди, навода тузуб нағам,
Наргисни уйғариб яна эсритти абҳари.

Маъшуқа қомати каби турлик чечак аро,
Хуш қўлларин солиб солинур сарв ари-бари.

Бўстон ичинда мушк сота бошлади сабо,
Тўлди жаҳон димоғина гуллар муаттари.

Ул анжуман ичинда эдим, келди ногаҳон,
Бир хуш ҳабибу манзару ушшоқ дилбари.

Қаддин кўруб ер ўпти анинг сарви бўстон,
Зулфи бирақти олама мушк ила анбари.

Айди равон қасидан ғарро қилиб бу кун,
Элткил анинг қатинаким, ул даҳр мафҳари.

Искандариянинг малики бўзлар аҳли жуд,
Ким Ҳотими замона керак бўлса чокари.

Ҳамза юракли эрдам эри Рустами замон,
Бу аср ичинда ўзларининг йўқ баробари.

Эй маъдани шижоату маҳдийи рўзгор,
Вей манбаъи саховату иқбол манзари.

Сен ул ягона фориси чобуксуворсан,
Бир ўқ билан йиқарсан урубон газанфари.

Шатранжи бахту нарди саодат сенинг билан,
Ким ўйнади утулдию боғланди шашдари.

Базмингда тутти Зухра бу ушшоқ пардасин,
Соқий қамар бўлуб сенга тегручи Муштари.

Сайфи Саройи хидматинга мадҳ ўқуб тўкар,
Баҳри аруз ичиндан олиб дурри жавҳари.

Бўлди ғидойи руҳу кўнгуллар муфарриҳи,
Кўркли сифатларинг била девону дафтари.

Бу мадҳи ул қасидаға қилдим жавобким
Тун зулфини кесарди тутуб субҳ ханжари.

Неча тўзутса боди баҳорий абиру мушк,
Неча чаманда боди хазон қилса заргари.

Ончаға тегру эйгу отинг хайр уза қолиб,
Сўзлансин эл тилинда жаҳоннинг диловари.

Абдулмажид шеъри

Андин беру ким олди ўшул дилрабо кўнгул,
Куйди жафода, кўрмади ҳаргиз вафо кўнгул.

Кўздин тушурди бир йўли кўз тушкали анга,
Тарк эт тесам тилагимиз бермас ризо кўнгул.

Сизди таним, туганди саҳар шамъитек ёниб,
Эй вой, не қилди кўрки бошимга бало кўнгул.

Кўрганга кўз тикар, қўли етмасга эл сунар,
Қўйғил бу ишни эмди, баройи худо кўнгул.

Боштин кечиб, қаро қон ичиб, қон ёшим сочиб,
Тобмон кўнгул тилагини, воҳасрато, кўнгул.

Етти фалакни тарх қилиб нақди жон билан,
Бу ишқ нардин ўйнама, эй бенаво кўнгул,

Ёштек башим оқиб туну кун йиғлатур мени,
Текма ким эрса кулса менга не раво кўнгул.

Ё раб, кўзумдан ол бу кўнгул додини, менга-
Ким бўлди кўз балоси билан мубтало кўнгул.

Меҳнат елина олди ҳаётим яқосини.
Абдул қотинда қилмади бир можаро кўнгул.

**Ул вазн ва ул қофияда Сайфи Саройи
шеъри**

Эй кўрклилар хаёли билан мубтало кўнгул,
Кўзи билан кетурган ўзина бало, кўнгул.

Не ерда бир қамар каби юз кўрижак равон,
Кўзунг юмуб тушарсан анинг ўтино, кўнгул.

Бир гул янгоқли, жоду қарақлига уграсанг,
Жонинг фидо қилурсан ўшул дам анго, кўнгул.

Султонлар ўғли зулфина густох қўл сунан,
Сенсан элинда бир пули йўқ бенаво, кўнгул.

Улким сени жафо била ўлтурмага тилар,
Минг жон билан қилурсан анга хуш дуо, кўнгул.

Тортиб замона хубларининг жаврини мудом,
Кўрдунгми ҳеч биринда бўлардин вафо, кўнгул.

Куйдум сенинг била неча кез фурқат ўтина,
Йиллар чекиб сенинг била жавру жафо, кўнгул.

Қози эви не ерда, ажаб, муфти қайдадур,
Қилгай эдим сенинг била хуш можаро, кўнгул.

Сайфи Саройини бу қаро қинда боғласанг,
Хублар жафоси бирла бўлурсан фано, кўнгул.

Туғлихожа шеъри

Нигоро, кўз учи бирла боқинг мен қул қароқинга,
Кўзум ёши оқа тушту тушубман бу қаро қинга.

Кўзумдин онча сел оқти, оқиндин тўлди бу олам,
Ўзум гирда барур чўбтек борур бўлдум ҳар оқинга.

Аё эй кўрк эли хони, олиб олмас тейу элга,
Ахир солма мени кунда қилич янглиғ қаро қинга.

Висолинг равзасиндин бу заиф кўнглум бўлиб хуррам,
Соқинма менда бор тоқат сизнингтеқ шаҳ қароқинга.

Нечалар кўнглини олдинг ўшул жоду қароқ бирла,
Нечаларни асир қилдинг фироқингда қаро қинга.

Қароқи узра қир томса масал айни қароқинга,
Сулуктеқ бармоқинг оқи урур таъна қаро қинга.

Тиламас сенсизин Туғли ёши юзга етар бўлса,
Сенинг табуғунгда фахр этгай умрнинг қисқароқинга.

**Ул вази ва ул қофияда Сайфи
Саройи шеъри**

Менингтек нечалар ҳайрон ўшул жоду қароқинға,
Кўруб жисмин хижолатдан равон бўлди қаро қинға.

Танининг оқининг узра янгоғи олининг ранги,
Эрур ул тоза қуш қони тўкулмуштек қор оқинға.

Жамолин кўрмага ҳасрат бўлуб андан муродим ул,
Кўруб илғайми теб бир кез қўлун султон қароқинға.

Асиру мубтало бўлди бу кўнглум бирла бу жоним,
Анинг фитна қароқининг қароқчитек қароқинға.

Висолин доимо истаб менингтек неча ошиқлар,
Чекарлар меҳнати фурқат солиб ўзин қароқинға.

Чун эл берма деса васли ўларман ўш жафо бирла
Фироқинда бўлуб рози умурнинг қисқароқинға.

Қароқинға тушубтур бу Саройи Сайфи бечора,
Нечук ўтдан чиқиб тушса қилич боғли қаро қинға.

Ҳасан ўғли шеъри

Апарди кўнглуми бир хуш қамар юз жонфизо дилбар,
На дилбар, дилбари шоҳид, на шоҳид, шоҳиди сарвар.

Мен ўлсам сан бўти шангул суроҳи айлама қулқул,
На қулқул, қулқули бода, на бода, бодаи аҳмар.

Бошимдан кетмади ҳаргиз сенунглан ичтигум бода,
На бода, бодайн масти, на масти, мастийи соғар.

Шаҳо, ширин сўзунг қилур Мисирда бир замон косид,
На косид, косиди қиймат, на қиймат, қиймати шакқар.

Тутушмайинча дар оташ билурмаз хислати анбар,
На анбар, анбари сузиш, на сузиш, сузиши мижмар.

Азалда жоним ичинда ёзилди сурати маъни,
На маъни, маънийи сурат, на сурат, сурати дафтар.

Ҳасан ўғли сенга гарчи дуочидур вали содиқ
На содиқ, содиқи банда, на банда, бандайи чоқар.

**Ул вази ва ул қофияда
Сайфи Саройи шеъри**

Топулмас ҳусн мулкинда сенга тенг бир қамар манзар,
На манзар, манзари шоҳид, на шоҳид, шоҳиди дилбар.

Бу кун Юсуф жамолини қилибтур ҳақ сенга бахшиш,
На бахшиш, бахшиши давлат, на давлат, давлати мафхар.

Сўзунг дурру жавоҳирдур кўнгуллар кунжина лойиқ,
На лойиқ, лойиқи Хисрав, на Хисрав, Хисрави кишвар.

Шакардан тотлидур хулқунг, карамда хотиринг матлаб,
На матлаб, матлаби маъдан, на маъдан, маъдани жавҳар.

Зеҳи давлати ошиқ ким сенинг бирлан қилур ишрат,
На ишрат, ишрати жаннат, на жаннат, жаннати кавсар.

Бу ҳуснунг шавқи завқинда кўнгул тўтилари топти,
На топти, топти хуш лаззат, на лаззат, лаззати шаккар.

Жамолинг нақшина Сайфи Саройи боғлади сурат,
На сурат, сурати ҳасно, на ҳасно, ҳусни жонпарвар.

*
* *
*

Кўрикли юзунга боққан кўзларга жон кўрунур,
Доим мураксаъ оғзинг гавҳарфишон кўрунур.

Бозор ичинда ҳуснунг ишва сотиб олур жон,
Бўстон ичинда қаддинг сарви равон кўрунур.

Ҳақ сунъи ой юзунгни қилмоқ учун тамошо,
Ҳар субҳидам қопунгда халқи жаҳон кўрунур,

Эрта кеча кўзумдан кетмас учун хаёлинг,
Не ерга боқсам анда ҳуснунг аён кўрунур.

Сайфи Саройи назми ҳуснунг сифоти бирла,
Доим бу эл тилинда хуш дилситон кўрунур.

*
* * *

Қуруб қоши ёсин қаро кўзларинг,
Отар кирпук ўқин менга кўзларинг.

Бир ўқ бирла Рустамни отдан йиқар,
Неча отса қилмас хато кўзларинг.

Қароқчи бало қилса туз ёзида,
Қилур доим элда бало кўзларинг.

Олур сабр жондан кўнгулдан қарор,
Қима боқса бир кез қиё кўзларинг.

Кўнгулларни боғлаб қаро зулфина,
Ўсанмасми жонлар оло кўзларинг.

Не йўлдан бу Сайфи Саройининг ўш,
Тўкуб қонин ичар қано кўзларинг.

Агар ҳай демасанг жаҳонни хароб
Қилур ғамза билан ёно кўзларинг.

*
* * *

Қамар юзунгдан бұлур мунаввар,
Шакар сўзунгдан келур мукаррар.

Қунаш юзунгни кўруб халойиқ,
Бўлуб турурлар сенга мусаххар.

Қўнгулга дойим фараҳ берурга,
Келиб хаёлинг бұлур мусаввар.

Туганди умрум фироқ элинда,
Қачон висолинг бұлур муяссар.

Ўқур сифотинг бу Сайфи шайдо,
Езиб дафотир уза муфассар.

*
* *
*

Янги ойдур қошинг, эй кўркабойим,
Қилур байрам юзунгни кўрса соим.

Сув ичканда дудоғингдан сув томса,
Битар қанду шакар ул ерда дойим.

Жамолингдур бу кун олам сафоси,
Хаёлингдур ҳамиша жон физойим.

Керак ўлтур, керак асра, қулунгман,
Муборак буйруғунгдур қутлу ройим.

Муфарриҳ назм этиб Сайфи Саройи,
Сифотингни ўқур, эй кўркабойим.

Фивсофиш-шуаро

Жаҳон шоирлари, эй гулшани боғ,
Кими булбул дурур сўзда, кими зоғ.

Кими тўти бекин чайнар шакарни,
Кими лафзи билан ўртар даразни.

Кимининг сўзлари мавзуну ширин,
Кимининг лойиқи ташрифу таҳсин.

Кими ўзганинг ашъорин меним дер,
Кими ҳалво каби шалғам чўбин ер.

Кими маъний қўйуб лафзин тузатур,
Кими вазнин бузуб санъат кузатур.

Аларнинг ўш бири Сайфи Саройи,
Жаҳон орифларининг хоки пойи.

Ани сен жумла шоир камтари бил,
Қамар юзга ҳамиша муштари бил.

*
* *

Недур улким сўқуб тартиб бунгалмас,
Боши захми даво бирлан ўнгалмас.

*
* *

Ким келди эса жаҳонга шак йўқ ки кетар,
Оқил келибон бу ерда кўп хайр этар,
Сен эйгулук эт дағи тенгизга солғил,
Ёзида сенга яқин бил ул хайр етар.

* * *

Ейилди айгу отинг ду жаҳонға,
Етибтур меҳрингиз ўш инсу жонға.

Юзунгнинг байрам ойин кимки кўрса,
Розидур ўзуни қурбон қилурға.

Ул оби ҳаёт менгизли дудоқингдан,
Тиларман минг жон била лаълинг тотарға.

Жаҳон жавҳарларини кўзга илмас,
Вожубтурман гадоға жон сотарға.

Хожамийнинг сўзини яхши тинглаб,
Бориб тегил эшитса қулоқинға.

Рубоӣ

Рузам зи ғами фироқи ту шабгун аст
В-аз жаври замона ин дилам пур хун аст
Бифрифт хаёли хеш им шаб барман
То шух дамам ки бе ту ҳолам чун аст.

Ё раб, чи кунам зоди сафар нест маро,
В-аз оқибати хеш хабар нест маро.
Ҳар чандки ба даргоҳи ту шойиста наям.
Мискини туам дигар касе нест маро.

Ё раб, ту маро раҳи саодат бинамой,
Дигар мадавон дор ба дору жой ба жой
Ё зовияи ҳирси вужудам бар банд,
Ё қуфли муҳиммоти муродам бикушой.

Халқ қўшиғи

Биринчи вариант

Урдагимиз қос ўлди, фаранг қизи,
Қўнгшимиз қамоз ўлди ёндурмади.

Ҳой беклар, ёндим,
Беклар, ёндим,
Беклар, дедим,
Тоза гулдур,
Ёндурмагил.

Қизил олма дугулмудур, фаранг қизи,
Шу келан ёр дугулмудур, ёндурмагил.

Ҳой беклар, ёндим,
Беклар, ёндим,
Беклар, дедим,
Тоза гулдур,
Ёндурмагил.

Биз икаю сукушканли, фаранг қизи,
Бир неча қат дугулми, ёндурмагил.

Ҳой беклар, ёндим,
Беклар, ёндим,
Беклар, дедим,
Тоза гулдур,
Ёндурмагил.

Иккинчи вариант

Ўрдагимиз қос бўлди, фаранг қизи,
Қўнгшимиз қамоз ўлди, фаранг қизи,
 Хой беклар, ёндим,
 Беклар, ёндим,
 Беклар, дедим,
 Тоза гулдур,
 Ёндурмагил.

Қизил олма дунгалмудур, фаранг қизи,
Шу келан ёр дегулмудур, фаранг қизи,
Ёмон қўнгши тилиндин, фаранг қизи
Ёр биздан қочар ўлди, яндурмади.
Биз икаю сукушканли, фаранг қизи,
Бир неча қат дулми, ёндурмагил.

ГУЛИСТОН

**САЪДИЙДАН
САЙФИ САРОЙИ
ТАРЖИМАСИ**

Ш е ъ р

Эй холиқи жуд, бахшишинг бобиндан
Тарсога вазифа, кофира ризқ тегар,
Қанда бўлусар дўст карамдан маҳрум,
Ким душман уза қилурсан бўйла назар.

Яна сабо елининг фаррошина буюрдиким ер юзина яшил
атлас бисот тўшагай дағи илк ёз булутининг доясини фар-
мон қилди, чечак қизларини ер бешикинда беслагай, дағи
ағочларға рабиъ хилъатин кийдуруб элларина қизил, оқ,
сари чечаклар бергай.

Ш е ъ р

Яна кийди янги ашжор хилъат,
Безаниб боғу бўстон тутти зийнат.
Бутоқлар олди бўстондан яна бож,
Чечаклардан урунуб ҳар бири тож.
Бинафша бўйин эғди гулга қарши,
Очиб абҳар кўзин сунбулга қарши.
Бўлуб мутриб гулистонларда булбул,
Қилур минг турли нағма бирла ғулғул.
Яна фирдавси аълотек бўлуб боғ,
Зумуррад рангин олди текма бир тоғ.

Аммо билмак керак: сенким тангри таборак ва таоло
сенга мунча турлу неъмат ва зийнат анинг учун бердиким
ризқни ғафлат билан емагайсан.

Ш е ъ р

Доим ишта фалаку ою, кунаш, елу булут,
Токи ғафлат била неъмат емагайсан, эй жон,

Югурур жумла сенинг нафъинг учун амр тутуб,
Шарти инсоф дегул тутмасанг охир фармон.

Ул сарвари коинот ва мафхари мавжудот дурри
баҳри, сафо варди бўстони вафо, соҳиби меърожи вассахо
Муҳаммад ал-Мустафо.

Ш е ъ р

Не қайғурсун бу уммат охиратда,
Шафиъи чун сенингтеқ руҳ бўлғай.
Тенгиз мавжининг авжиндан на ғусса,
Аларғаким кемачи Нуҳ бўлғай.

«Балаға ал-уло бикамолиҳи
Ҳасунат жамин хисолиҳи
Кашафа ад-дужо бижамолиҳи
Саллу алайҳи ва олиҳи»¹

ҳадисинда келибтурурким бир кўб ёзуқли қул ҳақ таоло
ҳазратина келиб, инобат элин ижобат умиди учун кўтурса,
тангри таборак ва таоло ул қулға назар қилғай дағи сўр-
ғай, яна ундағай, яна қайтарғай. Ул қул кўб тазарруъ ва
зорийлиқ қилғай. Ул қулни тазарруъ ва зорийлиқи билан
индаб кетурғай; ҳақ субҳонаҳу ва таоло деғай:

«Е малоикатай қад истаҳаййту
Мин абди ва лайса лаҳу ғайри»²

Ул қулнинг дуосин қабул дағи ҳожатин раво қилдим.
Анинг учунким кўб дуо ва зорийлиқ қилди. Утандим ани
уқубат қилмаға.

Етти олийлига камоли ила,
Очти зулматлари жамоли ила,
Яхши бўлди жамен ахлоқи
Дуруд айтинг анга жамен оли ила

² Эй фаришталарим, мен бандамдан шамгинман, унга мандан
бошқаси керак эмас.

Ш е ъ р

Хожанинг лутфин кўрунгким не қилур,
Қул ёзиб, ёзуқ қилиб ул уфтанур.
Сен дағи ёзуқ китобин ёзмағил,
Ул карамга ғарра бўлуб озмағил.
Қаҳри ўтиндан ўзунгни тут йироқ,
Бўлмоқ истасанг қотинда юзи оқ.
Эксанган хайр урлуқини бичкасан,
Кўзага не қуйсанг ани ичкасан,
Мунда ўзун завқ этарга тиш билар,
Анда ҳам жаннат тамошосин тилар.
Бу жаҳоннинг роҳатин тарк эткан эр,
Ул дурур ҳазратга тўғри кетган эр.

Анинг иззати Каъбасининг окиф обидлари ибодат тақ-
сирина муътариф бўлуб айтурлар:

«Субҳонака мо абаднока ҳаққа ибодатика»¹.

Дағи жамолининг восифлари таҳайюр уза мансуб бўлуб
айтурлар:

«Субҳонака мо арафнока ҳаққа маърифатика»².

Ш е ъ р

Анинг васфин сўрарлар бўлса мендан,
Нишонсиздан хабарсиз не дегай роз,
Бу ошиқларни маъшуқ ўлтурубтур.
Улулардан келурми ҳаргиз овоз.

Илк ёз кунларинда бир кун, бўстон ичинда, гуллар ора-
синда бир неча зариф олимлар билан ўтуруб, иншо илмин-
дан баҳс қилиб, абёти ғариб ва ашъори ажиб ўқудум эса,

¹ Сенга лойиқ даражада ибодат қилмаяпмиз.

² Сенинг маъруфлигинг ҳаққини билишга сенга лойиқ дара-
жада қодир эмасмиз.

ул олимларнинг улуси аруз илминдан бир мушкул байтнинг тақаттуъин савол этти. Филҳол жавобин эшитиб айтти: «Эй адиби ғариб, сенга бир мувофиқ насихатим бор. Қабул қилсанг, ҳайр бўлғай.» Айттим: «Буюрунг». Айтти: «Шайх Саъдий Гулистонин туркий таржима қилсанг, бир соҳиб-давлат эр отина, ёдгоринг жаҳонда қолсун деб».

Ул азийнинг муборақ нафасин қабул этиб айттим: «Иншо оллоҳу таоло; аммо қувватим заиф турур анинг қавий маънийларина». Айтти: «Ионака-ллоҳу, эй адиби ғариб».

Мен дағи тангрига таваккул қилиб, ҳиммат белин рағбат эли билан боғлаб бошладим, тамом бўлғай деб. Иншо оллоҳу таоло. Аммо бу китоб оти ул сабабдан Гулистон бўлдим, ажойиб ҳикоят ва ғаройиб насойҳ ва анвоён латоиф билан мураббаъ ва музайян бўлуб турур.

Шеър

Эй жаҳони илму устоди ҳунар,
Маърифатнинг манбан соҳиб назар.
Гул тиласа хотиринг толи табақ,
Бу Гулистонимдан ўқи бир варақ.
Гул жамоли бир неча кунда кечар,
Бу Гулистон доимо кўнгул очар,
Ул ажойиб, ким ғаройиб мунда бор,
Хусраву Ширин ичинда қанда бор,
Бу латоиф боғи бўстони дурур,
Булбули маъни гулистони дурур
Бу сифатлар бирла кўзларга тўлуб,
Не ажаб, бўлса масобиҳ-ул-кулуб,
Туркийга қайтиб ажамдан бу китоб,
Маърифатка очти саккиз турлу боб.

¹ Худо ёрдам берсин.

Текма бир жонга муфарраҳ бўлмаға,
Текма хотирни мушарраф қилмаға.
Бу Гулистонға тамошо қилған эр,
Дам-бадам маъни емишин тоза ер.
Жон қачон бўлғай Гилистондан малул,
Чун кўружак шодимон бўлур кўнгул.
Хайр этиб бўлған маликлар номдор,
Кетти қўйуб ҳар бири бир ёдгор.
Эйгу оти қолса эрнинг яхшироқ,
Сўнгра қолгинча тўли олтун равоқ.
Ёдгори қолса кимнинг эйгу от,
Улмас ул эр кимда бўлса бу сифот,
Бу сифатли эр букун хайри касир,
Миср ичинда бор бир ориф амир,
Эйгулуктур дам-бадам элга иши,
Жоҳу давлат, фатҳу нусраттур эши.
Лутфу ахлоқу карам кони дурур,
Эйгу оти доимо, тилда юрур.
Дину дунё, давлати зоти шариф,
Маърифатнинг маъдани ўзи зариф.
Бу Гулистон зийнати Тайхосбек,
Ҳожибул-ҳужжоб султона хос бек.
Ҳар бирига жон бекин элга ярар,
Ўлтуруб ёрғу ёзарда қил ёрар.
Ҳақ таоло давлатин қилсун зиёд,
Динидин олсун танаъум бирла дод.
Эй малак сурат, малик нусрат аён,
Жуд ичинда Ҳогими Тойи замон.
Бадри давлат олама қутлу юзунг,
Ким билик баҳри ўзунг, жавҳар сўзунг.
Биликли фориссан ул арслон юрак,
Ким букун анбар сенга миҳтар керак.
Сенсан ул лашкарда сафлар узган эр,
Эрдаминда эрдамин кўргузган эр.

Кўрмадим ориф, назаринг жавҳарий,
Дурри маънийга мубассар муштарий.
Назм этиб кўркли дуолар зотинга,
Тонг ҳадия келтурубман отинга.
Ул ҳадия бу китоб эрур муфид,
Жумла алфози тўлу маъний жадид,
Узина бўлуб муборак бу китоб,
Доим олсун нафъ мундан шайху шоб.
Эйгу оти ёди бирла кўб замон,
Тоза бўлсун бу Гулистони жинон.
Бу Гулистон боғбони ул адиб,
Ким Саройи Сайф эрур назми ғариб.

Ҳ и к о я т

Кўнгул эялариндан бир солиҳ эр, бошин мувоқабат
ёқасина чекиб мукошафат баҳрина мустағрақ бўлуб турур
эди. Бир замондан сўнгра ул соҳиб вақт бошин хирқасин-
дан чиқарди. Ёронлариндан бири анга айтти: «Ул бўстон-
гаким бориб турур эдик андан бизга не тухфа каромат
кетурдунг?» Ул эр айтти: «Хотирида бор эдиким, қачон
гул ағочларина етсам, бир этак гул ёронларга ҳадия кетур-
гайман. Гул ағочларина еттим эса, Гулистон иси мени
анинг каби эсруттиким этаким элимдан тушти.

Ш е ъ р

Манга ҳаммом ичинда бир юзи ой,
Букун сунди муфарриҳ гул каби гил,
Мен ул гилга савол эттимки: «Недан
Бўлур хуш ройиҳангдан суқр ҳосил?
Ул айтди: «Илк эдим бир хор туброқ,
Вале гул бирла бўлдум бир неча йил.
Асар қилди манга гулнинг жамоли,

Йўқ эса мен ўшул туброқман бил.
Тиласанг бўлмоға Маъруф Кархий,
Жунайду Шайхи Шиблий суҳбатин қил».

Аввалги боб: салотин сийрати ичинда турур.

Иккинчи боб: фуқаро ахлоқи ичинда турур.

Учинчи боб: қаноат фазилати ичинда турур.

Тўртинчи боб: сукут фойдаси ичинда турур.

Бешинчи боб: ишқ дағи йигитлик сифати ичинда турур.

Олтинчи боб: қарилик дағи заифлик сифати ичинда турур.

Еттинчи боб: тарбият таъсири ичинда турур.

Саккизинчи боб: суҳбат адаблари ичинда турур.

АВВАЛГИ БОБ

Ҳикоят

Бир султон бир асирни ўлтурмакка буюрди. Ул бечора тирликдан умидин кесиб, султонға сўкти. Масалда келиб турур: ҳар ким жондан эл ювғай, не ким кўнгулда бўлса тилина кетургай.

Шеър

Зарурат ҳолатинда ким қочарға тобмаса бир йўл,
Юруб қаршу эли бирлан тутар ити қиличнин ул.

«Изо йаиса-л-инсону тола лисонуҳу Касиннаврин
мағлубин йасулу ал-ал-калби»¹.

¹ Инсон тилига келар ҳар нарса, агар ноумид бўлса муроддан, Енгилган мушук ҳамла этгандек итга.

Султон сўрдиким; «У ўлумли киши не айтур?» Вазирлардан бир оқил вазир айтти: «Султон ёши узун бўлсун! Бу мискин айтур: «Вал-козиминал-ғайза вал-офина анин-носи валлоҳу йўҳибб-ул-муҳсинина»¹.

Султон муни эшитти эса, ёзуқундан кечиб овоз қилди. Ул вазирнинг душмани бир вазир бор эди. Ул айтти: «Бизим жинсимизга лойиқ дегул, султон хидматинда ёлгон сўзламак». Ул ёзуқли султонга сўкти, ярамас сўзлар сўзлади.

Султон ул вазирдан малул бўлуб айтти: «Мунинг ёлгон сўзи сенинг тўғри сўзунгдан яхшироқ турур, анинг учунким, анинг сўзининг биноси маслаҳат уза турур дағи сенинг сўзунг биноси ғайбат уза турур.

Ш е ъ р

Фитна юзли рост сўздан бўл йироқ,
Маслаҳатли ёлгон андан яхшироқ.

Оқил ул сўзни еринда сўзлагай,
Ҳам жавобини муносиб кўзлагай.

Ким мухолиф бўлса султон сўзина,
Келтурур ул кўб балолар ўзина.

Ҳ и к о я т

Хуросон маликлариндан бир малик султон Маҳмуд Сабуктекинни тушинда кўрди, ўлганиндан юз йил сўнгра, барча сўнгуклари тўкулмиш эди, илло кўзлари ўйнар дағи назар қилур. Бу туш таъбирини жумлаи ҳукамо ожиз

¹ Жаннат ғазабни ютқувчиларникидур,
ва одамлар гуноҳин кечирувчиларникидур.

қолдилар. Бир фақир келиб буларнинг мушкилин ҳал этиб айтти: «Нечаким анинг мулки ўзгалар элинда бўлғай, мунунг кўзлари ул мулк ортинча қолғай».

Ш е ъ р

Эй неча бекни, маликни айлайнбтур бу жаҳон-
Ким, алардан ер юзинда қолмади зарра нишон.
Хайр қил, эй неъматни кўб хожа, сан андан бурун-
Ким, юруб дегай мунодий қолмади хожа фалон.

Ҳ и к о я т

Бир султоннинг уч ўғли бор эди. Иккиси узун бўйли, соҳибжамол дағи бири қисқа бўйли эди. Бир кун султон бу қисқа бўйли ўғлига ҳақорат кўзи билан боқти. Ўғлон фаросат билан билди, дағи айтти: «Эй ота, узун бўйли аҳмақдан қисқа бўйли оқил яхшироқ дурур, нечукким масалда келур: «Ашшоту назифатун вал-филу жиғатун»¹.

Ш е ъ р

«Ақаллу жибол-ул-арзи Турун ва иннаҳу лиаъзаму индаллоҳи қадран ва манзалан»².

Бир ориқ оқил одамий айтти,
Бир семиз аблаҳа келиб қарши.
Неча бўлса заиф тозий ит,
Бир тавила эшакдан ул яхши.

¹ Қўй кичикдур, аммо покдур,

Фил каттадур, аммо мурдордур.

² Замин тоғларининг кичиги Тур (тоғидур), лекин худо олдида ўз эътибори ва мартабаси билан энг буюкдур.

Бу латифа султонға хуш келди дағи кулди, қариндош-
лари эшитиб малул бўлди.

Ш е ъ р

Хунару айб эрда белгурмас,
Не қадар ул киши тек ўлтурса.
Текма беша ичинда, эй махдум,
Не ажаб кизланиб асад турса.

Бу сўздан бир неча кун кечти дағи султонға бир оғир
душман чериси келди. Булар дағи черик ясаб қарши юри-
дилар. Икки чери муқобил бўлди. Аввал майдонға сул-
тоннинг ул қисқа бўйли ўғли кирди дағи наъра уруб бу
байтни ўқуди:

Ш е ъ р

Эй баҳодурлар, билинг келдим буқун майдона маң,
Бош ўйнаб жон таркин урмоға мардона ман.

Сўнгу ўйнаб, от чопуб, кўп турлу эрдам кўргузуб, айтти:
«Ул занжирин узган фориси дивонаман».

Муни айтти дағи душман черисина кириб, бир неча
баҳодур эранларни тушурди дағи отасина хидмат қилиб,
бу байтни ўқуди:

Ш е ъ р

Эй мени кўрган ҳақорат кўз билан шоҳи диёр,
Бўлмас эр сураат билан лашкар ичинда ихтиёр.
Эрдаминда эрдамин кўргузмас, илло эр киши,
Эйла ким эрдам тевада йўқ дағи арслонда бор.

Душман чериси ҳадсиз кўб эди дағи булар оз. Жамоат қочмоға юз туттилар.

Ш е ъ о

Ўғлон айтти: «Эй эранлар, ёт черикка ут урунг,
Е бориб аврат қумошин кийиб, эвда ўтурунг».

Ул эранлар бу сўзни эшитиб, ғайратланиб ўғлонға уйдилар. Ул соат ичинда душман черисин синдурдилар. Ўғлон келиб отаси хидматинга ер ўпти. Султон дағи ул ўғлини қучуб кўзундан ўпти дағи дуо қилди. Кундан куна муҳаббат назари анинг уза зиёдат бўлди. Қариндошлари ҳасад элтиб ул ўғлонға ош ичинда оғу бердилар. Буларнинг бир қиз қариндоши бор эди. Ул қиз тоқадан кўрдиким, қариндошина ош ичинда оғу бердилар. Ул қиз тоқани ёпти эса, ўғлон фаросат билан билди. Элин ошдан чекиб айтти: бу муҳол эрурким, эрдам эри ўлгай дағи эрдамсизлар анинг ерин тутқай.

Ш е ъ о

Кетса жаҳон вилоятин тарк этиб ҳумой,
Бойқуш кўланкасина киши келмағи муҳол.

Бу хабар султонға етти эса, қариндошларин индаб йнгириб ҳар бирини бир ерда ҳоким қўйди, ҳатто фитна ўтуруб низоъ ўртадан кеткай.

Ш е ъ о

Сигар бир ҳужрага ўн икки меҳмон,
Бир иқлима сиғишмас икки султон.

Х и к о я т

Бир неча ҳаромийлар тоғ бошинда ер элтиб ўтурур эрдилар. Султонга айтдилар: «Фалон тоғ бошинда ҳаромийлар бор, кечкан корвонни уруб йўл кесиб ўтурурлар». Султон бир неча баҳодур эранларни териб айдиким, аларни тутуб кетургайлар. Ул эранлар келиб бир ерда кизландилар. Ул ҳаромийлар мағрибдан сўнгра келиб, қофила уруб мол ва неъмат кетурдилар. Силоҳларин шешиб ётдилар. Ул эранлар вақт сақлаб, фурсатни ғанимат кўруб чиқдилар. Буларнинг сарвақтина келиб бостилар, элларин боғлаб султон хидмати кетурдилар. Султон буюрдиким, барчасин ўлдурунг теб. Буларнинг ичинда бир ўғлон бор эдиким, умрининг бўстони яшариб, ҳусни гули янгила очилиб турур эди. Вазирлардан бири илгари келиб, султонга ер ўпуб айтти: «Бу ўғлон умри боғиндан емиш емиши йўқ турур. Жаҳон султони ўз караминдан ёзуқин бағишлаб озод қилса, не бўлғай эди». Бу сўз султонга хуш келмади, юзин бир ёни чевуруб айтти:

Ш е ъ р

Тарбият ғайр аҳлина қилмоқ,
Гунбаз устунда қўз қўймоқтур.
Ултур аниким ул юруб доим,
Санъати ким йўлуқса сўймоқтур.

Айтти: «Бу фасод аҳлининг насли мунқатиъ бўлса керак, йўқса ўт сўндуруб қўр қўймоқ, йилон ўлтуруб балосин бесламак оқиллар иши дегул».

Ш е ъ р

Агар ёғса булутдан оби ҳайвон,
Яқин бил тол ағочинда емиш йўқ.

Ёмон бирла умрни зоеъ этма,
Қури найдан киши шаққар емиш йўқ.

Вазир бу сўзни эшитиб тавъан ва қарҳан султоннинг ҳусни ройин беканиб таҳсинлар ўқуди дағи айтти: «Жаҳон султони буйруқи айни ҳақиқат турур. Бу ўғлон ул ёвузлар орасинда қўбса, анлардан бири бўлғай эди, аммо умид борким, эйгулар суҳбатинда тарбият топса, оқиллар феълин тутқай. Анинг учунким ҳоли тифл ўғлондурур, қобили тарбият дурур. Суратинда ёвузлуқ аломати йўқ турур. «Қолон-набийу саллаллоҳу алайҳи ва саллам мо мин мавлудин илло йуладу алал-фатрати сумма абавоҳу йўҳаввидониҳи ва йўнассирониҳи ва йумажжисониҳи».

Яъни, ҳеч ўғлон туғмас, илло ул туғар кўнилик устуна, сўнгра ани отаси, онаси яҳудий дағи насроний дағи мажусий қилурлар.

Шеър

Лутнинг эвдаши ёвузларга уйған учун жаҳаннама кетти,
Эйгуларнинг сўнгинча манзилга юруб асҳоби қаҳф ити етти.

Бу сўзни вазирдан султон надимлари эшитиб, вазир билан бир бўлуб султонга мадҳу дуо қилдилар.

Султон ул ўғлоннинг ёвуқин бағишлаб, озод қилдим,
деди ва лекин маслаҳат кўрмади.

Шеър

Рустамга отаси Зол бир кун
Айтти кел эшит ўгут кунни сен,
Гофил юрубан ўсал бўлма,
Душманни кўруб ҳақиру мискин.

Филжумла, бу ўғлонни нозу неъмат билан бесладилар. Бир муаллимга бердиларким мунга илм ва одоб ва ҳусни хитоб ва хидмати мулк ўғраткай. Бу ўғлон ул гоятка еттиким, беклар беканиб эъзоз ва икром қилур эдилар.

Бир кун султон хидмати на ул вазир келиб бу ўғлоннинг кўрклу авсофиндан бир шамма васф этти эса, султон кулуб айтти: «Газибта бидарриҳо ва нашъата инди фаман анбока иннака ибну зиби изо конат-тибоу тибоа суин фалайса бинофиин адабул-адиби». Яъни, бесландинг анинг сути била дағи улғайдинг меним қотимда. Бас ким хабар берди сенгаким, сен бўри ўғлисан. Қачонким бир кимэрсанинг битиши ёмон бўлса, фойда қилмас анга адаб қилгучининг адаби.

Ш е ъ р

Бўрининг боласи бўлур оқибат
Отаси қаби ул ҳаромий бўри.
Неча кўб едурсанг, сенга бир кун ул,
Урур захм, андан сақина юри.

Алқисса, ул ўғлон ўн беш ёшина етти эса, ул маҳаллада неким азғанлари бор эди, барчаси мунунг қотина келдилар. Бир кун ул ўғлон хилватта фурсат топиб, бу вазирни дағи икки ўғлини ўлтурди дағи мол ва неъмат олиб, ул тоғ бошиндағи ҳаромийлар мағорасина кириб, отаси ерина ўлтурди. Бу хабар султонга тегди эса, айтти:

Ш е ъ р

Яхши қилич бўлурми ҳаргиз ёмон темурдан,
Ювмоқ билан кетарми лавни қора кўмурдан.
Ёвузга эйгулукни қилмоқлик эйладур бил,
Хайр ишлара ёмонлик қилмоқ бўлур муқобил.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир султон қасри эшикинда бир вазираинг ўғлини кўрдум гоят жамоли камол ичинда.

Шеър

Ул бўйи сарву жамоли тўлин ой,
Илму эрдам бирла комил кўркабой.
Қошлари фитна эди, кўзи бало-
Ким, юзин кўрса бўлурди мубтало.

Анинг хожадошлари ҳасад элиб, туҳмат этиб султон хидматинда қонина тануқлуқ бердилар.

Шеър

Чун дўст сени севуб ҳамиша кўзлар,
Душманнинг ичи ёниб не бўлса сўзлар.

Султон ул ўғлонга сўрдиким: «Бу жамоат сенга не жиҳатдан хасм бўлуб турурлар». Уғлон айтти: «Султон ёши узун бўлсун, барчани рози қилдим, илло ҳасудни рози қила билмадим».

Шеър

Малул қилмаясар ориф эр киши кўнглун,
Вале ҳасуд ҳасаддан бўлур ҳамиша малул.
Ҳасуд ранжига йўқтур ўлумдан ўзга даво,
Халосинг оздур эсанг, ул дағи равон қуртул.

Ҳикоят

Бир султон ўз раияти молина зулм элин узатиб жавр эта бошлади. Халойиқ зулминдан мутафарриқ бўлди эса,

иртифои вилоят нуқсон топти, хазина бўшалди, дағи душман голиб бўлди.

Ш е ъ р

Зулм қилса малик раиятқа,
Ложарам мамлакат хароб бўлур,
Лутф душманга кўргузур бўлсанг,
Дўстлуқ шартин ул тамом қилур.

Бир кун бу султон мажлисинда «Шоҳнома» китобин ўқур эдилар. Ул ерга еттиларким, Заҳҳок мулкининг заволи нечук эди дағи Фаридун мамлакатни не тариқа тутти.

Султон вазирга сўрдиким: «Фаридуннинг моли ва лашкари ул қадар кўб дегул эди, нечук анга мамлакат муқаррар бўлди». Вазир айтти: «Халқ ани тилаб келиб муованат қилдилар. Ул дағи карам кўргузуб султон бўлди».

Халқнинг келмағи султон кўрки дурур. Бас, сен не учун халқни тоғитурсан, магар мамлакатни тарк этиб кетмак тиларсан.

Ш е ъ р

Хуш кўр бу раиятни ким, нафъи фаровондур,
Не ерда ки султон бор мунлар била султондур.

Яна вазирга сўрдиким: «Раиятнинг жамъ бўлмоқина сабаб не турур?» Вазир айтти: «Султони карим керакким, халқ анга келгай дағи одилу мушфиқ бўлғай, ҳатто мамлакат эмин бўлуб қарор тутқай».

Ш е ъ р

Ким зулм элин узатса султон бўлурми, бўлмас,
Қўйларга қурт ҳаргиз чўпон бўлурми, бўлмас.

Вазир насиҳати султонга хуш келмади. Вазирни ҳабсга буюрди. Бир неча кун кечти. Султоннинг қариндоши ўғли отаси мулкининг ҳиссасин талаб қилди. Ул қавмким, андан зулм кўруб эдилар, барча мунунг қатина келиб тақви-ят қилдилар.

Алқисса, мулк ул золим элиндан чиқиб буларга муқар-рар бўлди.

Ш е ъ р

Ул маликким доим элга ва улусқа куч қилур,
Оқибат мулкин элиндан бир қавий душман олур.
Кел раият бирла сулҳ эт, хасмдан фориг юри,
Чун раиятдур билурсан шоҳи одил лашкари.

Ҳ и к о я т

Бир малик билан тенгиз кўрмаган бир халаб қул кемига кириб ўлтурди. Ул қул чун тенгиз кўрмаган дағи кема заҳматин чекмаган эди, таҳаммул эта билмади, қатти ун билан йиғлаб титрамакка бошлади. Не қадарким, лутф билан алдаб сўзладилар, фойда қилмади. Маликнинг хоти-ри инган малул бўлди. Ул кемида бир ҳаким эр бор эди, келиб малик хидматина айтти: «Буйруқунг бўлса, мен ани сокин қилайин». Айтти: «Ғоят лутф бўлғай». Ҳаким буюр-диким: «Тенгизга солинг». Солдилар. Бир кез ботиб чиқ-ти, иккинчи ботиб чиққанинда сочиндан тутуб кема устуна кетурдилар. Ул қул икки эли билан кеми йибларина ёпуш-ти дағи кириб бир ерда теб-тек ўтурди. Ҳакимнинг бу иши

маликка ғоят хуш келди дағи сўрдиким: «Мунда ҳикмат не?» Айтти: «Бу ғарқ бўлмоқнинг меҳнатин тотмайин кема роҳатининг қадрин билмайин эди. Эмди бу мусибатни кўрди, кема офиятининг қадрин билди».

Ш е ъ р

Эй тўқ, кўзунга арпа этмаги кўрунмас хуш,
Лекин меним аллимда иззатли мукаррамдур.
Аъроф эрур жаннат боғи сақар аҳлина,
Ким аҳли жинонға ул аъроф жаҳаннамдур.

Ҳ и к о я т

Малик Ҳурмузга сўрдилар: «Вазирларингдан не хато кўрдунгким, ҳибска бирақтинг?» Айтти: «Хато кўрмадим, ва лекин меним маҳобатим анлар кўнглунда инган ғолиб бўлуб эди, дағи меним буйруқима иътимодлари ул қадар дегул эди. Иҳтиёт эттимким менга қасд этмасунлар деб. Ҳукамо қавли билан амал қилдим, нечук ким айтурлар:

Ш е ъ р

Туну кун сақлан ул эрдан ким, ул қўрқа юрур сендан,
Юз онча бўлсанг эрликда билиб кўб турли ол эрдам.
Эшитканинг мун ийўқми қачон бўлса четук ожиз,
Уруб панжа паланг кўзин чиқарур қўрқмайин ул дам.
Йилон чўпон аёқина урур захм ул сабабданким,
Бошини янчмасин теб тош билан ногоҳ уруб маҳкам.

Ҳ и к о я т

Ажам маликлариндан бир малик қарилиқ ҳолатинда хаста бўлуб, тириликдан умид кесиб эди, ногоҳ эшикдан

бир кимэрсә кириб башорат кетурдиким фалон қалъани малик давлатинда лашкар мансур бўлуб, фатҳ эттилар. Дағи ул ернинг лашкари ва райяти жумласи мутиъ бўлдилар.

Бу сўзни эшитиб совуқ нафас билан малик оқ этиб айтти: «Бу хайр хабари менга дегул, меним душманларима дурур, яъни мулк ворисларина».

Ш е ъ р

Азиз умр туганди ўшул умид билан,
Кўнгул тилаги эшикдан қачон кира келгай.
Букун тилаким эришти вале на фойдаким,
Умид йўқки кечиб умр ерина келгай.

Ш е ъ р

Кўси раҳил чолди ажалнинг эли,
Икки кўзум, ёш видоён қилинг,
Умр дағи қолмади чун бир нафас,
Элу аёқ, ёш видоён қилинг.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Дамашқ жомен ичинда Яҳё алай-ҳиссалом тўрбасинда муътакиф эдим. Бир араб малики инсофсизлиқ билан мавсуф дағи зулм ва тааддий билан маъруф эди. Зиёрат қилмаға келиб, намоз қилиб ҳожат тилади.

Ш е ъ р

Ул эшикнинг қулидур бою йўқсул,
Ғанийрак ким эса муҳтожрактур.

Андан сўнгра менга айтти: «Ул ерданким фақирлар ҳиммати дурур. Хотирингни менга йўлдош қилғилким саъб душман андишасина тушуб турурман». Айттим: «Занф раиятинга раҳмат қилғилким қавий душмандан заҳмат кўрмагайсан».

Шеър

Тутуб мискин кишининг панжасини,
Айирмоқ куч билан айни хатодур.
Экиб зулм урлуқин хайр истаганлар,
Жаҳаннам ўтина ўзин ёқодур.
Қутулмаға тиласанг хавф элиндан,
Раят ҳолина яхши боқодур.

Ҳикоят

Бир дуоси мустажоб фақир Бағдод шаҳрина кириб, Ҳажжож бин Юсуфни кўрди. Бир киши ўтурмиш соғ элин белина қўйуб, айтти: «Эй фақир муборақ, менга бир хайрли дуо қилғил!» Фақир айтти: «Илоҳий мунунг жонин олғил!» Ҳажжож айтти: «Эй фақир, бу не дуодурур-ким менга қилдинг». Фақир айтти: «Бу дуойи хайр дурур сенга дағи жумла мусулмонларға».

Шеър

Эй жафонинг элин қўюб белга,
Не қадар қилғасан бу зулм элга.
Соғин ул кунниким тутуб нетар,
Малокул-мавт ҳалқинги элга.

Ҳ и к о я т

Бир золим ҳоқим бир олим эрга сўрдиким: «Ибодатлардан фозилраки қайси турур?» Айтти: «Зуҳр вақтин уюмоқ, то ул замон ичинда халқни озор қилмағайсан».

Ш е ь р

Кўрдум авла вақт бир золим уюр,
Айттим ул фитна уюса яхшироқ,
Доим элга зулм ким қилса анинг
Ўлмаги яхшироқ ҳаётиндан йироқ.

Ҳ и к о я т

Бир маликни айтурлар: кеча ишрат қилиб, тонг отқинча сукр саҳросинда бу байтни ўқур эди.

Ш е ь р

Дунёда менга бу дам бекин хуш дам йўқ,
Ишратда ўзум, кўнгулда зарра ғам йўқ.

Бир урён фақир ташқари совуқда ётур эди, айтти:

Ш е ь р

Эй давлат ичинда йўқ тенги, моли чўқ,
Қайғунг йўқ эса, меним дағи қайғум йўқ.

Ул малик мунинг заиф ҳолина раҳм этиб, минг олтун ҳамён билан тоқадан ташқари тутуб, айтти: «Эй фақир, этакинг очқил». Фақир айтти: «Тўнум йўқ, этак қайдан кўтурайим». Маликнинг шафқати анинг ҳаққина дағи ор-

туқроқ бўлди. Буюрди, бир яхши хилъат билан ул ҳамён олтунни фақирга бердилар.

Фақир ул олтунни бир неча кунда еди дағи келди.

Ш е ъ р

Сахий элинда билурсан қарор тутмас мол,
Нечукки тутмас олиб сув кафи уза ғирбол.

Ул ҳолатда маликнинг анга майли йўқ эди. Фақир илгари келиб, ифлос қиссасин ўқуди дағи вазифа тилади. Маликка хуш келмади. Асҳоби фитнат ва хибрат анинг учун айтурларким, маликларнинг ҳиддат ва савлатиндан ҳазар қилмоқ керак, ғолибо ҳимматлари мамлакатнинг азим ишларина мутааллиқ бўлур, авомнинг издиҳомина таҳаммул қила билмаслар.

Ш е ъ р

Малик неъматни ул кишига ҳаром-
Ки, фурсат дамани кузатмас тамом.
Кетар қадринг ул дам келиб сўзласанг,
Улулар қотинда ярамас калом.

Малик айтти: «Бу гадойи мудбир, мунча неъматни оз муддат ичинда зоеъ этти. Сурунг илайимдан, кетсин. Бейтул-мол хазинаси мискинлар луқмаси турур, шайтонлар тўъмаси дегул».

Ш е ъ р

Ул биликсиз кундузунким, шамъи кофурий ёқар,
Ложарам ёғи чароғининг равон бўлур тамом.

Вазирлардан бир носих вазир айтти: «Эй малик, мас-лаҳат ул турурким, мунунг бекин кишиларга ваҳҳи кафо-фин муайян қилғайсанким, муддати мадид еб нафақасин исроф қилмағай. Аммо улким зажр ва манъ ва тавбихдан буюрдунг муносиби сийрати арбоби ҳиммат дегул. Бир кимәрсани лутф билан умидда тутмоқ дағи бир кез ани навмид қайтармоқ маликлардан лойиқ дегул».

Ш е ъ р

Аё тамаъ эшикин ўзина тилаб очқан,
Карам билан очибон куч билан ани ёлма.

Ш е ъ р и о х и р

Бар ичинда сусаб ҳижозийлар,
Шўр сувни кўруб яқин келмас.
Қандаким тотли сув оқар бўлса.
Қурту қуш, балиқ андин эҳсилмас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: «Бир маликни кўрдум мамлакат ҳаққина суст дағи лашкарини тақсир тутар эди. Тангри қазоси билан бир саъб душман чериси юз тутуб келди. Бу маликнинг ҳашам ва ҳошияси юз қайтариб барча кетти».

Ш е ъ р

Аяр бўлса черикдан мол султон,
Нечук бош ўйнасунлар тарк этиб жон.

Аларнинг бири билан дўстлуқум бор эди. Мало-мат қилиб айттим: «Инган мурувватсиз дун ҳиммат ким-

эрсa бұлғай, ул ким оз тағйири ҳол учун кўб йилғи неъ-
мат ҳаққин унутуб, қадимий махдуминдан юз қайтариб
кеткай. Ул йигит айтти: «Карам қилиб қулоқ тутсанг
жавоб айттайим». Айттим: «Айтқил». Айтти: «Вақти ким,
отимнинг арпаси бўлмаса ё эяримнинг ичиркиси тутсоқ
бўлса, султон қулларина алтун билан бахиллиқ қилса,
жон билан анга жумардлик этса бўлмас».

Шеър

Тиласанг тутмаға, эй шоҳи иқлим,
Черикинҗдан дариг этма дароҳим.

«Изо шабаал-камийу йасулу батшан ва ховил-батни
йабтишу бил-фирори».¹

Қачон ким тўйса баҳодур ҳамла қилур тутмаға дағи
оч қоринли бек тутар қочмоқни.

Ҳикоят

Айтурлар: бир вазири маъзул фақирлар қотина кел-
ди. Дағи ул фақирлар суҳбатининг баракати анга асар
қилди. Бир кун султон ул вазир билан кўнгул хуш этиб,
анга вазорат берди. Вазир қабул қилмади дағи айтти:
«Оқиллар қотинда маъзуллуқ яхшироқ машғуллуқдан,
нечукким айтурлар.

Шеър

Аларким офият кунжин тутуб окиф бўлубтурлар,
Эл оғзин, ит тишин боғлаб савомнўга тўлубтурлар.

¹ Лашкарга инъом бер, токи бошини қурбон қилсин.
Агар инъом бермасанг боши оққан томонга кетади.

Қаламни синдириб, йиртиб варақларни бўлуб фориғ,
Халойиқнинг элиндан ҳам тилиндан қуртулубтурлар.

Малик айтти: «Ложарам бизга бир комил биликли эр керакким, мамлакат тадбирига ярағай». Вазир айтти: «Эй малик, комил биликли эр ул турурким, мунинг бекин ишларга кўнгул бермағай».

Ш е ъ р

Хумой ул иш билан топти шарафким,
Сўнгак еб жонвор инжитмиши йўқ.

Ҳ и к о я т

Қора қулоққа сўрдилар: «Арслон суҳбатин не сабабдан ихтиёр қилдинг?» Айтти: «Сайдининг фазласин ерман дағи ҳамласи ҳимоятинда душманлар шарриндан эмин юрурман». Айттилар: «Эмди ким ҳимояти кўликасина кирдинг дағи неъматини шукрина эътироф кетурдунг. Нечук яқин бормассанким хослариндан бўлуб, мухлислариндан сайилғайсан?» Айтти: «Анинг учунким ҳамласи шарриндан эмин дегулман».

Ш е ъ р

Габр агар юз йил ўт ёқар бўлса,
Ичина тушижак куяр филҳол.

Вақт бўлурким, надимларга султон ҳазратинда кис билан олтун тегар дағи вақт бўлурким боши кетар.

Ҳукамо қавлинда келиб турур: султон табиатиндан ҳазар қилмоқ керак. Вақт бўлурким салом қилсанг, малул бўлур, вақт келурким сўксанг, хилъат ва неъмат бағишлар. Кўб зарофат надимлар ҳунари дағи ҳақимлар айби турур.

Ш е ъ р

Сен ўз вақоринг уза қадру қийматинг била бўл,
Қўюб бу завқу зарофат надими комилга.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: дўстлардан бир кимэrsa келиб
гаддор дунё элиндан шикоятин ҳикоят қилиб айтти:

— Кифоятим оз дағи аёлим чўқ дағи йўқсуллуқ юки-
на қувватим йўқ. Неча навбат бу андишани қилдимким, да-
ғи бир ўзга иқлимга бориб, не ҳол билан бўлса тирилайим-
ким ҳеч кимэrsa меним яхши-ёмон ҳолимдан билмасун деб.

Ш е ъ р

Неча муфлис зўқоқларда ётур оч,
Ким эrsa билмас онларники, кимдур.

Яна айтурманким кеткайман, сўнгра ғайбатимда душ-
манлар кулуб таъналар уруб, меним бу саъйимни мурув-
ватсизликка ҳамл этиб айтқайлар:

Ш е ъ р

Кўрунг ул ғайрати йўқ одамийни,
Хато нийят қилиб, ботил иш этти.
Қўюб ўғлин, қизин меҳнат ичинда,
Туруб ўз роҳатин кўрмакка кетти.

Аммо муҳосаба илминдан эйлаким бор-бир оз билур-
ман. Агар сизинг жоҳингиз билан бир жаҳат ҳосил бўлса,
жамъийяти хотир учун, азим миннат бўлғай. Айттим: «Эй
қариндош, султон амалининг икки тарафи бор, бири уми-

ди мол, бири хавфи жон. Дағи бу оқиллар ройи дегул: ул умид билан бу муҳотара ишга мубтало бўлмоқ».

Ш е ъ р

Йўқсул эрга киши келиб айтмас,
Боғу бўстон хирожини бергил.
Ё бу ташвиш ичинда рози бўл,
Ё жигар доғина таҳаммул қил.

Айтти: «Бу сўзни меним ҳолима лойиқ айтмадинг. Дағи саволима жавоб кетурмадинг. Эшитканинг йўқми: ҳар ким хиёнат билан тирилгай, ҳисоб вақтинда эллари титрагай».

Ш е ъ р

Кўнилик ҳақ ризосидур кўни бўл,
Сени мақсудунга элтур кўни йўл.

Ҳукамо айтур: «Тўрт киши тўрт кимэрсдан қўрқар. Ҳаромий султондан, ўғри ҳорисдан, фосиқ ғаммоздан, қаҳба муҳтасибдан. Анингким ҳисоби дуруст турур, эй ёр, муҳосибадан не қайғуси бар?»

Ш е ъ р

Ортукси тамаъ амалда қилма,-
Ким, ганж қатинда аждаҳо бор.
Йўлунгда ори бўлуб юригил,
Кир юзни урур ҳажарга қассор.

Айттим: «Бу сенинг ҳолинг ул тулки ҳикоятини ўхшар ким кўрдилар; йиқила тура кетар эди. Бир ким эрса айтти: «Не бўлди сенгаким бу ҳолда кетарсан?» Айтти: «Тевани

сухрага тутадурурлар». Айтти: «Эй аблаҳ, теванинг сенга не муносибати дағи сенинг анга не мушобаҳатинг бор?» Айтти: «Тек турғил. Агар ҳасудлар ғараз билан айтсалар, бу тевадурур деб, кимнинг қайғуси бор меним халосимдан ё тафтиши ҳолимдан. Ироқдан тарёк келгунча йилон захмли эр ўлар. Бали, сенда фазилат ва диёнат ва амонат бор, аммо фаттон ҳасудлар фитна қилиб, бир кун малик хидматинда ул ким сенинг яхши сийратинг дурур, анинг хилофин тақрир қилсалар, ул ҳолда кимнинг сўзламакка мажоли бор». Маслаҳат ани кўрарманким қаноат мулкин ҳаросат қилиб раёсат таркин урғайсан, эйлаким оқиллар айтур:

Ш е ъ р

Манофиъ баҳр ичинда кўб ва лекин,
Саломатлиқ ёқасинда топарсан.

Ул бу сўзни эшитиб малул бўлуб айтти: «Бу не ақл ва кифоят бўлур дағи бу не фаҳм ва диroyat. Ҳукамо қавли дуруст келди, нечукким айтиб турурлар: дўстлар зиндон ичинда керак бўлур дағи душманлар суфрада дўст кўрунур».

Ш е ъ р

Дегулдур дўстунг неъматда ҳар ким,
Муҳаббат лoфини урса ёнингда.
Ҳақиқат дўстунг ёрингдур улким,
Қўлунг тутса аёқдан тушганингда.

Кўрдумким мутағаййир бўлуб, насиҳатни ғараз билан эшитур, олиб ани соҳибуд-дивон қотина бордим. Ул сабабданким ўртаминда маърифат бор эди. Сурати ҳолин тақрир қилдим эса, бир мухтасар ишга қўйди. Бир неча кун

кечти, яхши хисолин кўруб, ҳусни тадбирин беканиб, бир муътабар иш уза қўйди. Кундан-кунга саодати ортти, давлати гоят камолга етти. Султон қотинда хос мушорун илайҳ ва муътамаддун алайҳ бўлди. Саодат уза саломат кўруб айттим:

Ш е ъ р

«Ало ло маҳзананна алол-балийати,
фалирраҳмани алтофун хафийати».

Яъни: «Огоҳ бўлғил, қуюрмағил, албатта бало устуна. Анинг учунким, бахшишли тангрининг лутфлари бордурур ўртукли».

Ул айёмда бир неча мувофиқ ёронлар билан Ҳижоз сафарин этиб, Маккани зиёрат қилиб келганимда, ул ҳариф икки манзил қарши келди. Кўрдум: сурати ҳоли хароб дағи бағри меҳнат ўтина кабоб бўлмиш. Айттим: «Бу не ҳолат турур?» Айтти: «Сен айтқанинг каби бўлди. Бир неча фаттон ҳасудлар мени хиёнатқа мансуб қилиб англаттилар. Малик дағи ҳолимнинг ҳақиқатин билмайин мени зиндонга буюрди. Ул кун азиз дўстлар, қадимий ёронлар ҳақ сўзни сўзламакдан сукут эттилар.

Ш е ъ р

Ҳақ таоло кима ғазаб қилса,
Халқ ичинда бўлул залилу ҳақир.
Ғар саодат яна элин тутса,
Бўлул ул муътабар амири кабир.

Филжумла, анвои уқубат ичинда эрдим ким ҳожийларнинг саломат хабарин султонга кетурдилар. Ул муборақ кун султон мени оғир занжирдан халос этиб, амлокимни ўзина хос қилди. Айттим: «Сен меним насиҳатимни қабул қилмадинг.

Султонлар амали тенгиз сафарина ўхшар, хатарли дағи
фойдали, ё ганж элтмак, ё тилисм ичинда ўлмак турур».

Шеър

Ё хожа юк билан қизил олтун олиб келур,
Ё баҳр ичинда ғарқ бўлуб қин билан ўлур.

Маслаҳат кўрмадим дағи ортуқроқ сўзламакка хотири
оғригай деб. Бу икки байт била ихтисор қилдим.

Шеър

Насиҳат тутмаган гофил ким эрса,
Тушар доим машаққатнинг қинина.
Билурсан захмина чун тоқатинг йўқ,
Қўлунгни суқмағил ақраб инина.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: суҳбатимда бир жамоати фақирлар бор эди. Зоҳирлари салоҳ билан музайян, ботинлари фалоҳ билан мураттаб эди. Ул замон беклариндан бир бек бу тоифа ҳаққина ғоят эътиқод боғлаб дағи муҳиб бўлуб, идрор муайян қилди. Бир кун буларнинг бириндан бир ҳаракат содир бўлдиким, ул солиҳ фақирларнинг ҳолина муносиб дегул эди. Ул бекнинг ҳусни занни фосид дағи буларнинг бозори косид бўлди. Тиладимким бир тариқа билан бу ёронларнинг кифоятин халос қилсам. Туруб ул бекнинг хидматина келдим. Баввоб манъ этти, кирмакка қўймади. Бир неча сўз ачи тил билан сўзлади, маъзур туттум, ул ҳукм биланким масалда айтурлар:

Ш е ъ р

Кирмакка бекнинг, маликнинг эвина,
Восита лобуд керак бир ихтиёр.
Ногаҳон баввоб ва ит кўрса ғариб,
Бу ёқасин, ул этакин бек тутар.

Эвдан бекнинг хоссагийлариндан чиқиб, ҳолимдан воқиф бўлуб кирдилар, дастур олиб чиқтилар. Икром ва эъзоз билан мени олиб кирдилар. Ул бек мени туруб топти дағи бир иззатли ерга ишорат қилди: ўлтурунг деб. Мен дағи тавозуъ қилиб айттим:

Ш е ъ р

«Муборақ ҳидматингдур қутлу ройим,
Қўйунг қулла сафинда ўлтуройим».

Айтти: «Аллоҳ, аллоҳ! Бу не сўз бўлур?»

Ш е ъ р

Аё ақли тенгиз, сўзи гуҳарбор,
Ўтурсанг кўзум устунда еринг бор.

Ўтуруб, ҳар бир бобдан сўз очиб сўзладим тақриб билан. Сўз бу ёронларнинг заллатина етти эса, айттим:

Ш е ъ р

«Собиқул-инъом қулдин не хато кўрди, ажаб-
Ким ани кўздан солиб қайғу ҳисоринда тутар.
Ҳақ таолога мусалламдур кўруб қулдан хато,
Кесмайин ҳар кундаги ризқин қароринда турар».

Ул бекка бу сўз ғоят хуш келди. Буюрди ким, онларнинг асбоби маошини аввалги қоида уза муҳайё қилдилар дағи ул бир неча кунким, вазифалари кесилиб эди, адо қилдилар. Неъмат шукрин қилиб, хизмат ерин ўпуб, хасорат узрин тилаб, кетар вақтин айтти.

Ш е ъ р

Бўлубтур Каъба ҳожат қиблагоҳи,
Анга халқ ул жиҳатдан кўб кетарлар.
Таҳаммул қил бизим амсолимизга
Емиши кўб агочқа тош отарлар.

Ҳ и к о я т

Бир султон ўғлина отасиндан кўб мол ва неъмат қолди. Карам элин очиб, сахо додин берди. Лашкарга ва раиятга фаровон мол ва неъмат бағишлади.

Ш е ъ р

Муборак ҳунардур жаҳонда карам,
Карамсиз вужуди эрур кал-адам.
Улуғлуқ тиласанг сахий бўл, сахий;
Сахийни севар ҳақ таоло, ахий.

Ул мажлисда бир жоҳил бек насиҳат бошладиким: «Бурунги султонлар (атобаллоҳу сароҳим) бу неъматни саъй этиб маслаҳат учун қўюб турурлар. Бу ҳаракатни оз қилгилким илайингда кўб воқеалар бор дағи ортингда кўб душманлар бор! Султон ўғли бу сўздан малул бўлуб айтти: «Сурунг бу қавводни. Тангри таборак ва таоло мени бу мамлакатга малик қилди. Бир мен ичарман, бағишларман. Мен мунинг ҳориси дегулманким емайин сақламаға».

Ш е ъ р

Эл етарда эйгулук қил, эй фалон,
Ким отинг қолғай жаҳонда жовидон.
Қорун ўлди, қолди қирқ эв тўли ганж,
Улмади адли билан Нуширавон.

Ҳ и к о я т

Нушинравони одилга овда кийик шишладилар. Туз йўқ эди. Бир қул кентга бордиким, туз кетургай. Нушинравон анга айтти: «Тузни қиймат билан олғилким, расм қолиб кент хароб бўлмасун». Ул қул айтти: «Бу қадар туз олмоқ билан не халал келгай?» Айтти: «Зулмнинг асоси аввал оз эди. Ҳар ким келди мазид қилди, то бу ғоятқа етти».

Ш е ъ р

Райат боғининг султон олиб еса бир олмасин,
Юз ормундин егай бир қул барини илмайин тишка.
Буюрса беш юмуртқани олурға куч била султон,
Навкарлари тутуб санчар йигирма қозни бир шишка.

Ҳ и к о я т

Айтурлар: бир омил эрни райат эвин хароб этиб, султон хазинасин иморат қилур эди, ҳукамо қавлиндан ғофил, нечукким айтурлар; ҳар ким тангри таоло халқин озор қилса, дағи бир кимэrsa кўнгли учун ҳақ таоло ул кимэрсани анга ҳавола қилурким, ҳаётининг кўкин кесар.

Ш е ъ р

Келиб тур хуш анга жавр этмак элга,
Элинда бир неча кун бор жоғи.

Юз эрлик кони қилса ўш минг онча,
Қилур бир кун анга мискинлар оқи.

Жумла ҳайвонот аълоси арслон дағи адноси эшак ту-
рур. Иттифоқи халқ бу турурким юк кўтурган эшак яхши-
роқ ул арслонданким, одамийни йиртқай.

Ш е ъ р

Нечаким фаҳми йўқ мискин эшакнинг,
Кўтурмак бирла юкни қиймати бор.
Эшак ул одамийдан яхшироқким,
Қилур доим кишининг кўнглин озор.

Ул амалдор эрдан султонга кўб турли шикоят қилди-
лар. Буюрдиким мусодара қилинг, юз турли уқубат билан
ўлтурдилар. Андан зулам кўрган кишиларнинг бири ани
ул ҳолда кўруб айтти:

Ш е ъ р

«Анингким бор элинда мансабу жоҳ,
Солиб тарҳ ул қилур дойим тижорат.
Йиқиб ёрли раият хонумонин,
Қилур султон хазинасин иморат.
Ким эрсага хасорат қилмади ул,
Узининг жонина қилди хасорат.»

Ҳ и к о я т

Бир золим кимэрсани, айтурлар халқни кўб озор қилур
эди. Бир кун бир солиҳ фақирни тош билан бошина урди.
Ул фақир қўрқуб, ўчун ола билмади. Ул тошни олиб сақ-
лади. Бир кун султон ул золимни ёзуқлаб қуйуға солди. Бу

ҳариф келиб ул тош билан бошина маҳкам урди, айтти: «Сен кимсан? Бу не тош турурким, мени мунунг билан урдунг?» Айтти: «Мен фалон кишиман дағи бу ул тош турурким, ул тарихда меним бошима урдунг». Айтти: «Мунча замондан қанда эдинг?» Айтти: «Ул кун жоҳинг буюк эди, кўрқтум. Эмди букун сени қўйуда кўруб, фурсатни ғанимат кўрдум. Нечукким айтурлар:

Ш е ъ р

Чўнг жоҳиллар билан бўлди бу чарху бахтиёр,
Оқил эр кўруб ани таслим қилди ихтиёр.
Хасм чун сендан қавийдур қил таҳаммул жаврина,
Эрга лобуд ўч олурға душманиндан вақт бор.
Тутмағил пўлод қўлли бирла панжа, эй заиф-
Ким, элинг эмгак кўруб тоқат кўтурмайин синар.
Сабр қил, душман қўлин боғли қатингда кўргасан,
Дўстлар алнинда ул кун ур дағи мағзин чиқар.

Ҳ и к о я т

Маликлардан бир маликка бир ранж ҳосил бўлди. Ул вилоятнинг ҳакимлари жамъ бўлуб айттилар: «Бу ранжнинг давоси дегул, илло, одабийнинг ўти дағи ул одабий мунча турлу сифат билан мавсуф керак». Султон буюрди, истадилар. Бир экинчининг ўғлин топтилар. Ул сураттаким, ҳукамо айтиб турур эди. Онасин. отасин издаб кўб мол ва неъмат бериб, хушнуд қилдилар. Қози фатво бердиким, султон саломати учун раиятдан бирининг қонин тўкса, раводурур. Жаллод келиб қасд этти ўлтурмакка. Уғлон юзун кўкка қарши тутуб кулди. Султон айтти: «Бу ҳолатта не кулмак ери дурурким кулдунг?» Айтти: «Уғлонлар нози отаға, онаға бўлур дағи даъвони қози қотина элтурлар, додни султондан издарлар. Эмди отам, онам дунёлик

учун қонимни тўқмакка дастур бердилар. Қози дағи фатво берди мени ўлтурмакка. Султон дағи рози бўлди. Тангридан ўзга сиғинур ерим қолмади.

Ш е ъ р

Кимга қилайим сенинг элингдан фарёд,
Қаршунгда туруб тиларман ўш сендан дод».

Султон бу сўзни эшитиб, кўнгли оғриб, кўзиндан ёш келди дағи айтти: «Меним ҳалокликим яхшироқ анданким ёзуқсуз қон тўкулгунча». Бошиндан, кўзундан ўпуб, қучуб, кўб молу неъмат бериб озод қилди. Айтурлар: «Ул кун ичинда ҳақ таоло анга шифо берди».

Ш е ъ р

Куч била бир қаринчани боссанг,
Билки ҳоли не бўлгай ул қинда.
Эй заиф одамий, сенинг ҳолинг,
Эйладур фил аёқи алтинда.

Ҳ и к о я т

Амир бин Лайс қуллариндан бир қул қочти. Ортинча бориб, тутуб кетурдилар. Бир вазирнинг анинг билан ғарази бор эди. Айтти: «Муни ўлтурмак керакким дағи ўзга қуллар кўруб, мунунг бекин ҳаракат қилмағайлар». Ул қул ер ўпуб айтти:

Ш е ъ р

«Буйруғинг бошим уза, эй шаҳриёр,
Ҳожанингдур ҳукм, қулға эрки бор.

Аммо мен бу эв неъматни билан бесланиб турурман. Тилайманким қиёмат кун меним қонима гирифтор бўлгайсан. Агар бу қулунгни ўлтурмакка тиласанг, шаръ таъвили билан ўлтургулким қиёмат кун ёзуқли бўлмагайсан».

Малик айтти: «Шаръ таъвили қайси турур?» Айтти: «Менга ижозат бергилким, бу вазирни ўлтурайим, андан сўнгра мени қасос қилиб ўлгургил».

Малик бу сўзни эшитиб кулди дағи вазирга айтти: «Не маслаҳат кўрарсан?» Вазир айтти: «Эй малик, отанг жони учун, бошинг садқаси, мунунг ёзуқин бағишлағил, ҳатто мени дағи балога солмасун, ёзуқ мендан дурур, ҳукамо қавли билан амал қилмадим».

Ш е ъ р

Урушиб тош отқан эр билан сан,
Жароҳат бошинга истаб кетурдунг.
Чекиб ё, оттинг ўқ душман юзини,
Кўзунг оч, ўқина қарши ўтурдунг.

Ҳ и к о я т

Завзан шаҳрининг маликининг бир хожаси бор эди. Каримун-нафс, соҳиб халқ, буюк ҳимматли, алчоқ кўнгулли уллуға, кичикка эъвоз ва икром ва эҳсон қилиб, ғайбатларинда хайрин сўзлар эди. Бир кун малик андан бир ҳаракат кўруб, ғазаби келиб, мусодара қилинг, деб буюрди. Ул кишиларким мундан эъвоз ва эҳсон кўруб турурлар эди, келиб қотина кечалар, кундузлар ўтуруб, латифалар сўзлаб, мувонасат қилур эрдилар.

Ш е ъ р

Душман билан сулҳ этарга кўнгулунг бўлса,
Ул сўкса, қафода қил юзина таҳсин.

Гар ачи сўзин эшитмагайин дер эсанг,
Эҳсон билан қил ҳамиша оғзин ширин.

Улким маликнинг ҳақи эди, баъзисин адо қилди, қолгани учун бир неча кун ҳибсда ўтурди. Хуросон маликлариндан бир малик бу хожага хуфя варақа солдиким анинг каби малик мунунг каби улуғнинг қадрин билмади, иззатсизлик этти. Агар муборак хотири тилар бўлса, бу ёни келмакка, кўнглундаги муродинча иззат топқай дағи бу мамлакатнинг улуғлари ўзининг қутлуғ жамолина муштоқ бўлуб, бу хуруфнинг жавобина мунтазир бўлуб, кўзалари йўлда турур. Хожа бу сўзнинг жавобина қўрқубтур. Вақти дағи ани ким маслаҳат кўрди. Ул варақанинг заҳринда мухтасар ёзиб, варақа кетурган кишининг элина бериб узатти. Бир кимэрсга бу воқеани туйуб султонга англаатти.

Султон йигириб, ул варақа кетурган кишини истаб қотинда варақа топиб ўқутти. Ёзибтурурким улуғларнинг ҳусни занни бу қул ҳақина бу қулнинг миқдориндан ортуқроқ турур дағи ул ташрифи қабул ким буюрдунгуз бу қулнинг анинг ижобатина имкони йўқ турур. Анинг учунким бу эв неъмат билан бесланиб турурман дағи оз жавр кўруб, кўб йилғи неъмат ҳақин унутиб, вафосизлиқ этмак мурувват дегул.

Ш е ь р

Бир кишидан дойимо кўруб саҳо,
Умр боринча юкун чексанг раво.

Султонга анинг бу сийрати ғоят хуш келди, издаб хилъат кейдуруб кўб неъмат бағишлаб, узрин тиладиким, хато қилдим: «Сени ёзуқсуз инжиттим». Айтти: «Эй султон,

ани ким менга қилдинг, сендан хато билмон. Ул менга ҳақ таолодан муқаддар эди. Сенинг элингдан бўлгани яхшироқким, кўб турлу неъматинг ҳаққи бу қул уза бор».

Ш е ъ р

Бўлмағил заҳмат кўруб элдан малул,
Заҳмату роҳат халойиқдан дегул.
Ҳақ таолодин ани билмак керак-
Ким анинг ҳукмундадур радду қабул.

Ё киришиндан дегул ўқ ўтмағи,
Эр кучиндан айлар ул дойим духул.

Ҳ и к о я т

Араб маликлариндан бир малик дивон мутааллиқларина буюрдиким, фалон қулнинг марсумин яхши ихтиёт билан ёвсунларким, хидматқа мулозим дағи фармонға кўз тикиб, қулоқ қўюб турур. Дағи ўзга қулар лаҳву тараб билан машғул бўлуб, хидмат адосина ўсал юрурлар. Бу сўзни кўнгул эялариндан бир кимэрсэ эшитиб айтти: «Ҳақ таоло хазратинда қуларнинг амалининг жазоси бу мисол уза турур».

Ш е ъ р

Икки кун эрта малик табуғуна бир эр келса,
Учунчи кун анга лобуд назар қилур ул шоҳ.
Келиб тила тилакинг ҳақ эшикина ҳар дам,
Эрур карам улашур ер ҳамиша бобул-лоҳ.

Ш е ъ р

Махдум бўлур ҳамиша фармон тутқан,
Маҳрум қолур ҳамиша исён кутқан.
Мақбул бўлур ул одамий ҳазратта,
Уйнаб бу замона бирла осон утқан.

Ҳ и к о я т

Бир золим ҳокимни айтурлар: фақирлар ўтунин куч билан эксукка олиб дағи бойларға ортуққа тарҳ бирақур эди. Кўнгул эялариндан бир кимэрсa кўруб ани айтти:

Ш е ъ р

Йилонсан ҳар кима етсанг тегарсан,
Утурсанг қанда бойқуш-тек йиқарсан.
Кучунг бизга етар ҳаққа еталмас,
Мени сен куч била ўтқа ёқарсан.

Ул бу сўзни эшитиб, малул бўлуб, анга илтифот қилмади «Қавлуху таоло: ахазтухул-иззату бил-исми».¹

Ногаҳ бир кеча ул ҳокимнинг матбахи ўти ўтун анборина тушти. Барча амлоки ёнди. Бу ҳариф юмшоқ тўшакдан исси кул устунда қолди. Ул соҳиби вақт эвина кечар эди, ани кўрдиким, ёронларина айтур: «Ҳеч билмон бу ўт меним эвима қандан тушти». Ул эр айтти: «Фақирлар оҳи тутуниндан».

Ш е ъ р

Дағи мискин кишиларга куч этма,
Аларнинг оҳи ўтиндан ҳазар қил.

¹ Унинг давлатга бўлган ғурури исён олиб келди.

Йиқар бўлсанг дағи бир кез кўнгулни,
Кўнгул оғи сени қав-тек ёқар бил.

Кайхусрав тожининг устунинда бу икки байтни ёзиб турурлар:

Ш е ъ р

«Бошимиз устунда бу халқи жаҳон,
Сайр этгайлар ер узра кўб замон.
Элдан элга келди бизга мамлакат,
Эйла ҳам кеткай келиб элдан равон».

Ҳ и к о я т

Бир курашчи паҳлавон уч юз олтмиш турли кураш илмин билур эрди. Текма бир кун бир турли илм билан курашур эди.

Шогирдлариндан бир соҳибжамол ўғлон билан хотири мутааллиқ бўлуб, уч юз элли тўқуз турли кураш илмин анга ўргатти; ўғлон ул гоятқа еттиким, бу вилоятда не қадар курашчи бор эди барчасин бости.

Бир кун султон хидматина келиб, ер ўпуб айтти: «Устодимнинг меним уза тарбият ҳаққи бор, йўқса қувватда ва санъатда мен андан ортуқман».

Бу сўз султонга хуш келмади. Буюрдиким курашсунлар. Мақом тартиб қилдилар. Аркони давлат ва аёни ҳазрат умаро ва вузаро ҳозир бўлдилар. Ўғлон эсрук фил каби майдона кириб, тасаввур эттиким, темурдан тоғ бўлса ериндан кўпоргайман. Устоиди дағи билдиким, ўзиндан ортуқ турур. Ул бир илмниким мундан кизлаб эди, ани амалга кетурди. Ўғлон дафъ эта билмади. Ўғлонни кўтариб, ҳаводан ерга урди. Халқдан ғирив кўпти. Султон буюрди:

Устодина хилъат ва неъмат бердилар. Дағи ўғлонни маломат қилдиларким, сен ўз устодинг билан даъво қилдинг, даъвонг ботил бўлди. Ўғлон айтти: «Ул меним уза қувват билан ғолиб бўлмади, балки кураш таълиминдан бир дақиқани кизламиш, ани била ғолиб бўлди».

Устоди айтти: «Бали, ул дақиқани букун учун кизлаб эдим».

Оқиллар масали турур: «Дўстқа ул қадар ёри қилғилким, душман бўлса сенга зафар топмағай».

Ш е ъ р

Е вафо йўқ турур бу оламда,
Е киши қилмади жаҳонда ани.
Мендан ўқ илмин ўганиб кеткан,
Оқибат қилди ул нишона мани.

Ҳ и к о я т

Бир фақирини мужаррад саҳрода ўлтуруб, хирқасин тикар эди. Илайиндан бир султон кечти, бошин кўтариб боқмади дағи илтифот қилмади. Султон ул ерданким салтанат маҳалли турур, мутағаййир бўлуб айтти: «Бу тоифа ҳайвонсифат турур». Вазир айтти: «Эй фақир, жаҳон султони илайингдан кечти, не учун туруб хидмат қилмадинг дағи адаб шартин ерина кетурмадинг?» Фақир айтти: «Султонга айтқил: хидмат тамаин ул кишидан тутсунким неъмат тамаин андан тутқай. Дағи билгил: султон раият роҳати учун турур дағи раият султон тоати учун турур».

Ш е ъ р

Бу раиятга малик чўпон эрур,
Ул нечаким кўб вилоятни билур.

Қўй дегул чўпон учун, эй зуфунун,
Балки чўпон қўйлара хидмат учун.
Ул бири давлат билан даврон сураар,
Бу бири ўтдин ўзин бир ён сураар.
Бир неча кун сабр қилғилким, бу ер,
Эй неча Фиръавн мағзин тоза ер.
Бир киши боқса очиб гўр ичина,
Билмагай ётқан маликми ё гадо.

Султонқа фақирнинг сўзлари гоят хуш келди. Айтти: «Не тиларсан, мендан тилагил?» Айтти: «Сендан ани тиларманким менга заҳмат бермагайсан». Айтти: «Менга на-сиҳат бергил». Айтти:

Ш е ъ р

«Букунким бор элингда молу мулкат,
Юрур элдан эла ул жоҳу давлат.
Қаринча хотирин озор қилма,
Сулаймонча элингда бўлса қувват».

Ҳ и к о я т

Бир вазир Шайх Зуннун Мисрий қотина келиб, ҳиммат ва дуо тилаб айтти: «Кеча-кундуз султон хидмати-на маш-гулман дағи хайриндан умид тутуб, уқубатиндан қўрқар-ман».

Бу сўзни Зуннун Мисрий эшитиб, йиғлаб анга айтти: «Агар мен тангридан эйла қўрқсам эдиким сен султондан қўрқарсан, сиддиқлар жумласиндан бўлғай эдим».

Ш е ъ р

Қайси фақири қонеъ тақво билан тирилса,
Топса ажаб дегулдур ҳазратга ул кунни йўл.

Қўрқса вазир ҳақдан қўрқап бекин маликдан,
Топуб мақоми олий бўлғай малак сифат ул.

Ҳ и к о я т

Бир султон бир ёзуқсуз кишини ўлтурмакка буюрди. Ул мискин айтти: «Эй султон, ул сабаб биланким ғазабинг келиб, меним уза ўз озор истамагил». Айтти: «Нечук?» Айтти: «Бу уқубат меним уза бир нафас билан кечар дағи қиёматқа тегру сенинг бўйнунигда қолур».

Ш е ъ р

Сахро елитек умр бақоси кечти,
Ғам жаври дағи фараҳ сафоси кечти.
Жофий сақинур, жафо биза қилдим деб,
Қолди анга биздан ул, жафоси кечти.

Ул маликка мунун насиҳати ғоят хуш келиб, озод қилди.

Ҳ и к о я т

Нушинравони одил вазирлари ўлтуруб мамлакат маслаҳатиндан бир муҳим ишга андиша қилур эдилар. Ҳар бири ақли қадринча бир рой кўргузуб, малик дағи бир тадбир андиша қилди. Бўзаржамихрга маликнинг тадбири ихтиёр келди. Вазирлар Бўзаржамихрга сўрдиларким: «Малик ройинда не мазийят кўрдунг мунча ҳақимлар фикри уза?» Айтти: «Ихтиёр кўрмагимнинг сабаби ул турурким бу ишнинг сўнги маълум дегул дағи сизинг ройингиз тангри тилағи ичинда турур. Ё савоб келгай, ё хато. Агар хилофи савоб келса малик мутобаати билан муотибиндан эмин бўлғайбиз.

Ш е ъ р

Ким издар эса хилофи ройи султон,
Уз қони билан юр элин ул нодон.
Кундузни кеча деса малик, сен айтқил,
Уша кўрунур қамар ёнинда кайвон.

Ҳ и к о я т

Бир сайёҳ сочин ўруб, ҳожийлар қофиласи билан Бағдод шаҳрина кириб, малик хидмати келиб айтти: «Шариф кишиман. Ҳижоздан келурман. Малик учун бир қасида мадҳ қилиб турурман». Малик буюрдиким ўқусун. Ул шариф қасидани тамом ўқуди эса, малик надимлариндан бири айтти: «Мен мун қурбон байраминда Басра шаҳринда кўрдум. Бу нечук ҳожий бўлур?» Дағи бири айтти: «Мен мун билурман, Малтия шаҳринда бир насарони ўғли дурур. Бу нечук шариф бўлур?» Дағи бири айтти: «Мен бу қасидани билурман, Анварийнинг дурур, бу нечук шоир бўлур? Малик буюрдиким: «Урунг бу қавводни, нечук мунча кўб ёлғон сўзлар сўзлагай». Ул айтти: «Малик ёши узун бўлсун. Бир сўзум дағи бор агар ул рост бўлмаса, не уқубат қилсангиз, менга жазо дурур». Малик айтти: «Айтқил ани».

Ш е ъ р

Кетурди бир ғариб эр ул югуртни,
Ки бир бахшидур эран икки судур.
Тиласанг рост сўз будур, аё шоҳ,
Жаҳон кўрган киши кўб ёлғон айтур.

Малик бу сўзни эшитиб, кулуб айтти: «Мундан рост сўз сўзламадинг». Буюрди, не ким мақсуди эди бердилар.

Ҳикоят

Бир вазир эли алтиндағи қавмға раҳм этиб, ишларин хайр уза тутар эди. Ногаҳ бир кун ул вазир малик қаҳрина гирифтор бўлди. Дўстлари келиб, халос қилмоқ учун саъй эттилар. Ул кишиларким, анга тарсим бўлуб эдилар муоқабинча мулотафат кўргузур эдилар дағи ўзга улуғлар ўз сийратин малик хидматинда сўзладилар. Малик дағи анинг ёзуқун бағишлади. Кўнгул эялариндан бир кимёрса ҳозир эди анда, айтти:

Шеър

Керакли дўст кўнглин топмоқ учун
Отаси боғини сотса раводур.
Оши пишкинча эйгу одамийнинг,
Эвунг рахтин териб ўтқа ёқадур.
Емонлиқ қилған эрга эйгулик қил,
Қопар ит ағзина луқма отадур.

Ҳикоят

Ҳорун-ар Рашид ўғлонлариндан бири ғазабланиб, отаси қотина келиб айтти: «Фалон волийнинг ўғли онама сўкти». Ҳорун-ар Рашид вазирларина айтти: «Ул кишиким мунунг каби ярамас сўз сўзлагай, анинг жазоси не турур?» Бири айтти: «Ани ўлтурмак керак». Дағи бири айтти: «Анинг тилин кесмак керак». Дағи бири айтти: «Ани мусодара қилмоқ керак». Дағи бири айтти: «Ани таъзир қилмоқ керак». Дағи бири айтти: «Ани ихрож қилмоқ керак».

Ҳорун-ар Рашид айтти: «Эй ўғлум, мурувват ва карам ул турурким, андин кечкайсан. Агар афв эта билмасанг сен дағи анинг онасини сўккул. Эйлаким, интиқом ҳаддан кечмагай. Агар кечар бўлса, зулм бизим тарафимизда бўл-гай».

Ш е ъ р

Етган арслон билан панжа тутушқан эр дегул оқил,
Ани бил оқил эр қаҳри келижак сўзламас ботил.
Бир эйгу одамийга бир ёмон тилли киши сўкти.
Ул айтти: «Эй сўзи тотли, юзи қутли ўзи комил,
Меним айбим инган кўбтур мени ментек киши билмас,
Менга сен ростин айттинг эрурмен айбима қоил».

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир неча бой хожалар билан кемида ўтуруб кетар экач, кема сўнгунда бир заврақ фарқ бўлди. Ичинда икки қардош бор эди. Сув играмина тушти. Ул хожаларнинг улуси буларни чиқарган кишига юз олтун этти. Кемачи тушуб, бирин халос эткинча бири ўлди. Кемачига мен айттим: «Анинг дағи умрининг бақияси қолмаишким сен ани тутмоқда таъхир қилдинг дағи муни тақдим». Кемачи кулуб айтти: «Аниким айттинг, яқин турур дағи хотирим майли мунга ортуқроқ эди, ул сабабданким бир вақт ориб эдим, бу мени тевага миндурди. Дағи ул ўғлон экач, яғринима оғир қачилар индурди». Мен айттим:

«Садақаллохул-азим ман амила солиҳан фалинафсиҳи ва мин асоа фаалайҳо»¹.

Ш е ъ р

Етканинча кучунг кўнгул ёбқил
Ким халойиқ сенга дуо қилгай.

¹ Улуғ тангри тўғри айтган:

Ҳар ким яхши иш қилса ўзи учун,
Ёмон амал қилса ҳам ўзига қайтади.

Тушкан эр ҳожатин раво қилсанг,
Ҳақ сенинг ҳожатинг раво қилғай.

Ҳ и к о я т

Бир замонда икки қариндош бор эди. Бири султон хид-
матина мулозим дағи бири касб этмагин ер эди.

Бир кун ул жундий қариндоши бу косибга айтти: «Не
учун хидмат қилмассанким бу иш заҳматиндан қутулғай-
сан?» Ул косиб қариндоши айтти: «Сен не учун ишдамас-
санким хидмат хорлуқиндан қутулғайсан?» Оқиллар
масали турурким, ўз эвинда ўтуруб қури этмак еса яхши,
анданким, белина олтун қилич боғлаб хидмат учун турғай.

Ш е ъ р

Темур туккан билак минг қурли яхши,
Ул эданким кўксуда энга қарши.

Ш е ъ р

Бўйла сарф этти умрун ул сарбоз,
Не егай қиш дағи не кийгай ёз.
Эй бўғоз, қониъ эт бир этмакка,
Қил ўзунга бу кўп жафони оз.

Ҳ и к о я т

Нушинравони одилга бир киши келиб башорат кетур-
диким: «Фалон душманингни тангри кўтурди». Нушинра-
вон айтти: «Ҳеч ани эшиттингмиким, мени қўйгай?»

Ш е ъ р

Билурсанким, жаҳоннинг мажлисинда,
Тутар элга қадахни рост соқий.

Севунмак йўқ кўруб душман ўлусин,
Келисар чун биза ул давр аёқи.

Ҳ и к о я т

Кисри эшикинда акобир жамъ бўлуб, мамлакат маслаҳати учун машварат қилур эдилар. Ул ҳолда Бузаржамиҳр сўзламади. Айттилар: «Сен не учун бу иттифоқда сўзламадинг?» Айтти: «Вузаро атиббо мисоли турур. Табиб даво буюрмас, илло сақимға. Кўрдумким, сўзларингиз савоб уза турур. Анда сукут яхшироқ сўзламакдан».

Ш е ъ р

Сўзламак ҳикмат дегул, эй хуш мақол,
Бўлмаса ул ердаким, сўзга мажол.
Ул такаллумдан сенга хушдур сукут-
Ким, хато сўздан егинча инфюл.
Бир қуйу оғзинда кўзсуз эр кўруб
Теб-тек ўлтурмоқ, бали, анда вабол.

Ҳ и к о я т

Ҳорун-ар Рашидга қачонким, Миср мулки мусаллам бўлди эса, айтти: «Ул тоғий ёғи хилофинчаким, Миср мулкина мағрур бўлуб тангрилик даъвосин қилди. Керакким бу мамлакатни қулларимдан энг эксук қулума бергайман». Айтурлар: бир қора қули бор эди. Инган биликсиз Хасиб отли, Миср мулкин анга таслим қилди. Анинг ақли ва кифояти ул ғоятда эдиким, бир кун экинчилар келиб шикоят қилдиларким: «Нил ёқасинда мамуқ эктик. Вақтсиз ямғур келиб талаф қилди». Ул айтти: «Юнг эмак керак эдингизким, ямғур зиён қилмағай эди». Бир зариф эр бу сўзни эшитиб, кулуб айтти:

Ш е ъ р

Келур бўлса билик бирла саодат,
Биликсиз ҳайкали бўлғай шақоват.
Вале аблаҳ ботибтур ганж ичинда,
Биликли хору муфлис ранж ичинда.
Бериб мулк ул бирини қилди султон,
Юритур бу бирини очу урён.
Жаҳон бунёдини бўйла солибтур,
Бу ишга оқил эр ҳайрон қолибтур.
Анинг ҳикматларина ақл эришмас,
Кимәрса ишларина ҳам киришмас.

Ҳ и к о я т

Бир султонга Чин иқлимидан бир уздан қирнақ кетурдилар. Султон сархушлуқ ҳолатинда анинг бирлан жамъ бўлмоқ тилади. Қирноқ манъ этти. Султон йигриб бир қора зангий фаррошқа бердиким устун дудағи бурни учина етиб дағи остин дудағи ёқасина иниб турур эди.

Ш е ъ р

Ул қора дев чеҳрали қулнинг
Кетурур сурати кўнгулга малол.
Хатм бўлди магар қабоҳат анга,
Эйлаким Юсуфа жамолу камол.

Қоранинг ул вақт нафси ғолиб дағи шаҳвати толиб эди, минг миҳри жон билан муҳрини кўтурди.

Тонг била султон қирноқни издади, топмади, можарони айттилар. Султон буюрди, қорани дағи қирноқни элин, оёқин боғлаб, қалъа буржиндан хандаққа бироқсунлар. Бир оқил вазир шафоат юзин ерга қўюб айтти: «Қоранинг

мунда ёзуқи йўқ турур. Қуллар султон энъомина, эҳсонина ўганиб турурлар». Султон айтти: «Бир кеча сабр этса, не бўлмай эди».

Вазир айтти:

Ш е ъ р

«Рамазон ойн мулҳиди муфсид,
Илайинда табоқ тўли ҳалво.
Ким дегай ул кун ул уруж тутқай,
Бўйла байрам бўлуб анга пайдо.
Етса тотли сувға сусамиш эр,
Қўрқмас аллинда бўлса аждарҳо».

Бу латифа султонга хуш келди. Айтти: «Қорани сенга бағишладим, қирноқни недайим». Айтти: «Қорага бергилким, анинг лоиқи турур».

Ш е ъ р

Сусамиш ул шакар сувин ичмас-
Ким, анга ит тегиб чибин ушти.
Шоҳ элин бир яна қачон кўргай,
Ул чечакким, нажис ера тушти.

Ҳ и к о я т

Искандарга сўрдилар: «Машриқ ва Мағриб диёрин не билан туттунг? Бурунги маликларнинг хазинаси ва лашқари ва умри сендан ортуқ эди, онларга бу фатҳ бўлмади». Айтти: «Тангри таоло инояти билан қайси мулкниким туттум, раиятни хуш кўрдум дағи маликлар отин хайр билан ёд қилдим».

Ш е ъ р

Керак султон раиятни кўруб хуш,
Иноят бирла дойим шод қилғай.
Улуғлуқ ул дегулким, уллуларни
Ярамас лафз бирлан ёд қилғай.

Иккинчи боб

ФИКР АХЛОҚИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Улуғлардан бир кимэrsa бир порсо эрга сўрди: «Фалон обид ҳаққина не айтурсан? Кўб таънали сўзлар анинг учун дерлар». Айтти: «Зоҳиринда айб кўрмон, ботининда ғайб билмон».

Шеър

Қачон кўрсанг ори тўнли кишини,
Ани билсанг керак зоҳид йўлинда.
Ташиндан чун нақиб сен англамадинг,
Иши йўқ муҳтасибнинг эв ичинда.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир фақирни кўрдум, Каъбанинг эшикина юзин кўюб айтур эди. «Ё гафур, ё раҳим, сен билурсанким, бу залум, жаҳулдан не келгай».

Шеър

Кетурдум кўб хато узрин қилиб тақсир қулуқда,
Сенга хидмат қилур дойим кима бўлса саодат ёр.

Қилурлар тавба осийлар надомат еб хато ишдан,
Ибодатдан қилур ориф кишилар доим истиғфор.

Обидлар тоат жазосин дағи тожирлар бизоат баҳосин
издарлар. Мен мискин умид кетурдум: тоат дегул, ҳожатга
келдим, тижоратга дегул.

«Иснаъ мо анта аҳлуху»¹.

Ш е ъ р

Керак ўлтур, керак журмум бағишла,
Не қилсанг ҳукмина розиман ишла.

Бу узрумни қабул эткил демасман,
Оғир ёзуқлиман аҳли карамсан.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Абдулқодир Гилоний раҳматуллоҳу алайҳни кўрдум. Ҳарам ҳисорина юзин қўюб айтур эди: «Ё карим, ё раҳим, бу қулунгни бағишлағил. Агар уқубатқа лойиқ эсам, қиёмат кун мени кўзсуз қўпорғилким айгулар назаринда хижил бўлмағайман».

Ш е ъ р

Неча келса сабо ели саҳаргоҳ,
Юзум ерга суруб айтурман аллоҳ.
Унутмон бир нафас ҳаргиз сени ман,
Ангармисан бу қулни, эй ажаб сан.

Ҳ и к о я т

Бир солиқ эрнинг эвина ўғри кирди, издаб нима топмади. Кўнгли тор бўлуб чиқти. Эв эяси билди дағи тура

¹ Менга раво кўрган нарсани хислатимга яраша кўрсат.

келди. Бир гилими бор, анинг устуна ётур эди, ани элтиб ўғрининг йўлинда бирақти, ҳатто маҳрум кетмасун деб.

Ш е ъ р

Мурувват кўргуз элга эйла, эй ёр,
Ки душман кўнглун ул эр қилмади тор.
Нечук бергай санга эл бу саодат,
Бўлур чун дўст дойим сендан озор.

Аҳли сафо юзда не эса, қафода улдур, асли ёмон мунофиқ каби дегулдур.

Ш е ъ р

Алнингда яваш қўй бекин мушфиқ ёр,
Ортингда бўри каби терингни йиртор.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир жамоати орифи фақирларга йўлуқтум. Сафарга иттифоқ қилиб ранжу роҳатга шерик бўлуб эдилар. Мен дағи онларга йўлдош бўлмоқ тиладим, қабул этмадилар. Айттим: «Бу улуғларнинг макорими ахлоқиндан бадиъ дурурким, мискинлар суҳбатиндан юз қайтармоқ дағи фойдани дариг кўрмак». Онларнинг бири айтти: «Бу сўзни эшитиб малул бўлмағилким букун дўрт кун дурурким бир ўғри солиҳлар суратин кийиб бу фақирлар суҳбатина кириб дурур. Ул ҳолдан гумон этмайин бу жамоат йўлдошлиққа қабул қилиб турурлар».

Ш е ъ р

Неча ким далқ эрур ориф либоси,
Муборакдур халойиққа дуоси.

Не бўлса кий дағи эйгу амал қил,
Шақоватни саодатга бадал қил.
Дегулдур тўн билан бу порсолиқ.
Тиласанг зуҳду тақво нафс эвин йиқ.
Даминда кўргузур форис шижоат,
Муханнасқа Дамашқий ё не ҳожат.

Ул кун булар билан юрудум. Кеча келиб бир ҳисор ёнинда ёттилар. Ул ўғри рафиқининг ибриқин олиб, таҳоратқа кетарман деб, гораққа кетти.

Ш е ъ р

Кийиб хирқа юрур зоҳид озиб йўл,
Эшакка кийдириб Каъба тўнун ул.

Ул қадар кеттиким, буларнинг назариндан ғойиб бўлди. Қалъа буржина чиқиб мол ўғурлаб кетти. Ул кеча ўғри тўрт манзилни бир этти. Сабоҳ мол эяси келиб, бу ёзуқсуз ётқан фақирларни тутти, бор мавжудларин олди дағи ағоч уруб ҳибсга солди. Ул тарихдан бери тарки суҳбат қилиб, узлат ихтиёр эттим. Нечук ким айтурлар:

«Ассаломату фил ваҳдати»¹.

Ш е ъ р

Чун дегулдур сенга мувофиқ ёр,
Қўй ани ёлғузун тамошо қил.
Не сеинг бағринг ул кабоб этсун,
Не анинг суҳбатин таманно қил.

Айттим: «Алҳамду-лиллоҳ, нечаким суҳбатдан йироқман, бу ҳикоят билан роҳатга яқинман дағи не қадарким, умрум бор бу насиҳат билан амал қилғайман».

¹ Саломатлик ёлғизликда.

Ш е ъ р

Бир аблаҳ ўртада қилди ёмонлиқ,
Неча оқиллара тегди зиёни.
Тўли бўлса бир улу бирка мовард,
Қилур бир ит тушуб мурдор они.

Ҳ и к о я т

Бир зоҳид бир султонга қўноқ бўлди. Ул вақтким, таом емакка ўтурдилар, зоҳид емак оз еди. Қачон ким намоз қилмага турдилар, намозни кўб қилдиким, султоннинг эътиқоди зиёдат бўлғай деб анинг ҳаққина.

Ш е ъ р

Нечун, эй зоҳиди солусу зарроқ,
Бу зуҳдунгни дароҳимга сотарсан.
Янгилдинг Каъбанинг йўли яна қайт,
Бу Туркистон йўлидурким, кетарсан.

Зоҳид ўз мақомина келиб, ходимдан суфра тилади. Ходим суфра кетурди. Бу зоҳиднинг бир соҳиб вақт ўғли бор эди. Айтти: «Эй ота, даъватта емак емадингми?» Айтти: «Оналар назаринда анинг каби емак емадимким, ишга ярағай». Ўғли айтти: «Намозингни дағи қазо қилғил. Анинг каби қилмадингким, ишга ярағай».

Ш е ъ р

Эй ҳунарлар тутуб эясинда,
Кизлабан қўлтуқинда айб туман,
Ул мусибат кунинда, эй мағрур,
Загал ақчанг билан не олғайсан.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Ёдимда бор, ўғлонлиқ айёминда кечалар уюмайин зухду тақвоға кўнгул боғлаб турур эдим.

Бир кеча отам хидматинда тонг отқинча кўзум юммайин Каломуллоҳ илайимда қўйуб ўқур эдим. Теграмизда халойиқ ётиб уюр. Отама айттим: «Булардан ҳеч бири туруб икки ракаат намоз қилмас, гафлат уйқусида эйла қолиб турурлар. Сақинғайсанким, ўлуб турурлар». Айтти: «Эй ўғлум, сен дағи ётиб уюсанг яхшироқ анданким халқ терисина тушкунча».

Шеър

Ўзиндан муддаъи ғайрин кўра олмас,
Кўзина кибр чун боғлаб турур йўл.
Анингким кўрмака ҳақни кўзи бор,
Ўзини жумладан ожиз кўрар ул.

Ҳикояти манзум

Ул қари ўғлун терс этканни кўруб,
Бир киши айтти: «Аё равшан замир,
Кўнглак ийсинда Мисрда англадинг,
Билмадинг Канъон қуюсинда асир».
Ул азиз айтти: «Бизим аҳволимиз,
Барқи оламтек кўрунур вақта бир
Гаҳ чиқарман торам аъло уза,
Гаҳ кўрунмас кўзума шамси мунир.
Жумла олам таркини урғай эди,
Доима бир ҳол уза бўлса фақир».

Ҳикоят

Лубнон тоғининг солиҳлариндин бир солиҳ эрни айтурлар: мақомати араб диёринда мазкур дағи каромати маш-

хур эди. Бир кун ул азиз Дамашқ жомеи ичинда каллоса биркасинда таҳорат қилур эди. Сувға тушти. Юз машаққат билан халос бўлди дағи намоз қилиб ўтурди. Еронлариндан бири айтти: «Эй шайх, букун менга бир мушкил воқе бўлди». Айтти: «Не дурур?» Ул айтти: «Ёдимда борким, мағриб тенгизин юруб кечтинг, аёқинг ивиш бўлмади. Эмди букун икки аршун сувда ҳалок бўлмаға оз қолдинг, мунда ҳикмат не турур?» Шайх бошин тафаккур ёқасина чекиб, кўб тааммул қилиб, бошин кўтарди дағи айтти: «Эшитинг, хожан олам алайҳиссалом айтти: «Ли мааллоҳи вақтун ло йасауни фиҳи малакун муқаррабун ва ло банийун мурсалун»¹. Дағи бу сирни барча вақтда айтмади. Вақтиким ул муни буюрди. Жабраил ва Микоил ул ўртада мадхал этмади. «Мушоҳадатул-аброри байнат-тажалли вал-асрори».²

Ш е ь р

Кўргузса нечаки, кизлаб ўзун дийдор,
Бозори анинг меним бу ўтум ортар.
«Ушоҳиду ман аҳво биғайри василати
ва йалҳиқуни шонун азаллу тариқан.
«Йуважжиҳу норан сумма йўтфи бирашшатин
лизока тарони муҳриқан ва ғариқан»³.

Х и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Баалбак жомеина кириб бир печка калима ваъз айттим. Қавмини инган фаҳмсиз улу кўнгулли

¹ Бир вақт борки мен худо билан учрашганда орамизга яқин фаришта ҳам, пайғамбар ҳам сигмайди.

² Тақводорларнинг мушоҳадасида худо баъзан зоҳир бўлади, баъзан ғойиб.

³ Дилбаримни бевосита кўрганда менга бир ҳол пайдо бўлури, ўзимни йўқотиб қоламан, ўт ёқади, васли суви билан ўчиради, шунинг учун мени куйиб сувда чўккан кўрарсан.

тоифа кўрдум. Боқтимким, нафасим ўти ёш ағочқа асар қилмас, ҳайфим келди. Ҳайвонларга тарбият қилмоқ дағи кўзсузлар маҳалласинда кўзгучилик этмак ва лекин маъний эшики очуқ дағи сўз силсиласи узун эди. Бу оят маънисинда ким «ва наҳну ақрабу илайҳи мин ҳаблил-варид»¹. сўз ул ерга еттиким, бу маънида айттим:

Ш е ъ р

Доим яқин ул дўст менга бу жондан,
Бу мушкилим улки, мен йироқман андан.
Кимга дегайим, нечук қилайим билмон,
Мен бўйла йироқ ул яқинроқ жондан.

Ул ҳолатта мен муҳаббат шаробиндан сархуш дағи маърифат қадаҳи элимда, мажлис тарафиндан бир кимэрс кечар эди. Бу маънидан анга асар қилди. Аблаҳ наъра урдиким ўзгалар дағи анинг билан ғавғо қилдилар. Айттим: «Субҳоналлоҳ, йироқдағилар бўйла ҳузурда, дағи яқиндағилар басиратсиз йироқда».

Ш е ъ р

Қачон фаҳм этмаса сўзни эшиткан,
Сўз айтқан эрнинг анда ёзуқи йўқ.
Иродатнинг қулогин сўзга тутқан
Киши бу маърифатдан ҳазз олур чўқ.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир кеча Макка ёзисинда ғоят уйқусузлуқдан юрмакка тоқатим қолмайин тушуб ёттим.

¹ Биз унга гардан томиридан ҳам энг яқинмиз.

Дағи тевачига айттим: «Менга заҳмат бермагил!» Айтти:
«Эй қариндош, ҳарам илайингда дағи ҳаромий ортингда.
Агар кеттинг — еттинг, вагар қолдинг — ўлдунг».

Ш е ъ р

Яёғ мискинлара Каъба йўлинда,
Муғилон кўлкасидур чатри султон.
Нечалар ул муғилоннинг тубунда,
Кечалар хуш уюрлар тарк этиб жон.

Тевачига мен айттим: «Бу масални эшитканинг йўқми-
ким, айтурлар:

Ш е ъ р

Бир пиёда неча юруб кеткай,
Чун тевалар ориб сўкал бўлди.
Семиз оруқ бўлуб тўлангинча,
Кўб оруқлар тушуб ётиб ўлди.»

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир солиҳ эрни кўрдум, тенгиз
ёқасинда паланг захми билан мубтало бўлуб, кўб турлу
дорулар билан даво қилди, фойда этмади. Муддатлар ул
ранжни чекиб, дам-бадам айтур эди: «Алҳамду лиллоҳким,
дард билан мубталоман, маъсият билан дегул.

Ш е ъ р

Ултурур бўлса мени бу қинда ул ёри азиз,
Сен сақинмаким, егайман қайғу ул дам жон учун.
Жон амонатдур ани бермак керак, лекин меним
Қайғум улдурким, еринда тутмаған фармон учун.

Ҳикоят

Бир фақирға зарурат ҳолати воқе бўлди: тангри эвиндан бир бисот ўғурлади. Ҳоким буюрдиким, элин кескайлар. Бисот эяси шафоат қилиб айтти: «Мен ҳалол эттим». Қози айтти: «Сенинг шафоатинг билан шаръ ҳаддин тарк этса бўлмас». Айтти: «Яхши буюртингиз ва лекин ҳар ким вақфдан нима ўғурласа, анга қатъ лозим бўлмас «ал-вақфу ло йумлақу»¹ дағи вақф муҳтожлар учунтурур». Ҳоким андан элин чекиб айтти: «Яъни жаҳон сенинг уза ул қадарми тор бўлуб эдиким ўғрилиқ этмадинг, илло тангри эвиндан». Ул айтти: «Ё махдум, эшитмадингмиким масалда айтурлар: дўстлар эвин супургил дағи душман эшигин қоқмағил».

Шеър

Шиддата тушса ўзунг зинҳор ожиз бўлмайин,
Сўй тутуб душман терисин, дўстунгнинг жуббасин.

Ҳикоят

Бир малик бир солиҳ кимэрасага айтти: «Бизни ҳеч ёд этармисан?» Айтти: «Бали, ул вақтким тангрини унутурман сизни ёд этарман».

Шеър

Қачон сурса қулун тангри қотиндан,
Кетар ҳар бир тарафқа юз тутуб ул.
Аниким индаса, муҳтож қилмас,
Дағи ўзага эшикка кўргузуб йўл.

¹ Вақфга ағалик қилинмайди.

Ҳикоят

Бир солиҳ эр тушунда кўрдиким султон жаннат ичинда дағи порсо жаҳаннамда. Сўрдиким: «Анинг даражоти не сабабдан эди дағи мунунг даракоти не жиҳатдан дурурким мен мунинг хилофин сақинур эдим?» Айттилар: «Султон фақирлар иродати билан жаннатга, дағи порсо султонлар тақарруби билан тамуғга кирди».

Шеър

Аё дунё учун кийган мураққаъ,
Бўлуб содиқ бу ишдан тавба қилғил.
Не ҳожат бошинга тожи машойих,
Татар буркин кийиб дарвиш бўлғил.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Ҳожийлар қофиласи билан Қуфадан бир яёғ фақир бош очуқ, яланг аёқ хиромон йўлга кирди.

Бир тевага минган тожир келиб анга айтти: «Эй фақир, қанда кетарсан? Бу йўл қатти йўл дурур, ҳалок бўлурсан, қайтқил». Фақир айтти:

Шеър

«Нечаким, минмакка ҳозир тевам йўқ,
Юрурман шодмон қорним, кўзум тўқ,
Қулун даъват қилибтур хожа эвга,
Меним сендан яқин бил ҳожатим йўқ».

Муни айтти дағи қадам йўлга урди. Қачонким, қофила Маҳмуд нахласинга етти эса, ул тожир ўлум ҳолина тушуб

ётти. Фақир ёстуқи устуна келиб айтти: «Алҳамдулиллоҳким, мен яёғ юруб, заҳмат чекиб ўлмадим; дағи сен тева устунда ўтуруб ўлдунг».

Ш е ъ р

Кеча бир хаста учун соғ эрнинг
Тонг отқичина кўзундан ёш келди.
Тонг отти ҳақ таоло амри бирла,
Сўкал эр соғ бўлди, соғ ўлди.

Ҳ и к о я т

Бир зоҳидни султон издади. Ул зоҳид айтти дору ичиб, заиф бўлуб борайим, ҳатто султоннинг эътиқоди менга ортуқроқ бўлғай деб. Айтурлар: «Ул дору заҳри қотил эди. Зоҳид ичти дағи ўлди».

Ш е ъ р

Бу замона зоҳидин кўр Каъбага ортин бериб,
Юз халойиққа тутуб дойим қилур ботил намоз.
Зоҳид улдурким, таваккулнинг мақомида туруб,
Туну кун қилғай ибодат, дам-бадам узру ниёз.

Ҳ и к о я т

Бир вақт Юнон ёзисинда ҳаромийлар кўб молли корвон урдилар. Хожалар навҳа ва зорий қилиб, тангрини дағи набийни шафеъ кетурдилар, фойда қилмади.

Ш е ъ р

Ҳаромийлар олиб олтун, бўлуб шод,
Қилур ул хожалар минг оҳу фарёд.

Луқмони ҳаким ул корвон ичинда ҳозир эди. Айттилар: «Бир неча калима ҳикматдан аларга сўзлагил, бўлғайким молнинг бир озин қўйғайлар; ҳайф бўлғай, мунча неъмат зоеъ кеткай». Айтти: «Ҳайф ул ҳикмат турурким уларга айтқайман».

Ш е ъ р

Уруб сайқал темур посин кетармас,
Неча бўлса муаллим фан уза шайх.
Утурмас жоҳил эр кўнглунда ҳикмат,
Нечукким тош уза урса темур мих.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Неचाким менга шайхи ажалли Шамсуддин ибнул-Жузий айтур эди: «Самоъни тарк этиб, хилват ва узлат ихтиёр қилғил». Йигитлик ҳавоси ғолиб бўлуб кўнгул турлу-турлу ҳавасларга толиб эди. Ночор мураббий ройининг хилофинча бир неча қадам юрудум. Самоъдан дағи аҳлининг суҳбатиндин ҳаз олиб, хушвақт бўлуб, нечаким шайхим насиҳати ёдима келса, бу икки байтни ўқур эдим.

Ш е ъ р

Гар ўтурса бизинг билан қози,
Турубон ошиқона рақс урур.
Ложарам муҳтасиб шароб ичса,
Эсрук эрни кўруб тутар маъзур.

Бир кеча бир тоифа суҳбатина туштум, ул жамъ ичинда бир паришон суратли мутриб ўтуруб, қариҳ ун билан ўз бўғзин йиртиб, халқ мағзин кетармакка йирлай бошлади.

Ш е ъ р

Муғанний муסיқий оғоз қилди,
Отаси тўрбасинда йиғлагантек.
Эшитканлар анга айтур: етар, бас,—
Эли билан қулоқларин тутуб бек.

Нечукким араб айтур:

«Нухожу ило савтил-ағони тибатан
ва анта муғанни ин саканта натибу».¹

Ш е ъ р

Эй, муғанний, ёмон унунг эшитиб,
Сухбатингда нечук фараҳ этайим.
Айттим ул эв эясина, биллоҳ,
Қутн келтур қулоғима қотайим,
Е анга сўзлагил, тек ўлтурсун,
Е эшик оч, равон чиқиб кетайим.

Филжумла, ул кеча ёронлар хотири учун мужоҳадага мувофақат қилиб, ул муғанний жаврин чекиб ўлтурдум, ҳатто саҳар вақти бўлди, бир муаззин чиқиб, мунгламага бошлади, айттим:

Ш е ъ р

«Туруб вақтсиз чағирма, эй муаззин,
Кечадан не кечибтур билмайин сен,
Тиласанг билмага мендан келиб сўр,
Тонг отқинча кўзумни юммайин мен».

¹ Еқимли овозли ашула хуш келади,
сен шундай ашулачисанки, жимисанг хуш ёқади.

Алас-сабоҳ туруб, бошимдан тахфифа, белимдан шаддим тешиб, беш олтун билан ул муғанний назринда қўйдум дағи қучуб ўпуб шукрлар қилдим. Бу ўлтурған ёронлар меним иродатимни анинг ҳақина хилофи одат кўруб, ақлимнинг хиффатина ҳамл эттилар. Ул ўртада бир кимәрса тил узатиб, маломат қилиб айтти: «Бу ҳаракатким қилдинг оқиллар ройина муносиб дегул эди. Машойих хирқасини анинг бекин мутрибға бердингким умри ичинда икки ақча кафинда дағи бир ҳабба дафинда кўрмиши йўқ».

Ш е ъ р

Аё мутриб, бу мажлисда унинг тинглар киши йўқтур, Сени бир ерда икки кез кимәрса кўрмиши йўқтур. Унунгдан уркубан учти ёрилмиш том уза қушлар, Жаҳонда кўб муғаннийлар ва лекин бу иши йўқтур.

Ул ҳарифга мен айттим: «Маслаҳат ул турурким, тааруз тилини қисқа қилгайсен. Менга анинг каромати зоҳир бўлди». Ул айтти: «Не турлу каромат кўрдунг». Айттим: «Шайхи ажалли Шамсуддин менга каррат ва маррот самоъни тарк эткил, деб буюрди. Дағи балиғ мазъизалар айтти; меним самъима сингдади. Бу муборак мажлисда саодат ёри қилди, мунунг элиндин тавба қилдим дағи не қадарким умрум бўлғай, самоъ яқинина келмагайман.

Ш е ъ р

Бир қамар юзли уни уздан ҳариф,
Нағма қилса, қилмаса элтур кўнгул.
Ул муғанний кўб билур лекин анинг-
Ким, эшитса лаҳжасин бўлур малул.

Ҳикоят

Луқмони ҳакимга сўрдилар: «Адабни кимдан ўграндинг?» Айтти: Адабсизлардан. Боқтим аларнинг афъолина, қайси ҳаракатким, менга хуш келмади, андан эҳтироз қилдим».

Шеър

Агар ўйнаб киши бир ҳарф этса,
Олур андан билик аҳли насиҳат.
Келур аҳмақ қулоқина ўйунчоқ,
Уқур бўлсанг, юз элли боб ҳикмат.

Ҳикоят

Бир обидни айтурлар: ҳар кеча ўн ботмон таом ер эди дағи саҳарга тегру намозга турур эди. Бир соҳиб-вақт эр айтти: емайин ётса андан кўб ажр топқай эди.

Шеър

Тиласанг маърифат нурун кўрарга,
Ичинг холи керак бўлса емактан
Қачон бўлғай мунаввар ботинингким,
Емактан бурнунга тегру тўлусан.

Ҳикоят

Маъсият қаронгулуқинда бош бўлган эрга ҳақ таоло бахшойиш етиб, тавфиқ чироғин илайинда тутуб, муҳаққиқлар суҳбатина кетурди. Аларнинг қутли қадами дағи муборак нафаси баракотинда анинг ёмон ахлоқи яхши

сийратга мубаддал бўлди. Дағи дунёнинг ҳаво ва ҳавасинда элин қисқа қилди. Ани кўруб, ҳасудларнинг тили узун бўлди.

Ш е ъ р

Қилиб тавба қутулмоққа бўлур тангри азобиндан,
Ва лекин бу халойиқнинг тилиндан қуртулуб бўлмас.

Ҳасудлар таънаси жаврина тоқат кетурмайин тариқат шайхининг хидматина келиб, сиррин ўртага кетурди дағи шикоят важҳи билан ҳолин тақрир қилди. Шайхи эшитиб йиғлади дағи айтти: «Бу неъмат ҳаққин қачон адо қила билгайсанким, андин яхшироқсанким, халқ тасаввур этар».

Ш е ъ р

Сен эйгу бўл ёмон десин халойиқ,
Ёмон бўлуб сенга яхши дегинча.

Айтти: «Эй шайх, меним ҳуснуз-занним ўзгалар ҳаққина камол уза турур дағи ўз ҳаққима нуқсон ичинда турур. Ул сабабданким, мен мени яхшироқ билурман ўзгалардан».

Ш е ъ р

Қилур бўлсам эди айтқанларимни,
«Бўлур эдим муҳаққақ порсо эр.
инни ламустатирун мин айни жирони
валлоҳу йаъламу исрори ва эълони».¹

¹ Уэ қўшниларим кўзидан бекинсам ҳам яширин ва очиқ сирларим худога ошкор бўлур.

Раво дегул бир ишни қилғайсан,
Дағи сўнгунда қайғусун егайсан.

Ш е ъ р

Эшик боғлаб ўтурма ул сабабдан,
Кўрунмасун дею бу мендаги айб.
Эшикни боғлаб ўлтурмоқ не ҳожат,
Бу ҳолингни билур ул олимул-ғайб.

Ҳ и к о я т

Бир фақир келиб шайхина айтти: «Фалон киши меним фасодима тануқлуқ берур». Айтти: «Сен ани салоҳ билан хижил қил!»

Ш е ъ р

Душман сени кўрубан эйгу амал ичинда,
Даъво қушин тута олмас, қуруб баҳона офин.
Барбат уни нечаким хуш мустақим бўлса,
Мутриб элин узатиб бурмас анинг қулоғин.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Сафарда эдим. Бир кеча қарвон тун қата юруб, саҳар вақтин келиб, бир ўрмон ёнинда қўндилар. Йўлдошларимиздан бир фақир наъра урди дағи турди. Саҳрога юз тутти дағи бир нафас билан кўб йўл кетти. Бир замондан тонг отти. Ул фақирни кўруб айтти: «Ул не ҳолат эди ким қилдинг?» Айтти: «Кўрдум-ким, ағочлар устунда булбуллар нола ва зорий қилурлар дағи тоғларда дуррожлар, сувда бағалар дағи ўрмонда

жонворлар». Мен айттим: «Бу не мурувват бўлгай — барча тасбиҳу таҳлил ичинда дағи мен гафлат уйқусинда ётқайман».

Ш е ъ р

Ҳамд ўқуб булбул саҳар вақтинда хуш,
Олди мендан сабру тоқат, ақлу хуш.
Бир азиэ айтти менга нечун букун.
Наъра урдунг, эшитиб қушлар унун.
Айттим ул қушлар туруб тасбиҳ ўқур,
Бу бани одам ётиб гофил уюр.
Ул хижолатдан равон наъра уруб,
Билмадим мен қанда кетганим юруб.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир вақт Ҳижоз йўлинда бир неча зариф йигитлар меним билан бўлуб, вақтлар замзама қилиб, муҳаққиқона байтлар ўқур эдилар. Ул йўлда бир обид, бу фақирлар ҳолина мункир бўлуб, онларнинг дардиндан хабари йўқ эди.

Қофила баний ҳалол хайлина етти. Араб тевачисиндан бир қора ўғлон чиқиб келди, дағи эйла корклу ун билан шеър ўқудиким, ҳавода учқан қушларни тийди. Ул обид тевасин кўрдумким рақсқа келиб ўйнаб, обидни ерга урди дағи саҳрога юз тутуб кетти. Айттим: «Эй шайх, хайвонқа асар қилди дағи сенга ҳеч асар қилмади».

Ш е ъ р

Саҳар вақтинда ул обидга булбул
Бу нуктани ўқуди одамий тек.
«Ва инда ҳубубин-ношироти илал-ҳимо

тамилу усуму ал-бони лала-ҳажарус-саладу»¹.
Анинг ҳамдин ўқуб бу жумла ашё,
Қилурлар раҳматин доим таманно.
Ўқур тасбиҳ гул булбул бекин бил,
Бўлуб ҳар бир тикон тасбиҳина тил.

Ҳ и к о я т

Бир султоннинг умри охир бўлуб қоим мақоми йўқ эди. Васийят қилдиким, тонг била аввал шаҳар эшикиндан ким келса, ани тахт уза кечириб, бошина тож қўйуб, мамлакатни анга таслим қилингиз. Алас-сабоҳ шаҳар эшикина келган бир фақир гадоё эдиким, иши доим луқма-луқма тиланиб, хирқа тикмак эди. Аркони давлат ва аёни ҳазратни анга таслим қилдилар. Малик васийятин ерина кетурдилар. Ани тахт уза кечириб, бошина тож қўюб, мамлакатни анга бердилар. Бир муддат мамлакатга ҳукм этти. Баъзи умаро анинг буйруғина бўюнсунмайин юз қайтардилар. Уртада мунозаат кўпти. Лашкар ва раият муқобала бўлуб уруштилар. Баъзи билод ул фақир султон тасарруфиндан чиқти. Анинг ачигиндан ичи ёниб ўтурур эди. Муниг фақирлиқ ҳолатиндаги бир фақир дўсти сафардан келди. Ани ул мартабада кўруб айтти: Миннат тангрига азва ва жаллаким, саодат йўлдошинг бўлуб, иқбол ёри қилдиким, гулунг тикондан, тикон аёгингдан чиқти дағи мулунг каби олий манзалатга еттинг.

Ш е ъ р

Гаҳ юмулур, гаҳ очилур боғу бўстон гуллари,
Гаҳ бўлур урён, гаҳ киярлар гул сифот.

¹ Қаттиқ шамолда эгилур тол шохлари, аммо қаттиқ тошлар егинамас.

Гаҫ келиб қайғу, кетар бўлса фараҳ бўлма малул,
Ким қоронгғулуқ ичинда топилур оби ҳаёт.

Айтти: «Эй ёр, таъзиятим қилғилким, таҳният ери де-
гул дурур. Ул вақтким, сен кўрдунг, бир этмак қайғусин ер
эдим. Эмди жаҳон қайғусин емак керак».

Ш е ъ р

Дароҳим бўлмаса элда балодур,
Анингким, бор элинда мубталодур.
Кечар бўйла жаҳон, эй ёри ҳамдам,
Агар бўлса машаққат бўлмаса ғам.

Ш е ъ р

Тилар бўлсанг насиб олмоқ саодат кемасиндан,
Қаноат гўшасин тутқил, кечиб дунё сафосиндан.
Муҳаққиқларнинг оғзиндан неча навбат эшиттим мен,
Фақир эр сабри артуқдур, ғанийларнинг атосиндан.

Ҳ и к о я т

Бир кимэрсанинг дивон дўсти бор эди. Иттифоқ туш-
тиким, бир муддат ани кўрмади дағи бир дўстина айтти-
ким, фалон кимэрсга замон дурурким, кўрунмади. Ул
айтти: «Мен ани тиламанким кўрсам анинг тааллуқиндан
бир кимэрсга анда ҳозир эди». Айтти: «Не хато қилди-
ким, ани кўрмак билан малул бўлурсан». Айтти: «Малул
бўлмон, вале дивон дўстини ул вақт кўрмакким, маъзул
бўлғай дағи меним роҳатим анинг ранжи ичинда бўлғай».

Ш е ъ р

Қачон бир мухтасар дивон бўлуб аммо улғайса,
Такаббурдан билишларга кўрубан илтифот этмас.

Яна тушса амалдан ул келиб йўқсул билишларга,
Кўнгул дардин ётиб сўзлар, сурар бўлса туруб кетмас.

Ҳ и к о я т

Абуҳурайра разияллоҳу анҳу Мустафо алайҳис салот
вассаллам хидматида ҳар кун келур эди. Айтти: «Ё аҳо
ҳурайрата, зур ғиббан таздад хуббан», яни: кун оша кел-
тил ким муҳаббат зиёдат бўлғай.

Кўнгул аялариндан бир кимэрсаса айттилар: «Эйла-
ким, кунаш кўркли турур. Ҳеч эшитмадимким, ани киши
севуб, ошиқ бўлғанин». Айтти: «Анинг учунким, ҳар кун
кўрунур магар қиш кунлари маҳжуб ва маҳбуб бўлур».

Ш е ъ р

Кўрунмаклик кишига айб бўлмас,
Вале онча дегул ким десалар бас.
Ҳаёдур одамийнинг раъс моли,
Ҳаёсиз одамийдур итдан анжас.

Ҳ и к о я т

Улуғлардан бир кимэрсанинг қорнинда муҳолиф ел
ҳаракат қилиб ўйнади. Ул кимэрсаса ани тутта билмади.
Онғисизда чиқди. Ул эр айтти: «Эй ёронлар, бу ҳаракат-
ким, воқе бўлди, меним ихтиёрим билан дегул эди. Керак-
ким, бу ёзуқни ёзмағайлар дағи андан менга роҳат тегди.
Сиз дағи ўз карамингиздан айб этмайин маъзур тутқай-
сиз».

Ш е ъ р

Ҳибс эрур елга одамий қорни,
Оқил эр ҳибс ичинда ел тутмас.

Юк бўлур ел кўнгулга ким тутса,
Ул сабабдан ани бу эл тутмас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир вақт Дамашқда ёронлар суҳбатиндан маълум бўлуб, Қудс ёзиларина юз тутуб кетгим дағи ҳайвонот билан унс туттум. Ул вақтқа тенгри ким фаранж асири бўлдум, Тароблис хандақинда яҳудийлар била балчиқ ишин ишлатур эдилар. Ҳалаб жундийлариндан бир кимёrsa билан маърифатим бор эди. Ул мени кечар экан кўруб таниди дағи айтти: «Бу не ҳолат дурур? Яна айтти: нечук кечирсан бу ҳолатта?» Айттим:

Ш е ъ р

«Халойиқдан қочиб саҳро ичинда,
Юрур эрдим тари хазро ичинда.
Қилиб тангри таоло зикрини ёд,
Анинг зикри билан доим бўлуб шод.

Букун ул давлатимдан айрилиб зор,
Жаҳаннам қавмина бўлдум гирифтор.
Билишлар бирла хуш орифга зиндон-
Ки, ётлар бирла бўлғинча гулистон».

Мени бу ҳолатта кўруб раҳмат айтти дағи ўн олтун бериб фаранж занжириндан халос этти дағи Ҳалабга олиб кетти. Бир қизи бор эди, ани менга ақди никоҳ қилди, юз олтунга қобин билан. Бир муддат кечти, ул қиз қатти юзли, ачи сўзли эди, тил уватиб вақтимни мукаддар қилур эди.

Ш е ь р

Яхши эр эвдаши ёмон бўлса,
Жавр ичинда эрин ҳамиша қийнар,
Чун анинг суҳбати жаҳаннамдур.
«Вақино раббано азобан-нор»¹.

Дам-бадам таъна тилин узатиб менга айтур эдиким:
«Сен ул дегулмисанким, отам сени фаранж қайдиндан ўн
олтунга сотин олди». Айттим: «Бали, ўн олтунга сотин
олди дағи юз олтунга сенинг элингда гирифтор қилди».

Ш е ь р

Яшил саҳрода қўйни бир мусулмон
Халос этти бўри оғзиндан осон.
Кеча қўй ҳалқина қўйди бичоғин,
Тиладиким, сўюбан олса ёғин.

Сағиндим одамий хоси сени мен,
Бўрининг саъбраги сен эмишсан.

Чағирди қўй мурувват ул дегулдур,
Эранлардан бу ҳийлат йўл дегулдур.

Ҳ и к о я т

Шом зоҳидлариндан бир зоҳид эр тоғ этакинда ўрмон
ичинда ағоч япроқларин еб, йиллар ибодат қилур эди.

Ул тарафнинг маликлариндан бир малик анн зиёрат
қилмаға келиб айтти: «Агар маслаҳат кўрсангиз сизинг
учун шаҳарда бир яхши иморат қилайим, эйлаким, ибодат

¹ Эй тангри, бизни жаҳаннам азобидан сақла.

фароғати мундан яхшироқ муяссар бўлғай дағи ўзгалар сизинг баракатиздан мустафид бўлуб, солиҳ амалларингизга уйғайлар». Зоҳид қабул қилмади. Вазир айтти: «Эй шайх, маслаҳат ул дурурким, малик хотири учун бир неча кун шаҳарда бўлғайсиз. Агар муборак хотирингизга халқ суҳбатиндан малолат ҳосил бўлса, ихтиёр боқий турур». Зоҳид рози бўлуб, шаҳарга кирди. Малик ул соат ичинда зоҳидга бир фирдавс боғи бекин кўркли бўстон бағишлади.

Ш е ъ р

Эйла уздан латифу хуш бўстон-
Ким, ичи тўб-тўлу гулу райҳон.

Турлу-турлу нағам билан булбул,
Доим анда қилур эди ғулғул.

Ҳар ағочнинг узаймиш анда,
Шаҳду шаккар эди эя анда.

«Ва афониная алайҳо жулланорун
уллиқат биш-шажарий-ахзари норун».¹

Ул кун яна бир узун бўйли, қамар юзли, кийик кўзли қирноқ бериб эди.

Ш е ъ р

Анингтек узданг эди ул юзи ой,
Кўрар бўлса фаришта йўлдан озғай.
Сўзи шаккар, ўзи фаттону айёр,
Кўзи ғамза билан зоҳидлар алдар.

¹ Анор шоҳлари устида гуллар очилган,
Гўё яшил дарахтларда оташ сочилган.

Муфарриҳ шевали нозук дилором,
Қила билмас эди онсиз дил ором.

Анинг ортинча бир бўйи тол, сўзи бол, соҳибжамол
қул бағишлади.

Ш е ъ р

«Ҳалакан-носу ҳавлаҳу аташан
ва ҳува соқин йуро ва ло йасқин»¹.

Кўз юзини кўруб анинг тўймас,
Тотли сувдан нечукки, мустасқий.

Обид ири луқмалар емакка, латиф қумошлар киймакка
бошлади. Хуш ройиҳали емишлар анвои ҳаловотдан тамат-
туъ олиб, кўркли қирноқ узданг қул жамолина назар қи-
лур эди, нечуким, масалда айтурлар: «Маҳбублар зулфи
ақл аёғининг занжири дағи зийрак қушларнинг тузоғи
дурур».

Ш е ъ р

Йўлунгда дину дониш тарк этибман,
Бу меҳрингни кўнгулда берк этибман.
Мен ул қушман нечалардан қутулган.
Сенинг ишқинг тузоғина тутулган.

Бир кун малик обидни кўрмакка рағбат этти, келиб
кўрдиким, ул бурунги сурати бир турли дағи бўлмиш. Се-
мириб тани оқ, юзи қизил бўлуб, ҳарир ёстуққа тея қилиб

¹ Атрофда ташналикдан ҳалок бўлиб инсон,
Кўрсатиб сувни ичурмас, қондирмас бирон.

ўтурур. Бир ой юзли қул мирваҳа элина олиб дағи боши устунда турур. Малик обидни бу ҳолда кўруб севунди дағи ҳар бир бобдан сўзлашти. Сўзнинг охиринда малик айтти: «Жаҳонда мен бу икки тоифани севарман: олимларни дағи зоҳидларни». Бир вазири файласуф ҳозир эди. Айтти: «Эй малик, севмак шарти улдурурким, бу икки тоифа билан эҳсон қилгайсан». Айтти: «Не турлу эҳсон қилмоқ керак?» Айтти: «Олимларга ул қадар неъмат бергилким, дағи тиламасунлар. Зоҳидларга ҳеч нима бермагилким, зоҳид қолсунлар».

Ш е ь р

Зоҳид эр узданг севуб кийса ҳарир,
Зухду тақвоси анинг фосид бўлур.
Ҳар ки дунё тарк этиб нафсин енгиб,
Чарбу ширин емади зоҳид бўлур.
Ким риёсиз туну кун тоат қилиб,
Вақфу идрор олмади обид бўлур.
Ой бекин юз кимда бўлса ул ҳариф,
Киймайин атлас қабо шоҳид бўлур.

Ҳ и к о я т

Бир малик тонг намозин қилиб, ҳожат тилаб айтти: «Мақсудум ҳосил бўлса, зоҳидларга хидмат қилгайман». Ҳақ таоло ҳожатин раво қилди. Малик айтти: «Шарти вафо лозим бўлди. Хоссагий қуллариндан бирини айтти: «Олғил ул кис тўли олтуни, элиб зоҳидларга нафақа қилғил». Ул хоссагий оқил ва зийрак эди. Эрта кетиб, оқшом келиб, ул кис билан олтуни ўпуб, султон илайинда қўюб айтур: «Зоҳидларни топмадим». Султон айтти: «Бу не сўз бўлур, улким мен билурман вилоятимда тўрт юз зоҳид бор». Ул хоссагий айтти: «Султон ёши узун бўлсун, улким зоҳид турур олмас. Улким олур зоҳид дегул».

Султон бу сўзни эшитиб, кулуб надимларина айтти: «Тангри таоло бу қулни фақирларга душман яратиб турур. Не қадарким меним ҳақ таолонинг солиҳ қулларина иқро-рим ва иродатим бор, мунунг ул қадар инкори ва адовати бор».

Ш е ъ р

Бу дунё таркин урған зоҳид эрнинг
Катинда болса олтун тоғ боқмас.
Жаҳонга ихтиёр урған ким эрса,
Ўзини олтун учун ўтқа ёқмас.

Ҳ и к о я т

Бир улу шайхқа сўрдилар: «Тасаввуфнинг ҳақиқати не турур?» Айтти: «Мундан бурунроқ бир тоифа бор эди, суратлари паришон дағи маънилари жамъ эди. Эмди бир қавм ҳосил бўлуб турурким, зоҳирлари жамъ дағи ботинлари паришон».

Ш е ъ р

Бир ерда дегул келиб кетадур кўнглунг,
Хилватда анинг учун сафо топмассан.
Кўнглунг туну кун болур эса ҳақ бирлан,
Хилват ўтуруб дағи эшик ёпмассан.

Ҳ и к о я т

Бир фозил муфтийга сўрдилар: «Вақуф этмаги ҳалолми турур?» Айтти: «Агар хотир жамъийяти дағи ибодат фароғати учун бўлса, ҳалол турур. Агар жамъ этмак учун бўлса, ҳаром турур».

Ш е ъ р

Эй ибодат гўшасин этмак учун тутқан фақир,
Тутмади солиҳ кимэрсалар ани этмак учун.

Ҳ и к о я т

Бир малик бир обидга айтти: «Авқоти азизинг нечук кечар?» Айтти: «Ҳар кеча муножот ва ҳар саҳар дуо ва ҳожот ва ҳар кун машаққати ихрожат билан». Малик буюрдиким; ваҳҳи кифоятин муайян қилдилар, ҳатто ўғил, қиз ташвиши анинг устуна бўлмагай.

Ш е ъ р

Аё аҳли дунёву соҳиб аёл,
Аёғинг тузоғи ўғил, қиз эрур.
Нечаким тирисен булар бўйнунга,
Ҳамоил бўлубан сени елдурур.
Ул айтти: «Кечалар ибодат учун
Турурда кўнгулга бу сақиш келур,
Ким эрта ўғул, қиз туруб не егай,
Анинг тоати бас нечук туз бўлур.
Ўғул, қиз жафоси емак қайғуси,
Малак сийратиндан сени қайтарур».

Ҳ и к о я т

Бир фақир бир кўрклу мақомга етти. Соҳиб-мақом латиф ва зариф кимэrsa эди. Суҳбатинда аҳли фазилат ва балоғат ўлтуруб, ҳар бири тангсуқ латифалар киноят билан ва нозук нукталар ишорати билан, нечукким зарифлар расми турур, сўзлар эдилар. Фақир йўл чекиб, ориб, очиб ўтурур эди. Ул йигитлардан бири айтти: «Эй фақир, сен

дағи сўзлагил!» Фақир айтти: «Менда ўзгалар каби фазл ва адаб йўқтурур, емак дағи емайибман. Бу икки байт билан мендан қаноат қилинг». Онлар: «Рағбат ва иродат билан айтқил», дедилар. Фақир айтти:

Ш е ъ р

«Қаршимда тўли адим суфра, мен оч,
Ани кўрубан қилур ўзум айшу тараб.
Нечук келиб ўлтуруб, томоша қилса,
Хотунлар эли сувининг алинда азаб».

Латифасин эшитиб кулдилар, зарофатин беканиб, илайина суфра кетурдилар. Аҳли макон айтти: «Эй ёри азиз, бир соат таваққуф қилғилким эвда яхни пеша дурур». Фақир айтти:

Ш е ъ р

«Бўлмаса яхни қаюрмас, эй азиз эр, суфрада,
Кирда яхнидур пиёда очу ормиш ёрлиға».

Ҳ и к о я т

Бир мурид шайхина айтти: «Неткайманким, бу халқ элиндан халос топқайман, ул сабабданким кўб келурлар мени зиёрат қилмаға дағи аларнинг келмаги авқотимнинг сафосин кетарур». Айтти: «Тиласангким дағи келмағайлар улким фақир дурур анга ақча бурч бергил. Ул ким ғаний дурур андан ақча тилагил дағи ҳеч ким эрса қатинга келмас».

Ш е ъ р

Мусулмон лашкари алнинда дарвиш,
Юрибан вақтким дарйўза эткай.

Таваққуъ кўрқусиндан жумла кофир,
Қочиб Чину Хитоға тегру кеткай.

Ҳ и к о я т

Бир фақиҳ ўғли отасина айтти: «Эй ота, бу мутакаллим воизларнинг кўркли ибодатининг асари ҳеч менга белгурмас, ул илат биланким, феъллари қавлларина мувофиқ дегулдур».

Ш е ь р

Элга дунё таркин ўғраткан фақиҳ,
Ақчалар ҳосил қилиб олтун йиғар.
Айтур ўзгага дағи тутмас ўзи,
Ложарам уйған анга йўлдан озар.

Қолаллоҳу таоло-а таъмурунан-носа бил-бирри ва тансавна анфусакум».¹

Ш е ь р

Олимким, ул танаъум издаб дароҳим олғай,
Итлатиб ўз йўлин ул кимга далил бўлғай.

Отаси айтти: «Эй ўғлум, мужаррад бу хаёли ботил сўз билан носихлар тарбиятиндан юз қайтармоқ дағи батолат йўлин тутуб, олимларни озғунлуққа нисбат қилмоқ дағи маъсум фозиллар суҳбатини тарк этиб фойдалариндан маҳрум қолмоқ, ул кўзсузга ўхшарким қаронггу кеча балчиққа тушуб айтур эди: «Эй мусулмонлар, чароғни меним йўлумда тутунгуз». Бир хотун анга айтти: «Сен чароғни кўрмассан. Чароғ билан не кўргайсан?» Бас олим-

¹ Одамларни яхшиликка ундаб, ўзингизни унутасизми!

лар мажлиси баззов дўқонина ўхшар, нечукким анда нақд элтсанг қумаш олурсан дағи мунда иродат кетурсанг саодат элтурсан.

Шеър

Олиб олим сўзин самъингда тут бек,
Неча ким бўлмаса феъли сўзитек.
Анинг қилса сўзина ҳар ким инкор,
Жаҳаннамда бўлур дойим ери нор.

Олимлар дин давлати, ислом иззати дурур дағи имон аҳли қаронгғулуқдан чиқариб, ойдинлиққа кетуруб, тамуғ ўтиндан халос қилиб, жаннатда ҳақ дийдорина мушоҳада қилмаға сабаб бўлур.

Шеър

Хонақоҳ таркин уруб бир оқил эр лайлу наҳор,
Мадраса кунжинда сажжода солиб қилди қарор.
Мен анга айттим: «Нечун ул хонақоҳ зоҳидларин,
Тарк этиб қилдинг фақиҳлар суҳбатини ихтиёр».
Ул азиз айтти: «Алар сувдан гилимини чекар,
Бу жамоат тутмоқ издар қандаким, бир ғарқа бор».

Ҳикоят

Йўл устунда бир эсрук йигит ётур эди, ихтиёрининг инони элиндан кетиб. Бир обид эр кечар эди, анинг ул ярамас ҳолина назар қилди. Ул йигит бошин кўтуруб айтти: «Қавлуҳу таоло: ва изо марру бил-лағви марру кироман изо раайта асима кун сотиран ва ҳалиман ёмон йўҳаййижу амра қалби кун лаййинан ва ҳақиман».¹

¹ Ярамас иш қилган одам олдидан ўтганларида, ўзларини билмасликка соладилар.

Ш е ъ р

Езуқли қул кўруб, эй порсо эр,
Тилаб ҳақдан ани сен хуш назар қил.
Нечаким ул ёмон бўлса сен айгу,
Эранлартек анинг узра гузар қил».

Ҳ и к о я т

Бир неча муҳорифлар фуқаро ҳолина инкор қилиб, эвдан ул шарт билан чиқтиларким, не ерда фақир тоифасин топсалар туккайлар. Ногаҳ бир фақирни хилват ерда топтилар дағи маҳкам тугдилар. Ул фақир тариқат шайхина келиб, шикоят қилиб айтти: «Букун менга мунунг бекин ҳол воқеъ бўлди». Айтти: «Эй ўғлум, фуқаро хирқаси ризо тўни дурур. Ҳар ким бу кисват ичинда масканатга таҳаммул қилмаса, муддаи дурур дағи хирқа анга ҳаром бўлур».

Ш е ъ р

Жафоларга таҳаммул қил, тиласанг,
Юзунг тангри қатинда оқ бўлғай.
Букун туброқ бўл, андан бурунроқ-
Ким, эрта гул танинг тупроқ бўлғай.

Ҳ и к о я т и м а н з у м

Эй зарифи жаҳони ягона йигит,
Аламу парданинг каломин эшит.
Бир ера азм этиб алам кетти,
Келибан пардага итоб этти.
Сену мен хожадош бўлғайбиз,
Не равоким, саваш қилғайбиз.
Мен сафарда туни куни таъбон,
Текма шогирд элинда саргардон.

Аёғим боғли от рикобинда,
Дойимо бу сафар азобинда
Сен танаъум ичинда қайғунг йўқ,
Чун табуғчи қотингда узданг чўқ,
Бас меним хидматим кўб ортуқтур.
Бу сенинг роҳатинг недан чўқдур,
Парда айтти эшикдадур бошим,
Масканатдур ҳамиша қўлдошим.
Мен дегулман юруб қилич чеккан,
Кўкка бошин сенинг беки теккан-
Ким, бўюн саҳрада узун қилғай,
Ўзун ул ўзга бўйнина солғай.

Ҳ и к о я т

Бир солиҳ эр кўрди: минг ботмон тош кўтурган паҳлавонни, ғазаби келиб, оғзи кўпукланиб ўтурур. Сўрди: «Мунга не бўлубтур», деб. Бир киши айтти: «Мунга фалон ким эрса сўкти». Айтти: «Бу аблаҳ минг ботмон тошни кўтурур дағи бир сўкунчни кўтура билмас».

Ш е ъ р

Бу эрликда ўкунуб лоф урурсан,
Нечун бас нафсинга ожиз бўлурсан.
Дегул эрлик оғзиға юмруқ урмоқ,
Эр эсанг қуй оғизга болу қаймоқ.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир улу азиз эрга сўрдум ихвони сафо ҳолиндан. Айтти: «Адно ишлари ул дурурким, ўз маслаҳатиндан дағи бир азиз муродин муқаддам тутқай-

лар, айлаким ҳукамо айтур: «ул қариндошким, нафс асири турур ул кишига не қариндош бўлур, не яқин».

Шеър

Кўнгул берма, кўнгул бермас кишига,
Ошиққан эр билан йўлдош бўлма.
Яқинда бўлмаса гар зуҳду тақво.
Раҳми қатъий маваддатдан кўб авло.

Бир муддат бу байт ичинда эътироз қилиб айтти: «Ҳақ таоло каломи ичинда қатъи раҳми наҳий этиб, дағи маваддати зил-қурбо буюруб турур. Бу сенинг айтқанинг анинг муноқиизи дурур». Айттим: «Ғалат қилдинг, Қуръонқа мувофиқ турур: «Қавлуҳу таоло: ва ин жоҳадока ало ан тушрика би мо лайса лака биҳи илмун фало тутийҳумо».¹

Ул яқин ким тангридан бўлғай йироқ,
Ул яқиннинг таркин урсанг яхшироқ».

Ҳикояти манзум

Эшиткил бу ҳикоя не хабар дер,
Магар Бағдод ичинда бир зариф эр
Қизин башмоқ тикичи эрга берди,
Куёв ошиқ дағи қиз уздан эрди.
Упарда ногаҳ ўйнаб тиш ботирди,
Дудоғина тиши маҳкам ўтурду.
Қизин эрта онаси кўрди ул ҳол,

¹ Агар сен билмаган нарсани менга шерик қилсалар, сен уларга итоат этма.

Куёвни ундаб айтти: «Эй банд-афъол,
Неча бир буйла муҳмал уйнагайсан,
Дудағи кўн дегул ким, чайнагайсан.
Латифа нуктасина фикр қилғил,
Қўюб лафзин анинг маънисин олғил.
Емон одат табиятта ўтурса,
Ул андан кетмайисар ўлмайнча».

Ҳ и к о я т

Бир фақиҳ эрнинг инган кўрксуз қизи бор эди, хотунлар ҳаддина етиб, молу жиҳоз ва неъмат билан ҳеч ким эрса ақди никоҳина рағбат қилмас эди.

Ш е ъ р

Узданг киши ёпунса эски або ярашур,
Кўрксуз келинга кўркли тўн кийдириб ярашмас.

Филжумла, зарурат ҳукми билан бир кўзсуз эрга ақди никоҳ қилдилар. Ул айёмда Ҳинд иқлиминда бир ҳозик ҳаким келиб, илож қилиб, кўзсузлар кўзун очар эди. Ул фақиҳқа айттилар: «Сен нечук кўёгунгни ул ҳакимга элт-массан?» Айтти: «Қўрқарман даво қилиб кўзин очқай дағи ул эр қизимни кўруб бўшағай».

Ш е ъ р

Кўрксуз эпчининг эри кўзсуз керак,
Гар кўрар бўлса юзин, берур талоқ.

Ҳ и к о я т

Бир султон фуқаро тоифасина ҳақорат кўзи билан назар қилди. Онларнинг бири фаросат билан билди дағи

айтти: «Эй султон, сен дунёда биздан лашкар билан ор-
туқсан, аммо тирликда биз сендан яхшироқбиз».

Шеър

Муназзаҳ жумладан ул ҳайи боқий,
Юрур амри билан бу давр аёқи.
Чун андан ўзга фонийдур билурсан,
Бурунғиларнинг ортинча юурсан,
Бу манзилга одамдан ҳарки етти,
Кафандан ўзгасин қўйди-ю кетти.

Аммо фақри содиқ ул дурур ким, кўнгли тири бўлғай
дағи нафси ўли.

Шеър

Фақри содиқ ул дур, эй азиз эр,
Ёмон иш келмагай ҳаргиз қўлундан.
Инар бўлса қаёдан бир оғир тош,
Керакким кетмагай ориф йўлундан.

Дағи фақирлар тариқи зикру шукр дурур дағи хидма-
ту тоат ва исор ва қаноат ва тавҳид ва таваккул ва тас-
лим ва таҳаммул. Ҳар кимда бу васфлар бор ул фақир
дурур. Агар қобо ичинда бўлса дағи фақир ул дегулким
ҳаво ва ҳавасга уюб, кечани кундуз қилғай дағи шаҳват
ортинча юруб, кундузни кеча қилиб, ғафлат уйқусинда
ётиб қолғай дағи алнинда не бўлса егай, оғзинда не келса
дегай, таши иморат, ичи хароб бўлғай.

Шеър

Аё таши риё бирлан безанмиш,
Ичинда заррача йўқ майли тақво.
Элингда бор эса қўргуз валоят,
Йўқ эса не керак бу лофу даъво.

Ҳикоятиманзум

Этар бўстон ичинда айшу хилват,
Қилиб кўк ўт қизил гул бирла суҳбат.
Мен айттим ул кўк ўтқа не сабабдан,
Олибсан бўйла гул ёнинда маскан.
Ул айтти ҳақ таоло бахшишидур,
Бу эҳсону ато дойим ишидур.
Нечаким, йўқ эса ҳусну жамолим,
Кечар хуш гул қотинда бўйла ҳолим.
Анинг зикрин қилибман қутлу пеша,
Умидим лутф эрур ҳақдан ҳамиша.
Илоҳий бу қари мискин қулунгни
Бағишла кўргузуб тўғри йўлунгни.
Маликлар расмидур дилшод қилмоқ,
Қариса қулларин озод қилмоқ.
Қари ёрли қулунг Сайфи Саройи
Фақиру бенаво, лутфунг гадойи.
Букун ул минг бир отинг ҳурмати-чун,
Ҳабибинг Мустафонинг иззати-чун,
Ани лутфинг билан дилшод қилғил,
Бағишлаб ёзуқин озод қилғил.

Ҳикоят

Бир ҳақимга сўрдилар: «Шижоат билан саховатдан қайси яхшироқдурур?» Айтти: «Ҳар кимда саховат бор шижоат ҳожат дегул».

Шеър

Келиб Баҳром гўринда ёзиб кетмиш муни котиб,
Карам эли яқин билким қавий бозудан ортуқдур.
Кечибдур Хотими Тайи ва лекин то абад оти
Халойиқнинг тилиндадур, карам бирлан бўлуб машҳур.

Учинчи боб

ҚАНОАТ ФАЗИЛАТИН АЙТУР

Ҳ и к о я т

Бир мағрибий фақир Ҳалаб шаҳринда тожирлар бозорина кириб айтур эди: «Эй молу неъмат эялари, агар сизда инсоф дағи бизда қаноат бўлса эди, савол расми жаҳондан кеткай эди».

Ш е ъ р

Эй қаноат мени бойитқилким,
Сендан уллу жаҳонда неъмат йўқ.
Сабр эди ихтиёри Луқмон бил,
Кимда бу сабр йўқ, ҳикмат йўқ.

Ҳ и к о я т

Мисрда бир бекнинг икки ўғли қолди. Бири ул қадар илм ўқудиким алломаи аср бўлди. Бири дағи ул қадар мол йидиким, азизи Миср бўлди.

Бир кун ул бой қариндоши бу олим қариндошина ҳақорат кўзи билан назар қилиб айтти: «Мен салтанатқа еттим дағи сен бояғи масканатда қолиб турурсан». Ул айтти: «Эй қариндош, анинг бекин шуқр менга вожиб дурурким, анбиё миросин топтум яни илм-икки жаҳон кўрки. Дағи сенга Фиръавн ва Ҳомон ери яъни Миср мулки».

Ш е ъ р

Мени сен ул қаринча-тек яқин бил-
Ким, они йўл уза янчиб кечар фил.
Дегулман захм уручи элга занбур,
Эрурман масканат мулкинда мазкур.
Бу неъмат шукрини қилсам керак чўқ,
Киши кўнглун йиқарға одатим йўқ.

Ҳ и к о я т

Бир фақир эр йўқсуллуқ ўтина куюб, хирқасин тикиб,
хотирин бу байт билан тасалли қилур эди.

Ш е ъ р

Қури этмак ашаб, хирқа киярга чун қаноатман,
Халойиқ миннатин бори кўтурмакдан фароғатман.

Бир киши анга айтти: «Не ўтурурсанким, фалон хожа
карам элин очиб, фуқаро хидмати белин боғлаб турур
дағи дойим кўнгуллар эшикинда ўтурур». Айтти: «Тек
тургулким, бу йўқсуллуқ ўтина куймак андин яхшироқ-
ким, бир киши қотинда бориб ҳожат тилагинча».

Ш е ъ р

Илтифот этмас кўруб оч ўлтуруб собир фақир,
Неъмат кўб хожаларнинг болина ва боғина.
Ориф эрга бил жаҳаннамнинг азоби бирла тенг,
Кирмаги қўнгиши аёғи бирла жаннат боғина.

Ҳ и к о я т

Ажам маликлариндан бир малик Мустафо салавотуллоҳу алайҳи ва саломуҳу хидматиная бир ҳозик табиб ийа берди. Ул табиб бир йил набий қотинда бўлди. Бир киши асҳобдан келиб анга тажриба кетурмади дағи бир хаста келиб андан муолажа истамади. Ул табиб бир кун расул алайҳиссалом хидматиная келиб, шикоят қилиб айтти: «Мени мунда асҳоб муолажаси учун ийа бердилар, ул вақтдан бериким келиб турурман бир киши менга илтифот қилмади. Ул хидматким бу қулға муайяндурур ерина кеттургай эдим. Сайид саловотуллоҳу алайҳи васаломуҳу айтти: «Мен бу тоифани бир тариқа ўгратибманким иштаҳолари ғолиб бўлмайинча таом емагайлар дағи қоринлари яхши тўймайин таомдан элларин чеккайлар». Ул ҳаким айтти: «Сихҳати баданнинг сабаби бу турур. Мустафо алайҳиссалом хизматинда ер ўпти дағи кетти:

Ш е ъ р

Сўзлар ул дам ҳакими ҳозикким,
Ақлина чун зиён этар демаса.
Емакка сабр этар анга тегри,
Оч ўлар ул замон агар емаса.
Оз есун ҳар емакни вақтинда,
Дойимо сихҳат издаган кимса».

Ҳ и к о я т

Ардашири Бобакон сийратинда келиб турур: бир араб ҳакимина сўрдиларким: «Бир кунда не қадар таом емак керак?» Айтти: «Юз дирҳам вазни кифоят дурур». Айттилар: «Ул не қадар қувват қилгай?» Айтти: «Ҳазалмиқдору йахмилука ва мо зода ало золика фаанта ҳоми-

луху»: айтур яъни бу қадар емак сени аёғинг устуна кўту-
рур дағи не қадар мундан ортурсанг, сен ани кўтарурсан
«алоқилу йаъкулу лийаиша вал-жоҳилу йаишу литакулу».
яъни оқил емак ер тирилмак учун, дағи жоҳил тирилир
емак учун.

Ш е ъ р

Емак тирилмак учундур дағи ибодат учун,
Бу тирликинг емак учун дегул дурур ёлғуз.

Ҳ и к о я т

Икки хуросоний фақир бири бири суҳбатина мулозим
бўлуб, саёҳат қилур эдилар. Бири заиф ва бири қавий эди.
Заиф кундуз уруж тутар, кеча ифтор этар дағи қавийси
кунда уч навбат емак ер. Бир кун буларни бир шаҳарнинг
эшикинда жосус деб туҳмат билан туттилар. Иккисини бир
эвга солдилар дағи эшикин маҳкам бекиттилар. Бир жу-
мъадан сўнгра маълум қилдиларким, ёзуқлари йўқ эмиш,
келиб кўрдиларким, қавийси ўлмиш, заифи саломат қол-
миш. Таажжуб қилдиларким, нечук бўлди деб. Бир ҳақим
ҳозир эди. Айтти: «Агар мунунг хилофи бўлса, ажаб бўл-
гай эди. Ул бири кўб ер эди, очлиққа тоқат кетурмади,
ўлди. Дағи бу бири оз ер эди, одатинча сабр этиб саломат
қолди».

Ш е ъ р

Ҳар кима бўлса табиат оз емак,
Алина келса машаққат сабр этар.
Ким бадан беслар эса кенг айш уза,
Тор ерга ўғраса элдан кетар.

Ҳ и к о я т

Бир ҳақим айтти ўғлина: «Кўб емагил! Кўб емак ки-
шига ранж келтурур». Уғли айтти: «Эй ота, очлиқ одамий-

ни¹ ўлтурур. Нечукким зарифлар айтур: тўқ бўлуб ўлса
яхшироқ, оч бўлуб тири юругунча». Ҳақим айтти: «Эй ўғ-
лум, мизонни сақламоқ керак, эйлаким: «Қавлуҳу таоло:
калу вашрабу ва ло тусрифу иннаҳу ло йўҳиббул-мусри-
фин».¹

Ш е ъ р

Қадридан еса ким ортуқроқ,
Ул емак бил анга зиён кетурур.
Ким еса оч бўлуб қури этмак,
Меъдасинда шакар бекин ўтурур.

Ҳ и к о я т

Бир хастаға сўрдилар: «Кўнглунг не тилар?» Айтти:
«Аниким ҳеч хотирим тиламагай».

Ш е ъ р

Меъда чун тўлди ва ҳосил бўлди ранж,
Фойда қилмас анга кўп молу ганж.

Ҳ и к о я т

Восит шаҳринда бир баққолнинг суфилар қотинда бир
неча ақчаси бурч йиғилди. Ҳар кун келиб, тақозо қилиб,
қатти сўзлаб, кўнгулларин оғритур эди. Ул фақирларнинг
бири айтти: «Нафсга кўб емак ваъдасин бермак осонроқ
турур баққол ташниъиндан эса».

¹ Ҳақ таоло буюрди: енгиз, ичингиз, исроф этмангиз.
У исрофгарларни севмайди.

Ш е ъ р

Маликлар бахшишин, эй ёр, тарк эт,
Кўтаргинча келиб баввоб жаврин.
Дароҳим бўлмаса бурчқа ема эт,
Юригил чекмайин қассоб жаврин.

Ҳ и к о я т

Бир яхши эр татар урушунда ёмон жароҳатли бўлди.
Бир киши анга айтти: «Сенинг бу жароҳатинг давоси фалон хожа қотинда бор, бориб тиласанг бўлгайким, андан сенга бергай. Ва лекин ул хожани айтурлар: бухл билан маъруф эди, эйлаким:

Ш е ъ р

Гар кунашни бекласа этмак бекин ул суфрада,
Кўрмагай йиллар кечиб кўз ул кунашни ерина».

Андан ул мажруҳ эр айтти: «Анинг бекин кишидан ҳожат тиласам, бергай ё бермагай. Агар берур бўлса, фойда қилгай ё қилмагай».

Ш е ъ р

Ҳожат тилама хасис эрдан,
Бугдой тамаъ этма шўра ердан.

Нечукким, масалда айтурлар: мазаллат билан тири юригинча, иллат билан ўлса яхшироқ.

Ш е ъ р

Туруш юзлининг элиндан егинча болу тар қаймоқ,
Кулач юзлининг элиндан олиб ҳанзал еса хушроқ.

Ҳикоят

Бир олимнинг ўғли, қизи кўб, дағи кифояти оз эди. Улуғлардан бир кимэрсаса ҳусни занни ғолиб эди, келиб ўз ҳолини анга айтти эса, ул мунунг таваққуиндан малул бўлди дағи мунунг саволи анинг назаринда қабиҳ келди.

Шеър

Юзунгни турш этиб кетма кишига,
Анинг кўнглун дағи ғамгин қилурсан.
Кулач юз бирла ким ҳожат тиласа,
Иши боғланмас ул эрнинг билурсан.

Айтурлар: ул ким эрса мунунг вазифасин оз ортурди дағи иродатин кўб эҳсутти. Ул олим эр бир неча кундан сўнгра яна анинг қотина бориб айтти:

«Биъсал-матоиму ҳиназ-зулли таксибуҳо
ал-қидру мунтасибун вал-қадру махфузун».¹

«Бу тиланмак одабийга кўб хижолат келтурур,
Этмаги ортар, ва лекин обрўйи эҳсилур».

Ҳикоят

Бир йил Искандария шаҳринда ёмғур ёғмади. Қатти қуроқлиқ бўлди, эйлаким халқнинг тоқати инони элиндан кетиб, кўклар эшики ер уза боғланиб, дағи ер аҳлининг фарёди кўкларга етиб турур эди.

¹ Хўрлик билан топилган ош одамга ёмон бўлур, қозони қайнаб унда обрўйн пишади.

Ш е ъ р

Қолмади ерда жонворким анинг
Чиқмағай кўкка оҳу афғони.
Сайл бўлса керак халойиқнинг
Кўзлариндан оқиб юрак қони.

Ул шаҳарда бир маъруф муханнас бор эди дўстлардан
йироқ нечаким анинг васфин демак тарки адаб турур,
аммо тақриб ҳикоят учун сўзланди дағи қоилнинг ажзина
ҳамл этмасинлар деб. Бу икки байт билан ихтисор эттим:

Ш е ъ р

Ул муханнасни ҳалок этса татар,
Хайр эрур бил ул татарнинг бу иши.
Ҳилланинг жисри бекин бўлғай, неча
Сув анинг алтинда устунда киши.

Оз далилдан кўб маъний ҳосил бўлур дағи бир овуч
чашнидан бугдой юки маълум дурур. Ул йил ул шахснинг
кўб молу неъматин бор эди. Эли овучи тор мискинларга
олтун ақча улаштурди дағи мусофирларга суфралар тўкти
дағи ул фақирларким фоқадан жонлари бурунларина етиб
турар эди, онларни даъват қилди. Онлар келиб менга
машоварат қилдилар. Рози бўлмайин айттим:

Ш е ъ р

Емас ит сарқитин келиб арслон,
Гор ичинда очин ўлар бўлса.
Ориф эр нафсина уюб кетмас,
Не қадар нафс анга жафо қилса,

Ул дегулдур фақир ким иттек,
Текма нокас эшикина келса.
Порсо билмагил сен ул эрни,
Олтун оқча дуо қилиб олса.

Ҳикоят

Ҳотими Тойға айттилар: «Жаҳонда сендан улу ҳимматли кўрганинг ё эшитганинг борми? Айтти: «Бир кун қирқ тева қурбон этиб, араб бекларин қўнуқладим. Ҳожат учун ташқари чиқиб кўрдум, бир эр бир юк тикан кўтариб, сотмаға келур эди. Юкун ерга қўюб динглади. Мен анга айттим: нечун Ҳотими Тойнинг даъватина бормасанким халқ самотина йиғилиб емак ерлар. Ул эр айтти:

Шеър

Анингким луқмаси касб этмагидур,
Кўтармас ул бу ҳотим миннати.
Ҳотими Тойи айтти: Мен ўзумдан улу ҳимматли эр
ани кўрдум».

Ҳикоят

Мусо алайҳиссалом бир фақирни кўрдиким, урэн, қум ичина кириб ётур. Киймаға ҳеч нимаси йўқ эди. Мусо алайҳиссалом дуо қилди. Ҳақ таоло ул фақирға мол ва ниъмат берди. Бир неча кундан сўнг кўрдиким, халқ анинг устуна йиғилиб турур. Сўрдиким, мунга не бўлуб турур? Айттилар, хамр ичиб, уруш этиб, киши ўлтуруб турур. Эмди қасос этмаға элтурлар.

Шеър

Бўлур ожиз топуб қудрат элинким,
Бурар бўлса тутуб ожиз қўлуни.

Ҳакиму ҳайю боқий моликул-мулк,
Тутар ҳикмат билан ҳар бир қўлуни.

Мусо алайҳиссалом жаҳонни йўқдан бор қилган ҳакимнинг ҳикмати на иқрор кетуруб, ўз тажосурина муътариф бўлди «Қавлуҳу таоло: ва лав басаталлоҳур-ризқа лилбодихи лабағав фил-арзи. Авқабта нафсака ё мағруру филхатари. Ҳатто ҳалакта фалайтан-намла Сумма йатурру».¹

Келур муфсид кишидан кўб ёмон иш,
Элинда бир неча динор бўлса.
Не ишлар қилгай эрди одамийга,
Қаринчанинг қаноти бор бўлса.
Саодат кўрмаган топса вазорат,
Уруб эр ўлтуруб ўйнор бўлса.
Кетар боши анинг бир кун бу йўлда,
Неча кўб молу мулк асрор бўлса,
Юмар кўз бу жаҳоннинг зийнатиндан
Кима сабру қаноат ёр бўлса.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Басра шаҳринда жавҳарийлар бозоринда бир аъробийни кўрдумким, ҳикоят қилиб айтур эдиким: «Бир вақт туз ёзида йўл тош итиб, озуқум туганиб юрур эдим, кўрдум: бир кис тўли инжу ётур. Ҳаргиз ул фараҳни унутмағайман. Эйла сақиндимким, қурмиш бугдой турур дағи ҳаргиз ул малуллик хотиримдан кетмагайким, очиб боқтим эса инжу дурур».

¹ Агар тангри бандаларга ризқни фаровон қилса, ер юзида ёмонлик қилур эдилар, эй мағрур, сени хатарга нима солди, ҳатто энди ҳалокатга дучор бўлдинг. Эй воҳ, қурт-қумурсқа учмаса эди!

Ш е ъ р

Сусамиш эрнинг оғзинда жавоҳир,
Садаф бирлан саводур, эй азиз эр.
Анингким озуқи йўқтур кўкармиш
Кури этмак топуб суккар бекин ер.

Ҳ и к о я т

Бир араб эр ёзи ерда гоят сусаб бу байтни ўқур эди:

Ш е ъ р

Қурмин наҳран талотама рукйати.
Ва азаллу амлоу қурбати»¹.

Анинг бекин бир сайёҳ фақир дағи ёбон ичинда йўл озиб, қути-қуввати туганиб, бир неча ақча белинда бор эди. Тўрт ёнин кўб кезди, йўл топмади. Ул меҳнат билан ҳалок бўлди. Бир тоифа келиб ани кўрдиким ақчаларин алнинда қўйуб, туброқ устуна жон бериб ётур эди.

Ш е ъ р

Озуқи йўқ киши кета билмас,
Гар белинда кўб олтуни бўлса.
Юз минг олтундан ортуқ ул ерда,
Бир овуч кирданинг уни бўлса.

Ҳ и к о я т

Бир фақир айтур: ҳаргиз замона жавриндан шикоят қилмадим, илло бир кун Куфа жомеина намоз қилмаға кирдим. Кўнглум тор эди, ул сабабданким башмоқим йўқ,

¹ Умидим ўлмайин мақсадга етсам,
Қониб ичсам сувин, мешим тўлатсам.

ялин оёқ эдим, кириб жомеъ ичинда бир кимэрсани кўр-
думким икки аёқи йўқ; тангри таоло берган неъматларина
кўб турлу шукрлар қилдим.

Ш е ъ р:

Не қадар ким семиз эса бир ён,
Таррадан кам кўрар ани тўқ эр.
Оч ёрли топиб биши шалғам,
Шишламиш қоз эти бекин хуш ер.

Ҳ и к о я т

Малики одил хос қуллари билан овға чиқиб, қиш кунла-
ри иморатдан йироқ тушуб, мағрибқа яқин эдиким бир
экинчи эвин кўрдилар. Малик айтти: «Бориб анда туша-
лимким сизга савуқ заҳмат бермагай».

Вазирлардан бири вазир айттиким: «Маликнинг қадру
жоҳина лойиқ бўлмағай экинчи эвина сигина бормоқ, мун-
да хайма урсунлар». Ул экинчи буларни кўруб, равон мо-
ҳазарин тартиб қилиб, малики одил хидматида кетурди
дағи ер ўпуб айтти: «Малик ёши узун бўлсун, бу ёрли
қулнинг эвина тушмак билан маликнинг қадру жоҳин-
дан нима эқсилмас эди. Ва лекин тиламадиларким, бу эк-
сук қулнинг иззати ортқанин». Анинг ул сўзи малики
одилга хуш келди, буюрдиким, анинг манзилига нақл эт-
тилар. Сабоҳ малики одил ул экинчига хилъат ва неъмат
бағишлади.

Ш е ъ р

Малики одил келиб бир тун экинчи эвина тушти,
Маликнинг қадри жоҳиндан нима эқсилмади ул тун,
Вале кўкка экинчининг етишти ул кеча боши,
Нечук муфлис фараҳ этса топуб бир ерда минг олтун.

Ҳикоят

Бир тиланчи фақир тиланиб, кўб мол ва неъмат жамъ этиб эди. Маликлардан бир малик анга киши солдиким: «Эшиттим, кўб молинг бор эмиш, андан менга бурч бергилким инган ихтнёжим бўлуб турур». Ул фақир айтти: «Султоннинг қадрини лойиқ дегулким ҳиммат элин меним каби мискин ризқини узатгайким, мен ани ҳабба-ҳабба жамъ этибман». Малик айтти: «Қайгурмаским мен ани лашкарга берурман».

Шеър

Неча мурдор эса тарсо қуйуси,
Яҳудий ўлусин ювса раво дур.

Алмақсуд, ул тиланчи малик буйруғина мутеъ бўлмайн, кўб турли ҳужжат кетуруб айтти: «Бошимни, жонимни бергайман дағи андан бир дирҳам бермагайман». Малик буюрди: куч билан андан молин олдилар.

Шеър

Келмаса ким яқин лутф билан,
Тушар ул эр йироқ иззатдан.
Кендуна раҳм қилмаған дойим,
Қуртула билмас ул машаққатдан.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Киш баҳринда бир тожирни кўрдум, уч юз элли тева юки қумоши бор эди. Қирқ табуғчи хидматинда; бир кеча мени эвина элтти, шамъи жамъ ўтуруб паришон сўзлар бошладиким: «Фалон шериким Тур-

кистонға кетиб турур, дағи фалон бизоатим Ҳиндистонға етиб турур. Бу фалон ернинг қаболаси турур дағи фалон тожир юз минг олтунға зимон турур». Яна айтур: «Искандарияга кетмакка ҳавасим борким ҳавоси хуш турур», яна айтур: «Мағриб тенгизи мухотара дурур». Яна айтти: «Эй Саъдий, бир сафарим дағи бор, ул сафардан келсам, умрумнинг бақиясин бир ерда ўтуруб кечургайман».

Мен айттим: «Ул сафаринг не ерга дурур». Айтти: «Гугирди порсий олиб Чин иқлимина элтмак тиларман. Эшиттимким азиз қиймати бор эмиш, дағи Чиндан чинни чанақлар олиб, Румга кетургайман дағи Румнинг ҳарир қумошларин олиб, Ҳиндга элтайим дағи Ҳинддан пулад олиб Ҳалабка келайим, Ҳалабдан пиёла олиб Яманга, Ямандан бурди ямани олиб, ўз вилоятима келиб, тек тижорат қилиб, бир дўконга кечиб ўтурмоқ тиларман».

Ул қадар муҳмалотдан сўзладиким дағи сўзламакка мажоли қолмади. Менга айтти: «Сен дағи сўзлагил кўрганнингдан ё эшитганингдан». Мен айттим: «Бир масал Хожа Исҳоқ Хоразмийдан ёд тутарман». Айтти: «Айтқил!» Айттим:

Ш е ъ р

«Тушуб бир кун отиндан бу масални,
Бадиҳа назм этти Хожа Исҳоқ.
Жаҳон севган кишининг кўзларини
Қаноат тўлдурур ё ўлса туброқ».

Ҳ и к о я т

Бир кўб молли тожир бор эди, бухл билан машҳур, эйлаким Ҳотими Той карам билан мазкур эди. Моли ва неъматини чўқ харж этмакка имкони йўқ, эйла хасиси нафс эдиким, тиласанг таниндағи жонин бергай дағи элиндағи эт-

макин бермагай. Илайнда бир қинтор емак бўлса Абухурайра четукина бир луқма едурмагай дағи асҳоби қафитина сўнгук солмагай.

Филжумла, кимэrsa эшикин дағи суфрасин очуқ кўрмади. Айтурлар: «Ул тожирни мағриб тенгизин кечиб, Мисрға келур эди, хаёли фиръавний бошинда». «Хатто изо адракахул-ғарақу қола оманту»¹.

Бир мухалиф ел чиқиб ул тожир кемисин фарқ этти. Тожир элин кўтруб дуо ва зорийлиқ қила бошлади: «Қолалоҳу таоло: ва изо ракибу фил-фулки даавуллоҳа мухлисина лахуд-дин».²

Ш е ъ р

Дуо вақтин тазарруънинг элини,
Кўтариб тангридан раҳмат тиларсан.
Карам вақтин тутарсан қўлтуғунгда,
Бу эҳсон бирлами жаннат тиларсан.

Айтурлар: Ул тожирнинг Мисрда уммуси ўғлонлари бор эди. Вақtlари фақир бу тожирнинг қолган моли билан мунъим бўлдилар. Эски тўнларин анинг ўлусина йиртиб, янги қумошлар бичтилар. Ул жумъа ичинда онларнинг бирин кўрдум. Узданг тозий от минмиш, икки қўл ортинча, Айттим:

Ш е ъ р

«Бир кез тирилиб ўли эвина келса,
Уз қавми ичинда бу фараҳни солса.

¹ Қачонки фарқ бўлишни сезганда имон кетирдим, деди, (яъни ҳушёр бўлди).

² Улар кемада сузиб юрганда, худога топиниб самимият билан сифинишга ваъда беришади.

Ули очигиндан ортуқ ул ворисга,
Молини тутуб яна эяси олса.

Онларнинг бири бирла маърифатим бор эди, енгиндан
тутуб бу шеърни ўқудум:

Шеър

Егил сан эй саодатли музаффар,
Йиғиб кетти емайин молин ул хар.
Сахийни ёд этиб дойим ўқарлар,
Бахил отин эшитканда сўқарлар,
Ағоч кўрки емиш, эрнинг карамдур,
Карамсиз эр вужуди кал-адамдур.
Карам аҳли дурур дойим муқаррам,
Карам дурбор эса дунйида эрдам.

Ҳикоят

Бир заиф сайёдининг оғина қавий балиқ тушти, тута
билмади. Балиқ сайёд элидан оғин олиб кетти.

Шеър

Келтурур эрди ҳамша оғ балиқни тутуб,
Кетти бу навбат олиб балиқ ул эр оғин ютуб.

Узга сайёдлар анга маломат қилиб айттилар: «Анинг
бекин сайд элингга тушти, тута билмадинг». Айтти: «Эй
қариндошлар, нетса бўлур, чун меним андан насибум йўқ
дағи анинг сувдан қисмати бор эди. Масалда айтурлар:
Толесиз сайёд тенгизда балиқ тута билмас, дағи ажалсиз
балиқ қури ерда ўлмас».

Шеър

Аниким, ҳақ халос этса балодан,
Кетар эйла олиб сайёд офин.

Ҳикоят

Эли, аёғи кесилган кимэrsa қирқ аёқди жонворни ўлтурди, кўруб ани бир ориф эр айтти: «Субҳоноллоҳ, анингим қирқ аёқи бор эди, ажали эришти эса, элсиз, аёқсиздан қочиб қутула билмади».

Шеър

Қачон жон олғичи душман эришса,
Ажал боғлар югурганинг аёғин.

Ҳикоят

Исо пайғамбар алайҳиссаломга бир кимэrsa келиб айтти: «Ё руҳуллоҳ, тиларман ул дуони менга ўғратгайсан ким, ўқуса ўли тири бўлур». Исо алайҳиссалом айтти: «Борғил, бу савдони бошингдан кетаргил, йўқса зиён қилурсан». Ул айтти: «Албатта керакким, ўғратгайсан». Исо алайҳиссалом бахиллиқ қила билмади, ўғратти. Ул киши ўганиб кетар экан, кўрди бир ерда қури сўнгуқлар ётур. Айтти: бу дуони мунга ўқуб боқайим, тирилурми деб, ўқуди, эса ул арслон сўнгуқлари эмиш. Туруб ул кишини пора-пора қилди. Ул сабабдан бу масални айтурлар:

«Ликулли амалин ражулун ва ликулли ражулин амалун».¹

¹ Шеърнинг биринчи мисраси арабча жумланинг таржимасидир.

Ш е ъ р

Ҳар бир эр бир иш учундир, ҳар бир иш бир эр учун,
Маслаҳат ул ўз ишини ишлагай ҳар зу-фунун.
Дойимо турли савоб узра бўлур оқил иши,
Келтурур эр деб қазони ўзина аблаҳ киши.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир семиз аблаҳ кишини кўрдум
олтун тарозли ҳарир қумош кеймиш, алтинда бир тозий от,
бошина мисрий қасба боғлаб эди. Бир кимәрса менга айт-
ти: «Эй Саъдий, нечук кўрарсан бу динёи муъламни ул
ҳайвони лояълам узра». Айттим: «Зишт хат турурким, ол-
тун суви билан ёзилмиш».

Ш е ъ р

Одабий нечук дегайим мен анга,
Сурати инсон, вале ҳайвон ҳисол.
Жумла асбоби ичинда истасанг,
Ким анинг қокиндан ўзга йўқ ҳалол.

Ш е ъ р и о х и р

Шариф агар мутазаъиф бўлур эса билгил,
Анинг бу жоҳу жалоли заиф бўлмайисар
Агар саройи музаҳҳаб ичра ўлтурса,
Кийиб ҳарир, яҳудий шариф бўлмайисар.

Ҳикоят

Бир ўғри бир тиланчига айтти: «Уялмасмисанким, текма бир хасис қатина бориб бучуқ ҳабба учун юз сувун тўкуб, элинг узатурсан». Фақир айтти:

Шеър

Кўб яхши элин узатиб андан тиламак
Ким, икки дирам учун қўлунг кескайлар.

Ҳикоят

Айтурлар: бир паҳлавон юмруқчи йигитни дунё жиҳатиндан эли овучи тор дағи бўғози кенг эди. Ул йигит бир кун отаси хидматина келиб машварат қилиб айтти: «Ижозатинг била сафар қилмоқ тиларманким, элим эрдами билан кифоятим ҳосил этмак учун.

Шеър

Ҳунар зоеъ бўлу р кўргузмаса эр,
Ҳунар кўргузган эр шаҳду шакар ер.
Жавоҳир қиммати йўқ кон ичинда,
Келиб элга топар ул бош уза ер.

Отаси айтти: «Эй ўғлум, бу хаёли муҳолни димоғингдан кетаргил, қаноат аёгин саломат этакина чекиб ўтургил! Нечукким, айтурлар: куч билан кишига бойлиқ, дағи орзу билан беклик ҳосил бўлмас».

Шеър

Эй ўзин Рустам сифатли паҳлавон кўрган фато,
Куч билан бўлмас саодатнинг этакин тутмаға.

Минг ҳунар бўлса бир эрда бўлмаса гар давлати,
Чун саодат йўқтур эрдам фойда қилмас анга.

Угли айтти: «Эй ота, сафарнинг кўб турли фойдалари бор. Ажойиблар кўрмак, ғаройиблар эшитмак тангсуқ шаҳарлар тамошо қилмоқ, эски эронлар суҳбатина етмак дағи янги дўстлар ҳосил этмак. Нечукким айтур:

Ш е ъ р

Гар тиласангим ғаройиблар тамошо эткасан,
Текма бир кун бир янги ерга керакким еткасан.
Тур тафарруж қил жаҳоннинг турлу-турлу тонгларин,
Кўз юмуб андан бурунким бу жаҳондан кеткасан».

Отаси айтти: «Эй ўғлум, сафарнинг бу тариқа фойдалари кўб ва лекин беш турлу тоифага мусаллам турур. Аввал: мунъими тожир керакким кўрклу қуллар, узданг қирноқлар, молу неъмат билан ҳар кун бир янги шаҳарга еткай. Ҳар кеча бир ўзга мақомда айш эткай, дағи ҳар дам бир турли тафарружда бўлғай. Нечукким айтурлар.

Ш е ъ р

Мунъим ғариб бўлмас не ерга ким эришса,
Хайма уруб қилур ул эрта кеча танаъум.
Йўқсул киши еринда юрур ғарибу муфлис,
Ҳолин билиб халойиқ қилмас анга тараҳҳум.

Икинчи: олим керакким, фасоҳат қуввати ва балоғат зийнати билан қандаким борса мукаррам ва муаззаз тутқайлар.

Ш е ъ р

Не ерга ким эришса олим, анда
Билурлар қимматин ори гуҳартек.
Ғариблиққа тушуб жоҳил бек ўғли,
Бўлур даллол ё ҳаммол ло-шак.

Учунчи: соҳибжамол керакким, анинг ҳусни билан кўзлар мунаввар дағи кўнгуллар мушарраф бўлғай. Нечукким, айтурлар: кўб молдан кўркили жамол яхшироқ; анинг учунким, кўрклу юз жаҳон жони, фараҳ кони дурур. Ложарам суҳбатин ғанимат кўруб, хидматин миннат тутарлар.

Ш е ъ р

Бир узданни ўз эвиндан отаси жавр этиб сурса,
Ул уздан қандаким етса, қилур жон била хизмат.
Отаси ул садафдурким, баҳоли жавҳарий бўлғай.
Садафдан айрилур бўлса, топар жавҳар оғир қиммат.

Тўртинчи: хушовоз керакким, довудий нағма билан учар қушни, оқар сувни тийғай дағи ул бу фазилат билан халойиқ кўнглин сайд эта билғай.

Ш е ъ р

Хуш келур овоз тар бўлса ҳазин,
Хосса ошиқлара вақти сабуҳ,
Ой бекин юздан кўб ортуқ уздан ун,
Ул ғидои нафс эрур бу қути руҳ.

Бешинчи: санъат аҳли керакким, бир луқма учун юз сувин тўкуб юрумағай.

Ш е ъ р

Ўз ватаниндан чиқишак пешакор,
Ҳосил этар қанда эришса дирам.
Мамлакатиндан тушишак бир малик
Меҳнат ичинда бўлур ул кал-адам.

Бу сифатларким, баён қилдим, сафарда хотир жамияти
дағи маишат роҳати учун дурур. Ҳар кимда булардан бири
бўлмаса, ул киши хаёли ботил билан умрин талаф қилиб
юрур.

Ш е ъ р

Кима замона жафо қилмаға тилар бўлса,
Берур хилофи муродин анга келиб айём.
Кўкарчин ўз ватанини яна қачон кўргай
Қазо анга қилур эса насиб донаи дом».

Уғли айтти: «Эй ота, ҳукамо қавлина нечук мухолифат
қилайимким айтиб турурлар: Нечаким ризқи мақсум эса,
ани сабаблар билан ҳосил этмак шарт турур дағи нечаким
бало муқаддар эса, анинг шарриндан сақланмоқ вожиб ту-
рур».

Ш е ъ р

Неча шаксиз кишига ризқ тегса,
Ани барча қотинда издамак бор.
Ажалсиз одамий ўлмас дейиб сен,
Йилонни қуйруқиндан тутма зинҳор.

Ул йигит айтти: «Бу сураттаким, мен, ман ўзумни фил-
ларга урғайман дағи арслон билан панжа тутқайман. Мас-

лаҳат ул турур ким сафар эткайманким, мундан ортуқ тоқатим йўқ турмаға».

Ш е ъ р

Ким қилдиса мушоҳада дунё гаройибин,
Бўлди ҳамиша аҳди назар жон физойи ул.
Ҳар мунъим ўз саройина охшом туруб келур,
Охшом гариб қанда эришса саройи ул.
Ҳар ким сафар мужоҳадасини кўрар эса,
Бўлур камоли ақлу адаб, ҳилм бойи ул.

Муни айтти дағи отасина видоъ этиб кетти. Ногоҳ бир уллу сув ёқасина етти. Кўрдиким бир кеми ичинда жамоати халқ сафар яроғин қилиб ўтурур эди, йигитнинг ато эли боғли эди, дуо қилмаға бошлади. Нечаки мискинлик этиб, лутф билан сўзлади, фойда қилмади.

Ш е ъ р

Куч билан битмас ишинг ақча керактур, ақча,
Ақчали одамий муҳтож дегулдур кучка.

Ул муруватсиз кемачи мунга раҳм этмайин айтти:

Ш е ъ р

Кетур ақча, кемага кир, йўқ эса ташқари ўлтур,
Ун эрнинг қувватин кўйғил, бир эрнинг ақчасин келтур.

Бу нуктадан ул йигитнинг кўнгли оғриб, тиладким ўчин олғай, кема кетиб турур эди. Йигит кемачига чағириб

айтти: «Бу кийган тўнума рози эсанг дариф дегул». Кемачи тамаъ этиб қайитти.

Ш е ъ р

Кўзун боғлар дароҳим оқил эрнинг,
Тамаъ солур учар қушни тузоққа.

Ул қадар яқин келдиким, кемачининг ёқаси йигитнинг элина кирди, йигит ўзини чекиб бир неча маҳкам юмруқлар едурди.

Кемадан кишилар чиқтиларким, кемачини анинг элиндан олмаға, ола билмадилар. Маслаҳат ани кўрдиларким, кема ужрати билан мусомаҳат қилдилар.

Ш е ъ р

Чунки кўрдунг хасм сендан кучлудур,
Ул сени урмоқ тиласа йиғлағил.
Ул йигирса, сен анга мискинлик эт,
Лутф бирлан ҳарб эшикин боғлағил.

Кемачи истиғфор кетуруб, нифоқ билан боришиб, йигитнинг элин, аёқин ўпуб, кемага кириб кеттилар. Бир замондан сўнгра сув ичинда бир амуд кўрунди, эски Юнон иморатиндан қолмиш. Кемачи айтти: «Мунда кемага халал бор. Керакким сиздан бир паҳлавон қувватли эр чиқиб, амуд устина кеманинг бурнундағи йибни тутқай, ҳатто кема мундан солим кечкай». Йигит ўз қувватина мағрур эди. Кўнгли оғриган душмандан ғофил бўлуб, чиқти. Нечукким, айтурлар: Қачанким бир кишини инжитсанг дағи сўнгра юз роҳатинг тегса, ул инжитмакин анинг ёдиндан кетмас. Уқ темури жароҳатдан чиқар, вали нишони қолур.

Ш е ъ р

Мағрур бұлуб сен ўз-ўзингга қолма,
Душманни жароқат эттинг эмин бұлма.

Кемачи ул қадар сабр эттиким, йигит кема йибин эли-
на чуркади дағи амуд устина чиқти. Кемачи равон ул йип-
ни йигитнинг элиндан уэди дағи кетти. Ул бечора амуд ус-
тунда мутақаййир қолди. Икки кун анда бало ва меҳнат
чекди. Учунчи кун уйқу келиб ёқасиндан тутуб сувға би-
роқти. Бир кун, бир кеча сув ичинда жони бурнина етиб
ёқаға чиқти. Ағоч яброин дағи ўт кўкин еб, бир оз қуввати
кирди дағи бир ёзиға юз тутуб кетти; очиб, сусаб, тоқат-
сиз бұлуб юрур эди. Ногоҳ бир қуйиға етти. Кўрдиким,
халойиқ фулус бериб сув ичарлар. Йигитнинг фулуси йўқ
эди, нечаким мискинлик этиб сув тилади, бермадилар эса
йигит кучга елдурди, муяссар тушмади. Бир нечасин ағдар-
ди. Кўб халқ келиб йигитни ул қадар урдиларким, мажруҳ
бұлуб тушти.

Ш е ъ р

Нечаким фил ҳайбатли бұлурса,
Тўкар сўри чибинлар шоҳ филин.
Қачонким иттифоқ этиб юриса,
Қаринчалар сўяр арслон терисин.

Зарурат ҳукми билан ул йигит хаста ва мажруҳ бир
корвон ортина тушуб кетти. Охшомин корвон бир ерга ет-
тиким, ўғрилар мақомни эди. Хожалар қўрқуб титрамакка
бошладилар. Ул йигит айтти: «Қўрқмангизким бу ўртада
бир менманким, элли кишига жавоб бергайман. Бир неча
йигитлар дағи менга ёри қилсунлар».

Тожирлар бу сўзни эшитиб севиндилар, йигитга емак, ичмак кетурдилар. Суҳбатин ғанимат кўруб, кўнгуллари бир оз эмин бўлди. Йигит меъдаси ўти бошина чиқиб, тоқатининг инони элиндан кетиб турур эди. Емак кўб еди дағи сув ичти. Уйқуси келиб ётти. Бу корвон ичинда бир жаҳон кўрган эски киши бор эди. Айтти: «Эй ёронлар, бўлмасунким бу бадрақа ул ўғрилардан бўлғай, нечунким ҳикоятда айтурлар: Бир араб киши минг олтун жамъ этиб, кечалар анинг ташвишиндан ёлғуз эвинда уйқуси келмас эди. Дўстлариндан бирин қатина кетурди, ҳатто ёлғузлуқ ваҳшати анинг бирлан мунсариф бўлсун деб. Ул киши бир неча кеча мунунг суҳбатинда бўлди дағи ул минг олтуниинг ерин маълум қилди. Бир кеча бу киши ул олтунини олди дағи кетти. Эртаси арабни кўрдиларким фаррёд қилиб йиғлар эди. Айттилар: «Не бўлди сенга, магар ул олтуниингни ўғри олди». Айтти: «Ло, валлоҳи, бадрақа олди».

Ш е ь р

Йилондан бир замон эмин ўтурман,
Анинг учун хаслатин билдим муайян.
Йилон заҳматидан ул душман батардур-
Ким, ўзин дўст кўргузур музайян.

Эмдиким билур, бу дағи ўғрилардан келиб, ўзини айёрлиқ суратина таъбия қилмиш бўлса, фурсат вақтинда онларга хабар қилса, маслаҳат ул дурурким, муну уюр қўюб кетгайбиз. Хожалар бу сўзини қабул қилиб кўчуб кеттилар. Йигит ул вақт уйандиким, кунаш иссиси орқасина ўтти. Бошин кўтариб боқти. Корвон кетмиш. Туруб, йўл истаб топмади. Юзин ерга, кўнглин ўлумга қўюб айтур эди:

Ш е ъ р

«Мозо йухаддисунил-ҳасо вал-айсу мо лил-ғариби си-вал-ғариби анису»¹.

Ғарибу хаста ҳолин ул билур ким,
Бу ғурбат меҳнатин йиллар чекиб тур.
Йўқ эса не билур ул одамий ким,
Танаъум бирла эвда бесланиб тур.¹

Йигит бу сўзда эдиким, бир султон ўғли черикдан айрилиб эди, мунунг устуна келиб, бу сўзни эшитиб, суратина назар қилди, ҳолин паришон кўруб айтти: «Сен мунда нечук туштунг?» Бу йигит воқеалариндан айтти эса, ул султон ўғли раҳм этиб буюрди, хилъат ва неъмат бердилар. Дағи бир неча муътамад кишиларга қўшуб ўз шаҳри-на кетурдилар. Отаси ўғлин саломат кўруб, севунуб, кўб шукурлар қилди. Ул кеча ўғли ўтуруб, отасина бошиндан кечкан ҳолларни ҳикоят қилур эди. Отаси айтти: «Эй ўғлум, мен сенга кетар вақтин айтмадимми: кимнинг элинда ақча бўлмаса, куч бирла қорнин тўйдурмоқ мушкул иш дурур».

Ш е ъ р

Бир кун билакин ушатур ул жоҳил эр,
Чун панжа тутар юруб ҳамиша ўчдан.
Оқил масали будур, бир оғри олтун,
Кўб яхши дурур, юз элли ботмон кучдан.

Ўғли айтти: «Эй ота, бали, ранж чекмайин ганж ҳосил

¹ Карвон кетди деб менга хабарни ким беради,
Ғарибни ғарибдан бўлак ким йўқлайди.

бўлмас. Дағи киши жонини хатарға қўймайин душманга за-
фар топмас. Жавр чектим, роҳат топтум, нечукким айтур-
лар:

Ш е ъ р

Наҳангдан хавф этиб ғаввос эвинда,
Утурса дурри холис ким кетургай.
Қуған арслон кириб бир ғор ичинда,
Кеча, кундуз неча бир оч ўтургай.
Киши мақсуми ризқин дойим элга,
Керак қоҳаллик этмайин кетургай».

Отаси айтти: «Эй ўғлум, бу йўлда фалак сенга ёри қил-
ди дағи давлат далил бўлдимки, гулулгни тикандан, тик-
канни аёғингдан чиқарди. Бир соҳиб давлат йўлуқуб, сенга
раҳм қилиб, синуқ кўнглунгни хайр қилди. Мунунг бекин
иттифоқ нодир тушар дағи нодир билан ҳукм этиб бўлмас.
Зинҳор бу тамаъга тушмагил дағи бу ишга ҳарис бўлма-
гил.

Ш е ъ р

Тожирга ҳамиша мақсаб эткай бир кун,
Молин олибан анинг ҳаромий йўртар.
Овчи чиқибан кийиклар овлар вақтин,
Арслон кўрубан тутуб терисин йиртар.

Бу фурсат барча вақтда топулмас, ногаҳ тушар. Нечук-
ким Ироқ маликлариндан бир маликнинг элинда оғир ба-
ҳоли юзук бор эди. Бир кун ул малик хос қуллари билан
Шероз мусаллосина тамошо қилмаға чиқиб буюрди: Ул
юзукни азбуд-давла қуббасинда тиктилар дағи айтти: ҳар
ким ўқ отиб, ул юзукдан кечурур бўлса, юзук анга бўлсун.
Тўрт юз ўқ узотқичилар малик хидматинда бор эди, бар-
часи хато қилдилар, магар бир ўғлон том устунда ўйнаб

Ўқ отар эди, сабо ели анинг ўқун ул юзукдан кечурди. Ул юзукни олди, хилъат ва неъмат эяси бўлди. Уқни дағи ёсини синдуруб ўтқа ёқти. Айттилар: «Нечун бўйла қилдинг?» Айти: «Бу ҳаракатимнинг равнақи боқий қолсун деб».

Ш е ъ р

Гаҳ бўлурким бир ҳакими муътабар
Ройу тадбири ичинда саҳв этар.
Бир биликсиз жоҳил ўғлон ногаҳон,
Улгуга ўйнаб отиб ўқни тикар.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир фақирни кўрдум, мағора ичинда тамаъ эшикин боғлаб ўтурур эди. Дағи султонлар кўзина анинг ҳайбати мутамаккин бўлуб турур эди.

Ш е ъ р

Ҳар ким ўзина савол эшикин очти,
Улгунча ул эр ниёз ичинда бўлисар.
Ҳар ерда азиз эрур қаноат аҳли,
Миннат кўтуруб тирилган эр хор ўлисар.

Ул вилоятнинг маликлариндан бир малик бу фақирнинг хизмати келиб айтти: «Азизларнинг макорими ахлоқиндан таваққумиз улдурурким туз этмак емакка мувофақатлиқ қилғайлар». Шайх ризо берди, ул ҳукм биланким, давватнинг ижобати суннат дурур. Тонгласи малик шайхни кўрмакка келди эса, шайх туруб маликни қучуб, кўб талатуфлар қилди. Малик кетгандан сўнгра ёронлариндан бири шайхқа сўрдиким, букун мунча мулотифат ким султон би-

лан қилдинг, хилофи одат эди, мунда ҳикмат не турур?
Айтти: «Эй ўғлум, эшитканинг йўқмиким, масалда айтур-
лар:

Ш е ъ р

Келиб кимнинг бисотина ўтурсанг,
Қилур вожиб ани кўрганда турсанг.
Эшитмаса қулоқ йиллар дафу най,
Қилур сабр ул муборак самъи хушрой.
Келур кўздан дағи тарки таманно,
Чаманга қилмаса йиллар тамошо,
Ва лекин бу қорин дойим керак тўқ,
Очиқса, бир нафас сабр этмағи йўқ».

Тўртинчи боб

СУКУТ ФОЙДАСИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Дўстларнинг бирини айттим: «Сукут фойдаси ул сабабдан зоҳир бўлдиким, кўб вақт сўзда эйгу ёмон тушар дағи душман кўзи кўзламас, илло ёмонни». Айтти: «Ул яхши ким душман эйгуни кўрмагай». «Ва ахул-адовати ло ймурру бисолиҳин илло ва йалмиз-ухубиказзобин ашир».¹

Гулдур бу Саройи Сайф лекин,
Душман кўзина тикон кўрунур.
Эрдам эясин ҳасуд севмас,
Ватвот нечукки севмаса нур.

Ҳ и к о я т

Бир тожирга минг олтун хасорат бўлди. Тожир ўғлина айтти: «Керакким бу воқеани ҳеч кишига айтмагайсан». Ўғли айтти: «Эй ота, бу йўруқ буйруқинг, ва лекин бу фойдани менга айтқилким бу воқеани кизламакда маслаҳат не турур?» Айтти: «Айтсанг мусибат икки бўлур: бири ҳасорати мол, икинчи фавиҳати ҳол».

¹ Адоватли киши яхши одам олдидан ўтганда, ашаддий бўҳтонлар билан ёмонлаб ўтади.

Ш е ъ р

Душман назаринда қилмағил қайғунг ёд,
Ло-ҳавл вало, дегай дағи бўлғай шод.

Ҳ и к о я т

Бир тожир ўғлин айтурлар кўб турли илму ҳунар билур эди. Қачонким, олимлар мажлисинда ўтурса, бир калима сўз сўзламас эди. Бир кун отаси айтти: «Эй ўғлум, сен дағи сўзлагил онларданким билурсан». Айтти: «Қўрқарман билмаганимдан сўрғайлар, жавоб топмайин хижил бўлғайман».

Ш е ъ р

Хонақоҳ эшикинда бир сўфи
Қабқабина урур эди мисмор.
Бир сипоҳи енгин тутуб айтти,
Отима наъл урғул, эй байтор.

Ҳ и к о я т

Бир муътабар олим бирла бир мулҳид орасинда мубоҳаса тушти, ҳужжатлашиб, олим анинг билан чиқиша билмади, тарк этиб кетти. Бир кимэrsa ул олимга айтти: «Мунча турли илм фазли билан, бир динсиз малъун билан сўзлаша билмадинг?» Ул айтти: «Меним илмим Қуръон ва ҳадис ва машойих каломи турур. Ул буларга муътақил дегул ва рози бўмас. Бас менга анинг куфрин эшитмак не керак».

Ш е ъ р

Қуръону ҳадис бирла кимдан
Қуртулмасанган равон сукут эт.

Муҳмал сўзун ўлтуруб эшитма,
Динингга зиён этар қўюб кет.

Ҳ и к о я т

Жолинуси ҳаким айтур: бир аблаҳни кўрдум: бир фақихнинг ёқасиндан тутуб, ҳурматсизлик қилур эди. Айттим: «Бу кишининг билики бўлса эди, аҳмақ билан иши бу ерга етмагай эди».

Ш е ъ р

Икки оқил аро уруш бўлмас,
Оқил аблаҳ сўкунчина қолмас.
Жавр қилса нечаким аблаҳ анга,
Кўнглун олур анинг бу лутф била.
Узмас икки биликли бир қилни,
Сақламас аҳмақ одамий тилни,
Икки жоҳил қачон уруш бошлар,
Юз буварлар уруб, ёриб бошлар.

Ҳ и к о я т

Саҳбони Воилнинг камол фасоҳати ул ғоятда эди, дерларким ҳар мажлисда ўтуруб сўзлар бўлса, бир лафзни такрор қилмас эди. Қачон ул маъний(га) эҳтиёж бўлса, бир ўзга иборат билан адо қилур эди. Дағи салотин ҳазратингдаги нудамонинг адаблариндан бири ул дурур ким:

Ш е ъ р

Неча бўлса сўзунг мавзуну ширин,
Муффарих, лойиқи тасдиқу таҳсин.

Бир айтқанни яна айтма мукаррар,
Ки ҳалвони дағи бир қўрла ерлар.

Ҳ и к о я т

Ҳакимлардан бир ҳаким айтур: ҳеч кимәрса ўз жаҳли-
на иқрор қилмас, аммо ул вақт маълум бўлурким бир киши
сўз бошласа, сўзи тамом бўлмайин бир кимәрса дағи ўртаға
сўз кетургай, ул аломати жаҳл турур.

Ш е ъ р

Мажолисда ўтурған эр сўзининг
Билурсан аввалининг охири бор.
Қачон сўз бошласа, суҳбатда бир эр,
Кетурма ўртаға сўз анда зинҳор.
Сўзун ул ерда сўзлар ҳар биликли-
Ки сокит бўлғай анда жумла гуфтор.

Ҳ и к о я т

Султон Маҳмуд қулариндан бир нечаси келиб, Хожа
Ҳасан Маймандийга сўрдилар ким: «Буқун султон сенга не
айтти фалон маслаҳатда?» Айтти: «Ул сизга дағи ўртукли
қолмағай, эшитгайсиз». Онлар айтти: «Сен вазири мамла-
катсан, ул сўзниким, султон сенга айтқай, ани бизинг бе-
кинларга айтмоқ раво дегул». Хожа Ҳасан айтти: «Ул
эйтиқод биланким билурсиз, кишига айтмоқ керакмас, бас
нечун сўрарсиз».

Ш е ъ р

Қилмади розин биликли ёр фош,
Кетмасун деб шоҳ сирри бирла бош.

Ҳикоят

Хожа Муҳаммад Яздий айтур: бир эв сотун олдим. Ул эвнинг байъининг ақдиндан хотирим мутараддид бўлди. Бир яхудий келиб айтти: «Эй хожа, бу эвнинг васфин менадан сўрғилким, бу маҳаллада қарорий кишиман, бу эвнинг ҳеч айби йўқ турур». Айтти: «Бали, ҳеч айби йўқ сендан ўзга, ким анга қўнғишсан».

Шеър

Ул сенинг ёнингда қўнғиши бўлган эв,
Ун зағал дирҳам бучуғунга тегар.
Сендан ўзга ҳеч айби йўқ анинг,
Сен ўлужак ул минг олтунга тегар.

Ҳикоят

Бир шоир ўғрилар бекина келиб мадҳ ўқуди эса, буюрдиким: «Тўнун сўюнг дағи бу кентдан сурунг». Тўнун сўюб, кентдан сурдилар. Итлар ортина тушти. Тиладиким бир кесак тош кўтургай. Совуқдан ер бузланиб эди, ожиз бўлуб айтти: «Бу не маккори ҳаромзода тоифа дурурким итларни шешиб, тошларни боғлаб ўтурурлар. Уғрилар беки ул ҳолатни кўруб, бу латифани эшитиб кулди, дағи ул шоирни индаб айтти: «Эй адиб, тилагил менадан не тиларсан?» Айтти: «Ўз тўнумни тиларманким сендан ул улуу, инъом дағи оғир бахшиш дурур дағи сенинг қотингдан саломат кетмак айни ғаниматдур».

Шеър

Эй муҳорифлар беки бир кез яна,
Эгуларга бу ёмонинг тегмасун.

Эрдамин кўрган кишига фойданг
Тегмаса, бори эънинг тегмасун.

Ул ўғрилар беки буюрди: тўнун даги юз ақча билан
бир фарва бердилар.

Ҳ и к о я т

Бир мунажжим эвина келиб кўрди: эпчиси бир йигит
билан ўйнар. Мунажжим ағоч олиб эпчисин ура бошлади
эса, ул йигит қочти, ани бир зариф киши кўруб айтти:

Ш е ъ р

«Эй илми нужум ичинда динор,
Дедингки ҳамал табиати нор.
Чун авжи фалакдакин билурсен,
Нек билмадинг ўз эвингда ким бор».

Ҳ и к о я т

Бир қариқ унли хатиб бор эди, ўзини хушовоз билиб
қатти уи билан хутба ўқур эди. Эйла сағингайсанким, ғу-
роб нағмаси анинг алҳони пардасинда дурур.

«Инна анкарал-асвоти ласавтул-ҳамир».¹
оятининг маъниси анинг ҳаққина турур. Ул кент қавми
анинг азийятини маслаҳат кўрмайин жоҳиндан қўрқуб, би-
лийятин чекар эдилар. Ул иқлим хатиблариндан бир ха-
тибнинг анинг билан кизли адовати бор эди. Бир кун бу
хатибни кўрмакка келиб айтти: «Сенинг учун бир туш кў-
рубман, хайр бўлғай». Айтти: «Не кўрдунг?» Айтти:

¹ Овозларнинг энг хунугу эшак овозидур.

«Анинг бекин кўрдумким хушовоз бўлмишсан, айлаким нафасингдан халойиқ осойиш топиб, тикланиб турурлар». Айтти: «Бу не муборақ туш дурурким кўрдунг дағи мени бу айбима воқиф қилдинг. Бас маълум бўлдимким ярамаз унум бор эмиш дағи халқ нафасимдан заҳматда эмишлар; тавба қилдимким дағи хутба ўқусам арқун ўқугайман».

Ш е ъ р

Ранжидаман ул ёмон масоҳибданким,
Феълим тиканин гули хабон кўргузгай.
Қани бу кун ул туши муборақ душмон,
Айбимни келиб менга аён кўргузгай.

Ҳ и к о я т

Санжор жомеъинда бир аблаҳ киши ҳар кун чиқиб кариҳ ун билан мунглар эди, айлаким эшитганлар сескана тушар эди. Жомеъ эяси айгу сийратли, солиҳ бек эди. Тиламас эдиким киши кўнгли андан оғригай. Ул муаззинга айтти: «Эй азиз, бу жомеънинг қадимий муаззинлари бор, ҳар бирини беш олтун берурман. Сен ўн олтун олғил дағи бир ўзга ерга борғил». Ул бу сўзга рози бўлуб, ул олтунни олди дағи кетти. Бир муддатдан сўнгра бу муаззин ул бекни кўрди дағи дуо қилиб айтти: «Ё амир, меним билан ҳайф эттинг, ўн олтун бериб, ул ердан кетардинг бу ергаким келиб турурман, йигирми олтун берурларким дағи бир ўзга ерга борғил деб. Мен рози бўлмон». Ул бек бу сўзни эшитти дағи кулуб айтти: «Зинҳор олмағил ким элли олтунга рози бўлурлар».

Ш е ъ р

Муаззин, яқин бил, жамоат мудом
Сафосиз унунгдан бўлурлар малул.

Неча мангласанг, ул кариҳ ун билан
Бўлу р хаста, лошак эшиткан кўнгул.

Ҳ и к о я т

Бир муқрий бир масжид эшикинда ўтуруб, кариҳ ун билан қатти чағириб Қуръон ўқур эди. Бир кимэрсан анга сўрди: «Мунда сенинг вазифанг не турурким, мунча заҳмат ичиндасан». Айтти: «Вазифам йўқ, тангри учун ўқурман». Айтти: «Тангри учун ўқумағилким, диннинг иззатин кетарурсан».

Ш е ъ р

Бу кўнгуллар сафосин ул нохуш,
Нафасинг бегумон яқин кетарур.
Бу тариқа ўқур эсанг Қуръон,
Унунг ислом равнақин кетарур.

Бешинчи боб

ИШҚ ДАҒИ ЙИГИТЛИК СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Ҳасан Маймандийга сўрдилар: «Султон Маҳмуднинг мунча матлуби жоний, маҳбуби жаҳон қуллари бор. Нечун булар билан майли ва муҳаббати ул қадар дегул, эйла ким Аёз билан дурур». Айтти: «Ҳар нима ким кўнгулга ҳуш келса, кўзга кўркли кўрунур».

Шеър

Ҳар ким не кўнгул тиласа, кўркли улдур,
Ишқина ҳамиша жон ичинда йўлдур.

Ҳикоят

Бир хожанинг нодирул-ҳусн қули бор эди. Хожаси тариқи муваддат ва айни муҳаббат билан назар қилур эди. Бир кимэрс айтти: «Эй хайф, бу ҳусн ва жамолина кўра тили узун дағи адабсиз бўлмаса эди, не ҳуш бўлғай эди». Хожаси айтти: «Эй ёри азиз, чун севарман дединг, хизмат тамаъин андан кескил, чун ошиқ ва маъшуқ бир ерга келди, хожалиқ дағи қуллауқ ўртадан кетти».

Шеър

Бор эди бир хожанинг уздан қули,
Ул эди маҳбубу ёри шанкули.

Чўнг севди хожа жондан қулни бек,
Хожаси қул бўлди, қули бўлди бек.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир зоҳидни кўрдум, бир маҳбуб муҳаббати билан гирифтор бўлуб, маломат кўруб, гаромат чекиб, таркин урмади.

Ш е ъ р

Йўлунда бош ўйнаб жон таркин
Урубмен кўргали дилдор кўркин.

Маломат қилиб айттим: «Эй ёри азиз, ақли нафсингга не бўлдиким нафси хасисинг голиб келди». Бир замон тафаккурга бориб айтти:

Ш е ъ р

Ажабми ишқ лажложи суруб от,
Салотинни пиёда бирлан утса.
Кўруб ул шоҳиди раъно жамолин,
Дегул тонг зоҳид эр зуҳдин унутса.

Ҳ и к о я т

Бир кимэрсанинг кўнгли элдан кетиб дағи жон таркин уруб, назари ҳалокат ерина тушуб турур эди. Оғзи таомдан, кўзи уйқудан кесилиб, не кундуз сабри бор эди, не кеча қарори. Бир қуш бекинким тузоққа тушмиш бўлғай.

Ш е ъ р

Васлина эришмакка недур, ажабо, тадбир,
Маъшуқа қотинда чун туброқ била олтун бир.

Анга ёронлари насиҳат бериб айттилар: «Эй дўст, бу хаёли муҳолдан ўзунгни чеккил. Неча сенинг кабилар бу дард билан мубтало бўлуб турурлар». Ул ошиқи бечора нолаву зорий қилиб айтти:

Ш е ъ р

Кўб ўгут бермагил менга, эй ёр,
Чун иродат анинг элинда дурур.
Душманин ўлтурур баҳодур эр,
Дўстин ул ҳабиб қатл қилур.

Ул ёронлар ким анинг ҳолина назари дағи рўзгорина шафқати бор эди, кўрдиларким, насиҳат фойда қилмас. Мунунг ҳолин бориб, ул мамдуҳи назар маҳбуби жаҳонқа айттилар: Ҳар кун бу майдонға бир йигит келур. Латиф сураат, зариф сийрат, ажойиб ва ғаройиб сўзлар сўзлаб, тонг-суқ нукталар, кўркли иборат билан андан эшитурмиз. Дағи ишқ савдоси бошинда, муҳаббат дафтари элинда, ошиқона ҳаракатлари бор. Ул маҳбуб билдиким ўзининг ошиқи турур. Отин суруб, ул йигит қотина келиб, мулотафа билан муколама қилиб айтти: «Эй йигит, не ердансан, отинг ким, санъатинг не турур, келишинг қандан?» Ул йигит муҳаббат тенгизина эйла мустағрақ бўлуб турур эдиким сўзла-макка мажоли йўқ эди.

Ш е ъ р

Агар сабъа ривоят бирла Қуръон,
Уқусанг бир янгилмайин сен, эй жон.
Қачон кўнглунгда қилса ишқ маскан,
Алифдан бею тени билмагайсан.

Ул маҳбуб айтти: «Эй йигит, бизга нечун сўзламассан?
Биз дағи фақирлар муҳиббимиз, балки фақирларга иродат

кетуруб, мурид бўлуб турурбиз», деди эса, ул ошиқи содиқ муҳаббат қуввати билан бошин кўтариб айтти:

Ш е ъ р

«Келди куюбан яна мени ўлтурга,
Ўлтурганина ўзи куюб келди магар».
Дағи муни айтти, жон таслим қилди.

Ҳ и к о я т

Бир муаллим қотина бир ўғлонни кетуруб қўйдилар ким, ул матлуби жон ва маҳбуби жаҳон эди. Ул муаллим бу ўғлонни кўрди дағи минг жон ва кўнгул билан ошиқ бўлди.

Ш е ъ р

Кўруб ул ой бекин юзни сенга бўлубман қул,
Яна унуттум ўзумни бўлуб сенга машғул.

Ўғлон айтти: «Эй муаллим, менга адаб арконини ўғраткил, ҳаракотимда номавзун... бор эса, тарк этайим». Ул фақиҳ айтти: «Эй маҳбуб, бу саволни ўзгадан сўрғилким, менга барча ҳаракотинг мавзун келур».

Ш е ъ р

Сен ул зарифи жаҳонсан, аё юзи гулгун,
Бўлуб жамолинга ошиқ кунаш келур ҳар кун.
Бу ҳусн ичинда назиринг не ерда бўлғайким,
Юзи қамар ҳаракоту шамойли мавзун.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир кеча ул жамоли камол жон бекин азиз дўстим эшик очиб келди. Севунганимдан филҳол тура келиб, енгим тегиб шамъ сўнди. Ўз-ўзума айттим: «Эй ажаб, бу давлат менга қандан?»

«Айтонийаллази аҳвону фи ғаласид-дужо
фақулту лаҳу аҳдан ва саҳдан ва марҳабо»¹.

Ул маҳбуб ўлтуруб итоб қила бошладиким: «Нечун сен
мени кўруб шамъни сўндурдунг?» Айттим: «Эйла сагин-
димким, кунаш туғди».

Ш е ъ р

Шамъ ҳожат дегул кунаш туғса,
Дилбарим зулфи тун, юзи кундур.
Бўлса ёнинда бир ҳарифи зариф,
Тут енгидан дағи чароғ сўндур.

Ҳ и к о я т

Бир кимэrsa дўстини бир муддат кўрмас эди, кўруб
айтти: «Қайдасанким муштоқ бўлуббиз?» Айтти: «Муш-
тоқлиқ яхши малулукдан».

Ш е ъ р

Кўрундунг кеч кўзума чун ким, эй жон,
Ота кийикни равон элдан қўя билмон.
Қачонким ёр кўзига кеч кўрунса,
Ани қилса керак яхши тамошо.

Н у к т а

Ул уздангим жафо қилмаға йўлдошлари билан келса,
Ажаб дегул ошиқларина қийиб қонлар тўкар бўлса.

¹ Хаёлимда кечаси чеҳраси зулмат очувчи кимса кириб келди,
Мен дедим унга, хуш келибсиз, марҳабо!

Шеър

Утурганин кўруб агёр бирла ёримнинг,
Ўзум бу ғайрат ўтина тилади ким ёна.
Кулубан айттики, мен жамъ шамъиман Саъдий,
Менга не қайғу ўзин куйдурса парвона.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Ёдимда борким йнгитлик айёминда бир кимёрса билан дўстлуқум ул гоятда эдиким нечук ким; икки бодом мағзи бир ерда бўлса, суҳбатимиз анинг бекин эди. Ногоҳ ўртамизда иттифоқ ғайбат тушти. Бир муддатдан сўнгра келди, ўлтуруб итоб қилмаға бошладиким: «Нечун сен менга бир қосид ия бермадинг? Айттим: «Ҳайфим келди: жамолинг билан қосид кўзи мушарраф бўлғай дағи мен маҳрум».

Шеър

Жаҳонда кимдур ул, жоно, бу ишқинг ўтина куймас,
Висолинг кўрмага бир дам мени ҳажринг тутар қўймас,
Келур ҳайфим назар қилса, юзунгга ҳарки тўйғунча,
Яна айтурман ул юзга неча боқса киши тўймас.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Бир донишмандни кўрдум. Бир маҳбуб муҳаббати билан гирифтор бўлуб, кўб турли жаврлар чекиб, фаровон жафоларға таҳаммул қилур эди. Бир кун анга насиҳат бобиндан айттим: «Билурманким, сенинг ани севмакингда иллат йўқ турур, ва лекин уламо қадрини лойиқ дегулким, ўзини тухмат юки алтинда тутмоқ дағи адабсизлар жаврин чекмак. Айтти: «Эй ёр, итоб элин рўзго-

рим этакиндан кетаргилким каррот ва маррот бу масла-
хатниким, сен айтурсан, фикр эттим: анинг жаврина сабр
этмак хушроқ келур, анинг суҳбатин тарк эткинча. Дағи
ҳукамо айтиб турурким кўнгулни мужоҳадага қўймоқ осон-
роқ турурким кўзни мушоҳададан кетаргинча».

Ш е ъ р

Чунки бердинг кўнгул ул ой юзга,
Қил таҳаммул неча жафо қилса.
Лутф этиб издаса мурувват анинг,
Қаҳр этиб ҳукм анинг сурур бўлса.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Йигитлик айёминда хотирим бир
кимэrsa билан мутааллиқ бўлуб турур эди, ул сабабдан-
ким хулқи бор эди;

«Таййибул-адои ва хилқийи кал-бадри изо бадо».¹

Ш е ъ р

Ким кўрубтур анинг беки манзур,
Хусн ичинда кунаш беки машхур.
Ёсамин тан ҳабиби руҳоний,
Ул юзи ой эди жаҳон жони.

Иттифоқан андан бир ҳаракат кўрдум хилофи табъ эди.
Хотирима хуш келмади, элимни этакиндан чекиб айттим:

Ш е ъ р

«Нани кўнглунг тиласа, бор ани қил,
Вафосиз дилрабосен, эй бели қил».
Эшиттим, кетар эди, бу байтни ўқиди:

¹ Сурати қоронғу кечада ўн тўрт кунлик ойдек.

Ш е ъ р

«Не қайғу сумса гулни сисқон,
Туман булбул қилур ишқинда афғон.
Кунаш васлиң тиламас бўлса ватвот,
Кунашнинг нурина андан не нуқсон».

Муни айтти дағи равон кетти. Ул сўзи жонима асар этти.

Ш е ъ р

«Фақдту замонал-васли вал-маръу жоҳилун
Биқадри лазизил-айши қабалал-масоиби».¹
Келиб ўлтур мени эмди, фидо қилдим сенга жон уш,
Менга сенсиз тирилгинча сенинг алнингда ўлсам хуш.

Аммо шукру миннат ул биру бор тангрига азза исму-
ху бир муддатдан сўнгра келди. Халқи доводий зиёна ке-
тиб, Юсуф жамоли мутағаййир бўлуб, олма энгакина айва
тўзи ўтуруб, ҳусни бозорининг равнақи кечиб, тамаи ул-
ким қарши юруб кўрушкайман, кўрушмайин айттим:

Ш е ъ р

Сўлди қизил гул янғоғинг, эй санам,
Шеваларинг равнақи бўлди адам.
Хукминг эшитур эди султони Чин,
Эмди букун сўзунг эшитмас чибин.
Жавр неча ошиқинга қилғасан,
Жону кўнгулни не билан олғасан.

¹ Васл вақтини йўқотдим, киши нодондур. Мусибатга тушма-
гунча одам айш лаззатини билмас.

Кечти жамолинг гулининг навбати,
Қилма тасаввур дағи ул давлати.
Борғил ангаким, сенга жоним дегай,
Ноз анга қилғил ки, сени издагай.

Ш е ъ р и о х и р

Юзунг жамолина не бўлди деб савол эттим.
Қаринчалар тўлун ой теграсинда саф этмиш.
Кулубон айтти: «Не бўлди бу шаклима билмон,
Магар ки мотами ҳусним учун қаро киймиш».

Ҳ и к о я т

Бир олимдан сўрдилар: «Хилватда бир ой юзли уз-
данг билан бир кимэrsa ўтурса, эшик боғлаб, нафси го-
либ дағи шаҳвати толиб бўлса, нечукким араб айтур:
«алтамру ёниъун ваннозуру айри мониъан»¹. Ҳеч ким-
эrsa порсолиқ қуввати билан ул ҳолдан саломат қутула
билгайми?» Айтти: «Агар ул ой юзлидан саломат қутула
билса, муддаилар маломатиндан қутула билмагай».

Ш е ъ р

«Ва ин салимал-инсонун мин суин нафсиҳи
Фомин суи заннил-муддаи лайса йасламу».²

Айтти: «Оқар тенгизни тийса бўлур, ва лекин
Ҳар муддаи тилини тийса бўлурми, бўлмас».

¹ Хурмо пишган, боғбон (олишга) қарши бўлмас.

² Киши ўз нафси ёмонлигидан сақланса бўлади, аммо ёмон-
ларнинг тилдан сақланиб бўлмайди.

Ҳикоят

Тўти билан ғуробни бир қафасқа қўюб турурлар эди. Тўти ғуробнинг қубҳ мушоҳадасиндан мужоҳада чекиб айтур эди: «Бу не талъати макруҳ ва манзари малъун ва шамоили номавзун?» «Ё ғуробал-байни ё лайта байни ва байнака бугдал-машриқайни»¹. Тўти ғуробқа айтар:

Шеър

«Ҳар ким эрта туруб юзунг кўрса,
Бўлур ул субҳидам анга охшом.
Бир сенингтеқ юзи қаро майшум,
Сухбатингда керак эди ҳамдам».

Андан ажабрак ғуроб тўтининг суҳбатиндан жони бурнина келиб, малул бўлуб, «ло ҳавла ва ло» дер эди. Замонадан шикоят қилиб, ғабонатдан элин эли устуна қўюб айтур эди: «Бу не толе дун ва айёми буқаламун дурурким, меним қадрим лойиқи ул эдиким, бир неча зоғ билан боғ деворинда товус бекин жилва қилиб юригай эдим». Ғуроб тўтига айтур:

Шеър

«Қаршумда келиб турған билсам, ажабо намдур,
Ким суҳбати жавриндан айним туни-кун намдур.
Ориф била ўлтурмоқ жоҳилга эрур зиндон,
Жоҳил била ўлтурмоқ орифга жаҳаннамдур».

Яна тўти айтур: «Ажаб, не ёзуқ қилдимким, замона мени мунунг каби аблаҳ ва худрой ножинси гадой суҳбатина мубтало қилди». Тўти ғуробқа айтти:

¹ Эй ғуроб, менинг ва сенинг ўртамизда икки машриқ орасидаги (масофа) бўлса эди.

Ш е ъ р

«Суратинг нақшин қачон девор уза,
Ким кўрар бўлса, урур нақшин буза.
Гар кириб жаннатга сен қилсанг қарор,
Ўзгалар қилғай тамуғни ихтиёр.

Бу масални анинг учун кетурдумким, ҳатто билгайсан, оқил жоҳил суҳбатинда нафрат ичинда турур дағи жоҳил, оқил суҳбатинда ваҳшат ичинда».

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Бир кимәрса билан йиллар сафарда ва ҳазарда бирга бўлуб, ўртамизда кўб неъмат ва суҳбат ҳаққи собит эди. Охир бир кун оз нафъ учун хотирим озорни раво кўрдидағи дўстлиқни тарк этиб кетти. Мунунг биланким, муҳаббат икки тарафдан эди. Ул ҳукм биланким, эшиттим, бир кун икки байт меним сўзларимдан бир мажмаъ ичинда ўқумиш, ул икки байт бу турур:

Ш е ъ р

Шакар кулуш била келса нечаким ул дилбар,
Берур бу жону кўнгулга фараҳ ғидо ул дам.
Тилагим ул элима зулфининг учи тушкай,
Нечук карим енгиндан фақир элина дирам.

Эшитганлар бу сўзнунг лутфина дегул, ўз сийрати хуснина тануқлуқ бериб таҳсин ўқудилар. Ул дағи аларнинг таҳсини уза муболага қилиб, қадимий суҳбатнинг фавтина таассуф еб, ўз хатосина муътариф бўлуб турур. Бас маълум бўлдиким, анинг тарафиндан рағбат бор эмиш. Мен дағи бу байтларни айтиб, анга элтур кишига таслим қилиб, сулҳ эттим.

Ш е ъ р

Ало ё кўргузуб жавру жафони,
Нечун кеттинг бузуб аҳду вафони.
Соғиндим мен сени ёри вафодор,
Ва лекин билмадим бўйла жафокор.
Келур бўлсанг яна аҳлан ва саҳло,
Қатимда мартабанг барчадан аъло.

Ҳ и к о я т

Бир кимэрсанинг йигит соҳибжамол хотуни қолмади дағи ул хотуннинг қари онаси эвда мутамаккин ўлтура қолди кобин иллоти билан. Ул эр анинг чирқин мушоҳадасиндан қутула билмайин мужоҳадасин чекиб ўтирур эди. Дўстлариндан бир тоифа келиб мунга айтти: «Ул ёри азиз фироқиндан нечук кечирсан?» Айтти: «Ани кўрмак менга ул қадар куч келмас ким онасини кўрмак куч келур».

Ш е ъ р

Кетиб гул булбулин нолон қўйди,
Ажал матлаб олиб суъбон қўйди.
Келур яхши сўнги учин кўрарга,
Емон душман юзундан оқил эрга.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Йигитлик айёминда бир кимэрсанинг ишқина кўнгул боғлаб эдим, ул сабабданким, юзи бадри латофат дағи ўзи кони малоҳат эди. Исси тамуз кунларинда бир кун ўйла исси эдиким, бўғозни қурутуб, оғизни қайнатур эди. Башарият заифиндан кунаш иссисина тоқат кетурмайин бир девор кўлкасина илтижо қилиб,

бу исси заҳмати мендан бир ичим сув билан ким дафъ эт-
кай, деб боқиб ўтурур эдим. Ногаҳ ул эвнинг қоронғу даҳ-
лизиндан бир ойдинлиқ кўрдум, эйлаким фасоҳатнинг ти-
ли анинг кўркли сифатлариндан ожиз эди. Соғингайсан-
ким, қоронғу кечада тўлун ой туғди ё зулмот ичиндан оби
ҳаёт чиқти. Ул маҳбуб элинда бир қадаҳ суккар шарбати
қор билан қоришиб, миск ройиҳали мовард билан мамзуж
эди. Эйла қиёс эттимким, жамоли гулининг арақиндан бир
неча қатра қадаҳқа томуб турур. Филжумла, шарбатни ул
ҳабиб элиндан олиб ичтим дағи умрни аввалдан ҳисоб
эттим дағи бу икки байтни бадиҳа айттим:

Ш е ъ р

Ул кунаш юзга муборак фол эрур-
Ким, назар қилса туруб ҳар субҳидам.
Хамр масти уйғанур ярим кеча,
Ишқ масти явми маҳшар субҳидам.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Ул йилким, Султон Маҳмуд Хо-
размшоҳ Хитой малики билан бир маслаҳат учун сулҳ
ихтиёр эттилар. Кошғар жомеъининг ичина кириб, бир ўғ-
лонни кўрдум ғоят соҳибжамол эди нечукким шоир ай-
тур:

Ш е ъ р

Сенга бу шевалар бирлан кўнгул олмоқ ким ўғратти
Жамолингни кўруб зоҳид тутуб ишқинг йўлин кетти,
Меним қавму қабиламнинг қамуси олим эрдилар,
Сенинг бу ишқинг устоди менга шоирлик ўғратти.

Соҳибул-Кашшоф муқадимасин наҳв илминдан элина олиб айтур эди: «эараба Зайдун Амран»¹. Айттим: «Эй маҳбуб, Хитой била Хоразм сулҳ эттилар». Амр ва Зайд хусумати дағи боқий турур. Кулди дағи айтти: «Не ердансан?» Айттим: «Шероздан». Айтти: «Саъдий сўзлариндан билур эсанг, айтқил!» Айттим:

Ш е ъ р

«Булиту бинаҳвийин муғозибан алайёа казайдин фи муқобалатил амри ало жарри зайлин лайса йарфау раъсаху ва ҳал ястақимур-рафъу мин омили ал-жарри»².

Айтти: «Анинг ашъори бу вилоятда ажам тили билан машҳур турур. Ул тил билан айтсанг мубтадий фаҳмина яқинроқ бўлғай». Икки байт ажамча айтти; ул икки байтнинг маъниси бу турур.

Ш е ъ р

Шакар лафзинг адоийи наҳв қилди,
Кўнгулдан ақл нақшин маҳв қилди,
Туни-кун кўзларинг машғул сайда,
Сенга биз муштағил сен Амру Зайда.

Бир неча кун кечти дағи муқимлар сафарга азм эттилар. Мен дағи алар билан бел боғладим. Қофила аҳлидан бир кимэrsa ул ўғлонга айтти: «Шайх Саъдий Фалон киши дурур». Равон видоъ этмакка келиб, талаттуф қилиб,

¹ Зайд Амрин урди.

² Мен бир тилчи билан учрашдим. Менга Зайд Амрни ургандек разаб билан отилди. У ўз иши билан банд, менга назар қилмас, бошини кўтармас эди. Биз сен билан бандмиз, сен Амр ва Зайд билаң.

таассуф еб айтти: «Нечун мунча кундан бери айтмадин-
гизким, азизлар қадаминда хизмат билан боглағай эдик.
Айттим:

Ш е ъ р

«Вужудингнинг қатинда, эй сарафроз,
Яқин билким, бу қулдан келмас овоз».

Айтти: «Не бўлғай бир неча кун бу манзилда осойиш
қилсангиз?» Айттим: «Тура билмагайман ул ҳукм билан
ким:

Ш е ъ р

Тоғ ичинда бир азиз эр сабр этиб тутти қаров
Бу жаҳондан қилмиш ул бир таш эвни ихтиёр».

Мен анга айттим: «Нечун сен шаҳр ичинда турмайин
Тоғ ичинда ўлтурурсан ёлғузун лайлу наҳор?»

Ул азиз айтти: «Қамар юзлилар анда кўб турур,
Ким аларнинг суратин кўрса фаришталар озор».

Мунн айттим дағи юз, кўз ўпушуб видоё эттим.

Ш е ъ р

Юз, кўз ўпушмак не фойда қилур ул дам,
Чунким алар айрилиб яна ер эмиш ғам.
Дўст видоин қилиб турур магар олма,
Бир тарафи заъфарон каби бири ҳамра.

«Ин лам амут йавмал-фироқи таассуфан ло таҳсабуни фил-
муваддати мунсифан».¹

¹ Агар видоё кунн қайғудан ўлмасам мени севгига содиқ деб
билманг.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Хижоз қофиласинда бир фақир бизим била йўлдош эди. Араб беклариндан бир бек анга юз олтун бағишлади, ҳатто аҳлина нафақа қилгай. Ногоҳ ҳаромийлар чиқиб, қофилани уруб, молин олиб кетти. Хожалар кўб турли тазарруъ ва зорийлиқ эттилар, фойда қилмади.

Шеър

Тазарруъ бирла, эй хожа музаффар,
Ҳаромий олтупунг қайтармайисар.

Бу ҳолда барча навҳа ва фарёд ичинда эди. Ул фақирни кўрдум, мутағаййир бўлмайин ўз қарори уза турур эди. Айттим: «Эй фақир, магар сенинг ул маълумингни олмадилармиким мунунг бекин фориф турурсан?» Айтти: «Бали, оддилар, ва лекин меним анинг билан ул қадар ул-фатим йўқ эдиким муфорақат вақтинда кўнглум оғригай.

Шеър

Кўнгулни боғлама бир ерга зинҳор,
Яна мушқилдур андан олмоқ, эй ёр.

Ул фақирга мен айттим: «Бу сен айтқанинг меним ҳолима мувофиқ турур. Йигитлик айёминда бир кимёрса билан муҳаббат боғлаб эдимким кўзумнинг қибласи анинг жамоли дағи умрумнинг раъемоли анинг висоли эди».

Шеър

Кунаш юзли эди ул лутф кони,
Сўзи мавзун, ўзи ушшоқ жони.

Жаҳонда йўқ магар жаннатда бўлғай,
Анингтек сурати маъний жаҳони.

Ногоҳ вужудининг аёқи ажал балчиқина ботти. Фироқ
қи ўтина бағрим ёниб, кўзларим юрак қонин оқитти. Туброқ
қи устина лайлу наҳор мужовир бўлуб, бу байтни ўқур
эдим:

Ш е ъ р

«Мен керак ўлғай эдим, эй гул бадан, сендан бурун,
То кўзум сенсиз жаҳонни кўрмагай эрди букун».

Дунёни бўйла вафосиз кўруб дағи умрни эйла бақосиз
билиб айттим:

Ш е ъ р

«Гулларни қатинда қўймайин бир соат,
Ул ким уюмас эди, жаҳондан кетти.
Даврони замон юзи гулини тўкубан,
Туброқи уза анинг тиканлар битти».

Анинг муфорақатиндан сўнгра ўз-ўзума айттим: «Эм-
лидан кери ҳаво ва ҳавас қаршин туруб, мажолис таркин
уруб, хилватда узлат ихтиёр қилмоқ керак».

Ш е ъ р

Хуш эди дарё футуҳи мавж хавфи бўлмаса,
Бўлмаса захми тикан, жаннат эди гул суҳбати.
Васл боғинда хиромон тун эдим товустек,
Ушбу кун чўркар мени чун мор жанон фурқати.

Ҳ и к о я т

Араб маликлариндан бир маликка Лайли ва Мажнун
ҳикоятин айттилар, эйлаким Мажнун камоли фазл ва

балоғат билан ошиқ ва девона бўлуб, ёзиларда ихтиёр инонин элиндан бирақиб юрур эди. Ул малик буюрдиким: «Мажнунни олиб келинг». Бориб кетурдилар. Малик маломат қилиб айтти: «Бери кел не нуқсон кўрдунг инсоннинг шараф нафсиндаким бориб ҳайвонлар феълин тутунг дағи одамий ишратин тарк эттинг». Мажнун йиғлади дағи айтти:

Шеър

«Раҳм этти кўруб мени анга ошиқу зор,
Ул ғоят ҳусн уза камолин кўрган.
Кескай элини турунж ерина, филҳол,
Тонг ални уза қамар ҳилолин кўрган».

Бу маънининг даъвосининг сидқи уза тануқлуқ бергай дағи айтқайлар эди: «Фазоликуннал-лази лумтуннани фиҳи».¹ Малик тиладиким Лайли жамолина мутола қилса, не суратда эмишким мунча фитналарга сабаб бўлуб турур. Буюрдиким Лайлини кетургайлар. Бориб, араб қабиласинда истаб, топуб олиб келдилар дағи малик илайинда сарой саҳнинда турғуздилар. Малик суратина назар қилиб, бир шахс кўрдиким қора яғиз, заифандом; маликнинг кўзина ҳақир кўрунди, ул сабабдан ким ҳарамининг эксук ходими ҳусн билан андан ортуқ эди. Мажнун фаросат билан билди дағи айтти: «Эй малик, Мажнун кўзининг даражасиндан Лайли жамолина назар қилмоқ кераксан, ҳатто мушоҳада сирри сенга тажалий қилғай».

«Мо марра мин зикрил-ҳимо бимасман
Лав самиат варқул-ҳимо соҳат маи

¹ Мени маломат қилганингиз, мана бу кишилар.

Ё маъшарал-хуллони қулул-лимуо
Фи аласта тадри мо биқалбил-мавжии».¹

Соғ эр билмас жароҳат офрисин,
Дардни чеккан киши билур яқин.

Кўрмаган занбур феълин не билур,
Ул билур ким захмни кўб еб турур,

Бўлмаса ҳолинг бизингтек, эй азиз,
Бил ҳикоятдур қотингда ҳолимиз,

Нисбат этма дардим ўзга дардина,
Туз тўкар ёрим жароҳат устина.

Ҳ и к о я т

Ҳамадон қозисини айтурлар, бир байтор ўғлон била боши хуш эди. Кўнглин анга олдириб, кўб турли маломатларга рози бўлуб айтур эди.

Ш е ъ р

«Кўнгул элдан олиб солди аёққа,
Ушул қадди санавбар ёсамин-тан.
Берур бу фитна кўз элга кўнгулни,
Кўзунг ум то кўнгул олдурмағайсан».

Ул маҳбуб бу ҳикоятни эшитиб, малул бўлуб, ўтурур эдиким, қози келиб кечти. Уғлон илгари келиб, қўрқмайин сўкти дағи тош кўтурди урмаға. Ҳурматсизликдан ҳеч нима қўймади. Қози ёронларина айтти:

¹ Мен эшиттим қайғу гапларини. Агар эшитган бўлса эди қушлар мендек фарёд этар эди. Эй дўстлар, соғ эр билмас дардлик юракнинг изтиробини.

Ш е ъ р

«Уфка била ул қиё боқишин кўрунгуз».
Бу ишва билан кўнгул ёқишин кўрунгуз».

Араб вилоятинда масал айтурлар: «Зарбул-ҳабиби за-
бибун»¹. Қози ул ҳабибга айтти:

Ш е ъ р

«Юмруқ сенинг элингдан тотли келур оғизга,
Узга киши элиндан шаҳду шакар егинча».

Яна қози ёронларйна айтти: «Анинг бекин қатти юз-
ли, юмшоқ танли маҳбубдан вафо келур. Маликлар сўзи-
на салобат билан сўзларлар дағи хилватда сулҳ издарлар.

Ш е ъ р

Қачон келса янги влга узум таъми бўлур экши,
Беш-олти кун кечижак ул бўлур суккар бекин
ширин».

Муни айтти, дағи келиб қазо маснадина ўтурди бир
неча музаккий удулларким, анинг мажлисина мулозим
эдилар, хизмат ерин ўпуб айттилар: «Ижозат билан бир-
икки калима сўз сўзламак тиларбиз нечаким тарки адаб эса.

Ш е ъ р

Уллулара керакли сўз сўзламак раводур,
Лекин алар ишинда тутмоқ хато хатодур».

Аммо ул ҳукм биланким маҳдумларнинг савобиқ инъ-
омининг шукри қуллар уза вожиб дурур. Дағи бир мас-

¹ Маҳбубнинг мушти майиздан ширин.

лаҳатни кўруб, махдумларина иълум қилмаса ул хиёнат навъиндан бўлур. Тариқи савоб ул дурурким тамаъга яқин бормағайсан дағи туҳматдан йироқ турғайсан. Анинг учунким қазо мансаби олий мартаба дурур. Бўлмасуңким, бир ёмон ҳаракат билан гирифтор бўлғайсан. Ҳариф ул дурурким, кўрдунг. Сўз бу дурурким, эшиттинг. Қозиға ёронлари насиҳати ғоят хуш келди дағи аларнинг ройининг ҳуснина дағи вафосининг хифэина таҳсинлар ўқуб айтти: «Азизларнинг назари меним ҳолим маслаҳати уза айни савоб турур дағи бу масъаланинг жавоби йўқ турур, ва лекин «лав анна хуббан бил-маломи йазулу ла самиъту ифкан тафтарихи адулу»¹. Муни айтти дағи ани истамакка кишилар ия бердилар дағи кўб турлу неъматлар тўкти. Масалда айтурлар: Ҳар кимнинг олтуң тарозусинда бўлғай, арслан қуввати анинг бозусинда бўлғай. Дағи ҳар кимнинг элинда ақчали иши йўқ, жаҳонда анинг ҳеч билиши йўқ.

Ш е ъ р

Кўруб олтуң, эгиб башин ўпар ер,
Тарозутек темурдан орқали эр.

Филжумла, қозиға бир кеча ўғлон суҳбати хилватда муяссар бўлди. Ул кеча ичинда бир муддаи бориб, шаҳар волисинна хабар қилдиким ҳар кеча қозининг қадаҳ элинда дағи шоҳид ёнинда, тараннум била ўтуруб, танаъум билан ётур.

Ш е ъ р

Дилрабоси бирла қози ул кеча,
Шамъи кофурий ёқиб суҳбат қилур.

¹ Агар маломат билан йўқолса эди муҳаббат, эшитур эдим маломатчиларнинг ёлғон сўзларини.

Гулбаданли ёр элиндан роҳ ичиб,
Ёсамин гуллар тўкуб ишрат қилур.
Чун эсруди қози ул ой юзлини
Ўпмака минг жон билан рағбат қилур.
Ул қамар юзли, шакар сўзли ҳабиб,
Бир ўпушга жон олиб миннат қилур,
Ул кеча қози ани ўздан кечуб,
Тарк этиб борин анга хизмат қилур.

Қози бу танаъум ичинда эдиким, ходимлариндан бири келиб айтти: «Тур, қоч ўтурма, нечаким аёқинг бор, бир ерда турмаким муддаилар сенинг устунга дақ тутубтурлар. Балки ҳақ айтибтурлар. Ҳоликим фитнанинг ўти кўзланиб турур. Тадбир суви бирлан сўндурмак керак; бўлмасунким тонг била субҳ беки ёйилгай». Бу сўзни қози эшитиб, табассум қилиб айтти:

Ш е ъ р

«Панжаси сайд ичинда арслонга,
Не тафовут қилурким, ит урса,
Юз қўюб дест юзуна ётқил,
Душман ул яхши ким куя турса».

Волий ул кеча ичинда келиб, маликка хабар бердиким: «Сенинг мулкунгда мунунг бекин азим хато иш воқеъ бўлуб турур. Не буюрурсан?» Малик айтти: «Мен ани фузалои аср ва уламои даҳр жумласиндан билурман; бўлмасунким, муддаилар анинг ҳаққина сўзлагайлар, мен бу сўзга инанмон ҳатто муояна кўрмайинча.

Ш е ъ р

Бир ишни ким ўфка билан ишлагай,
Қилиб, ҳайф, сўнгра элин тишлагай.

Малик саҳар вақтин туруб, бир неча улуғларни олиб қозининг ёстуқи устуна келиб кўрдиким шамъ ёна турур дағи шоҳид ўтурур. Қадаҳ синиб, шароб тўкулуб, қози эсрук хароб ётур. Малик лутф билан уйатти дағи айтти: «Тур, не ётурсан? Кунаш чиқти». Қози билдиким, ҳол ўзгаси турур. Айтти: «Қайси жонибдан чиқти?» Айтти: «Машриқдан». Айтти: «Алҳамдулиллоҳким, ҳануз тавба эшиги очуқ турур бу ҳадис ҳукми биланким: «ло туғлақу бобут-тавбати алал-ибоди ҳатто татлу-аш-шамса мин мағрибиҳо астағфируллоҳа».¹

Ш е ъ р

Кўзуна ким ўпиб берса кўнгулни,
Ажабмидур анга бўйла тутулмоқ.
Ёзуқлиман керак ўлтур, керак қўй,
Ким ўч олмоқдан эса афв хушроқ,

Малик айтти: «Тавбани бу ҳолатдами қилурсанким гирифтор бўлуб, ҳалокат ерина тушуб турурсан. Тавба сенга бу ҳолатда фойда қилмас. «Қолаллоҳу таоло: фалам йаку йанфаухум имонухум ламмо раав баъсано».²

Ш е ъ р

Тавба қилди ул ўғри ажизиндан,
Қалъага чун каманд ота билмас.

¹ Тавба эшиги боғланмас бандаларга қуёш мағрибдан чиққанга қадар. Сендан кечирим сўрайман, эй худо, сенга тавба қилурман.

² Мушрикларга имон келтурмак фойда бермас азобим шиддатини кўрган вақтларида.

Тут емишдан узун элинг қисқа,
Ул ки қисқа дурур ета билмас.

Малик айтти: «Сендан мунунг бекин азим хато содир бўлғай дағи халос тариқи сенга нечун сурат боғлағай».

Малик мун и айтти; дағи уқубат муаккиллари қозини туттилар. Қози айтти: «Малик хизматинда бир сўзум бор». Малик айтти: «Не сўзўнг бор?» Айтти:

Ш е ъ р

«Нечаким енг била ғусса меним уза тўкар бўлса,
Тамаъ тутмағаким, элимни этакингдан кетаргайман.
Бу ёзуқдан қутулмағим муҳол эса ва лекин ул
Карамким, сенда бор андан мени маҳрум қўймассан».

Малик айтти: «Бу латифани тангсуқ етурдунг дағи бу нуктани ғариб кетурдунг, ва лекин муҳоли ақл дағи хилофи шаръ дурурким, сен букун меним уқубатим элиндан бу фазлу балоғат билан қутулғайсан. Маслаҳат ани кўрарманким, сени бу қалъа буржиндан ашаға хандаққа бираққайман, ҳатто ўзгалар бу уқубатни кўруб ибрат олғайлар». Қози айтти: «Эй жаҳон султони, мен бу эв неъматни билан бесланиб турурман дағи бу ёзуқни ёлғуз мен қилмадим дағи бир ўзгани йироқ қилким, мен ул уқубатни кўруб ибрат олғайман».

Бу сўздан маликни кулмак тутти дағи хатосини афв этти. Ул кишиларким ани ўлтурмакка ишорат қилур эдилар, қози аларға нукта билан айтти:

«Аларким, айбина ҳаммол эрурлар,
Нечун ўзгалара таъна урарлар.
Кузатур ўзга айбин сен ани кўр,
Магар ўз айбина дойим кўзи кўр».

Ҳикоятӣ манзум

Эшитгил бу ҳикоят не хабар дер,
Ори йўлда юриган бир йигит эр.
Бир ой юзли билан боғлаб муҳаббат,
Қилур эрди ҳамиша пок суҳбат,
Туруб бир кун ул икки ёри мавзун,
Кемада ўлтуруб кеттилар арқун.
Қазо ногаҳ муҳолиф ел кетурди,
Кемани мавж уруб сувға ботирди.
Алар тушти теранг сув игримина,
Бир узгучи етиб ул ғам дамина,
Аларнинг бирина айтти элинг сун,
Яна қилмоқ тиласанг айш ҳар кун,
Ул айтти: «Эй каломи жонима қут,
Мени қўй, бориб ул ёрим элин тут».
Ҳақиқат ошиқ эрнинг мазҳаби ул,
Тиласанг бўлмаға ошиқ алай бўл.
Еқарлар ул кишини ўтқа ёрин,
Куюб меҳнат ичинда кетса ёрин.
Билур Сайфи Саройи ишқ расмин,
Нечукким билса, ҳар устод қисмин,
Тири бўлса эди Фарҳоду Ширин,
Ўқуғайлар эди бу ишқ бобин.

Олтинчи боб

ҚАРИЛИҚ ДАҒИ ЗАИФЛИҚ СИФАТИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Дамашқ жомеъи ичинда фақиҳлар билан баҳс қилур эдим. Бир йигит келиб айтти: «Орангизда ажам тилин билур киши борми?» Менга ишорат қилдилар. Айттим: «Хайрми?» Айтти: «Қотимизда юз яшар киши бор, назъ ҳолатинда турур. Ажам тили билан сўзлар. Биз билмасбиз, карам қилиб келсангиз, ул васият қилғай дағи сизга хайр бўлғай». Келиб хастани кўрдум, бу абётни ўқур эди.

Шеър

Тиладим бир замон кўрсам жаҳонни,
Дариғо, бўлди кўзум бабаки жас,
Бир-икки хуш нафас урмоқ тиладим,
Нафас йўли тутулди бўлдум ахрас.
Жаҳон хонининг алвон неъматиндан,
Беш-олти луқма едим айттилар бас.

Бу сўзнинг маънисини арабча шомийларга айттим эса таажжуб қилдилар, анинг учун умрундан дағи таассуф емаги дунё ҳаётиндан. Айттим: «Нечуксан?» Айтти: «Не айтайим.

Ш е ъ р

Бир кишининг тишин чекиб жарроҳ,
Чиқарур бўлса, бил недур ҳоли.

Кел, қиёс эт, не бўлғай ул соат,
Тотли жон чиқса, қолса тан холи».

Айттим: «Ўлум тасаввурин хаёлингдан кетаргил, негаким, мараз ҳосил эса ҳалокати куллийга далолат қилмас. Тонг била табиб изладим, келиб муолажа қилсун». Айти: «Ҳайҳот!»

Ш е ъ р

Хожа бу назъ ичинда нола қилур,
Кўр, ўтачи анга даво берур.
Бўлди фосид чун иътидоли мизож,
Не азимат асар қилур, не илож.

Ҳ и к о я т

Етмиш яшар бир қари эр, қиз ўғлона эвланди дағи
эвин чечаклар билан безади. Кўнглун анинг муҳаббатина
боғлаб, жамолина қарши ўтуруб, узун кечалар уюмайин
ажойиб, ғаройиб латифалар айтур эди; бўлғайким, ваҳшати
кетиб мувонасат тутқай деб дағи айтур эдиким: «Буюк
бахтинг уёғ, давлатинг борий қилдиким, бир кишига туш-
тунг, жаҳон кўрган, кўб тажриба қилган, исси-совуқ тат-
қан, эйгуни, ёмонни синаган, суҳбат ҳаққин билган, дўст-
луқ шартин ерина кетурган, мушфиқ ёрман.

Ш е ъ р

Сени тўти бекин суккар билан хуш,
Турубман беслаюрга жон билан уш.

Неча етса кучум кўнглунг олайим,
Таҳаммул жавринга доим қилайим.

Шукр қилким, бир муъжиб йигит элина тушмадингким
ҳар кун бир ҳавога учқай дағи ҳар кеча бир йўвада ётқай
ва ҳар соат ўн турли кириш бошлағай ва ҳар дам юз тур-
ли сўкунчлар сўккай.

Ш е ъ р

Вафо истамагил булбулдан эй ёр-
Ки, ҳар бир гул уза юз турлу сайрар.

Аммо жаҳон кўрган киши ақл ва адаб билан тирилур.

Ш е ъ р

Ўзунгдан эйгу бирлан ўлтуруб тур,
Ёмон эр бирла қилма умр зоеъ.

Ул эр айтур: «Бу маънидан анча сўзладимким сагин-
дим кўнглун сўзума боғлади дағи ўзи менга сайд бўлди». Ул
исси юзли қиз савуқ ҳаракат қилиб айтти: «Мунча сўзким
сен сўзладинг, меним ақлим тарозусинда ул қадар дегулким
ўз қалбимдан бир масал эшиттимким айтти: «Йигит эпчи
ёнинда қари эр келиб ўтурғунча, қатти ёдан чиққан ўққа
ўтурса яхшироқ турур!»

Ш е ъ р

Вақтики дегул эриндан эпчи рози,
Боришмас алар неча буюрса қози,
Дойим куриширлар ит билан мочитек,
Бўлмайин алар бири бириндан рози.

Филжумла, имкони мувофақат бўлмади эса, муфорақат ихтиёр қилдилар, чун муддати иддат тамом бўлди эса, бир йигитга, ани аҳди никоҳ қилдиларким, турш юзли, ачи сўзли, ёмон хулқли эди. Қиз жаврин чекиб айтур эдиким: «Алҳамдулиллоҳ ул азоби алимдин қутулуб, бу неъмат муқимга туштум».

Ш е ъ р

Эй ўзга дуосиндан жавринг менга кўб яхши,
Кўнглумда мусаввардур жоним бу юзунг нақши.
Ой юзлунунг оғзинда гар бўлса сугон иси,
Хур ётнинг элиндаги гулдан менга ул яхши.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Диёри Бакр элинда бир оқ сақолли хожа мени эвина қўноқ элти. Моли кўб дағи неъмат фаровон; бир соҳибжамол ўғли бор эди. Хожа бошладиким умрум ичинда мундан ўзга ўғлум бўлмиш йўқ турур. Ул қарши дағи водий ичинда бир муборак хурмо ағочи бор. Халойиқ бориб зиёрат қилиб ҳожат тиларлар. Мен дағи бориб, узун кечаларни қисқа қилиб, ул ағоч аёқинда бош очиб, дуо қилиб, хожат тиладим. Тангри таоло менга бу ўғулни берди. Эшиттим ул ўғлон ёронларина айтур эди: «Тонг билан мен дағи бориб ул ағочқа ҳожат тилагайимким, отам теркрак ўлгай». Отаси севунур. «Ўғлум оқил ва зийрак», деб. Ўғли дам-бадам таъналар урурким, отам қариб мунуб турур деб.

Ш е ъ р

Кечар йиллар отанг тўрбасина бир
Келибан ўқимишинг йўқ такбир, .

Отанга эйгулукни қилдинг эса,
Ани тутқил тамаъ ўғлингдан, эй пир.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: Суҳбатимда бир йигит бор эди, кулач юзли, ширин сўзли, латиф суратли, зариф сийратли, жаҳон қайғусиндан фориг бўлуб озод юрур эди. Иттифоқ туштиким қатимиздан сафар этти. Бир неча йилдан сўнгра кўрдум: хотун олмиш. Ўғлонлари улғаймиш. Нишотий гули сўлуб, муфарриҳи айши талаф бўлуб эди. Айттим: «Бу не ҳолат турур?» Айтти: «Ул вақт ўғлонлар отаси бўлдум даги ўғлонлиқ қилмадим».

Шеър

«Замонас-сибо қад тамма ваш-шайбу ҳалла би ва сода
битағйириз-замони назиран».¹

Қари бўлдунг йигитликдан элинг юв,
Биларсанким, яна қайтмас оқар сув.
Йигитликни йигитларга қўюб кет,
Бу кун тонгда ужун кўб эйгулук эт,
Бичин вақти келиб буғдой етиб тур,
Кўзунг оч уйқуданким, тонг отибтур.
Безаниб бир қари хотун тиши оз,
Бўяб сочин қароға кўб қилур ноз,
Мен айттим: «Эй узун ёшли она, кел,
Етар, қисқа қил эмди ҳийладан эл.
Кесилди юк кўтурган куч белингдан,

¹ Қачонгача ўзингни гўдакликка соласан, сочинг оқариб, қарилкдан нишон берди, етарлидир замоннинг ўшатиб ўзгартириши.

Кетибдур нозук эрдамлар элингдан.
Билурсанким қилиб бир ҳийлани юз,
Белинг букрулгани бўлмас яна туз.
Жамолининг боғи гулзори сўлубтур,
Узун умринг дағи охир бўлубдур».
Ул айтти: «Рост айттинг, эй йигит сен,
Недадимким жаҳондан тўймайиб мен».

Ҳ и к о я т

Бир ким эрса айтур: йигитликнинг ғоят вақтинда йўл қатти юруб, хаста бўлуб, мағриб вақтин бир ағоч тубуна етиб ёттим, корвон сўнгунча бир қари эр келур эди. Мени кўруб айтти: «Не ётурсан, ётаси ер дегул. Тур, кеталим!» Айттим: «Нечук кетмайимким юрмукка тоқатим йўқ». Айтти: «Бу масални эшитганинг йўқмиким ўтура тура кетмак яхшироқ анданким терк юруб қолғайсан».

Ш е ъ р

Аё мустаъжил эр манзилга муштоқ,
Ошиқмайин отингни сургул арқун,
Қолур бир жумла чобса паҳлавон от,
Тева арқун юрур осон туну кун.

Ҳ и к о я т

Бир кун Рустам онасина қатти сўзлади. Анинг кўнгли оғриб, йиғлаб айтти: «Магар кичикликни унуттунгким улуғлуқ этарсан.

Ш е ъ р

Онаси инжиниб Рустамга айтти,
Аё кўрган ўзун ҳайбатли арслон.

Агар бўлса эди ёдингда ул кун-
Ким, элимда эдинг бир яшар ўғлон.
Букун бўйла менга жавр этмас эдинг-
Ки, сен бир паҳлавон, мен бир қари жон».

Ҳ и к о я т

Бир бахил тожирнинг ўғли хаста бўлди. Дўстлари келиб анга айттилар: «Маслаҳат ул дурурким, бу хаста учун Қуръон хатм эткайсан ё бадали қурбон қилгайсан. Бўлгайким тангри таборак ва таоло сиҳҳати комил бергай». Бир замон андишага бориб айтти: «Қўйлар чўпон қотинда йироқ турур. Қуръонни мен ўқиғайим». Бу сўзни эшитиб, бир ориф киши айтти: «Хатм этмакни анинг учун ихтиёр қилдиким Қуръон тил учинда дағи олтун жон ичинда турур».

Ш е ъ р

Кўни бўлса анинг тоатга бўйни,
Саодат тўнлуқин дойим тўқиғай.
Вале бир ақча издасанг берур жон,
Ўқу «алҳамду» десанг, юз ўқиғай.

Ҳ и к о я т

Бир қари эрга айттилар: «Нечун эвланмассан?» Айтти: «Қари хотунлар билан бошим хуш дегул». Айттилар: «Йигит олғил, чун неъматинг бор, қувватинг етар». Айтти: «Менким қариман. Қари хотунлар билан улфатим бўлмаганда улким йигит турур, менинг каби қари билан не қадар дўстлуқ суратин боғлағай».

Ш е ъ р

Ёши етмишга етган бир қари эр,
Тиларман бир қиз ўғлон олмага дер,

Элинда неъмати кўб, кулфати оз,
Ким элда муътабар бир улуу базвоз,
Тилаб олди бир ўздан қиз юзи ой —
Оти Инжи, отаси белгили бой.
Нечукким расм эди бўлди тамошо,
Едилар ул кеча кўб турли ҳалво.
Кетурди янгалар қизни куёвга,
Кириб ётти ул иккиси бир эвга,
Куёв эгни уза қизнинг аёғи,
Қарининг турмади ул дам таёғи.
Чекиб ё, тўлдуруб ўқ форисона,
Урур лекин ўқи ўтмас нишона.
Туруб эрта мунн ҳужжат кетурди,
Менга тўймас кўзум хижлат кетурди.
Учунчи кун алар маҳкам урушти,
Қўюб қози эвин бекка турушти.
Тутуб Сайфи Саройи қиз эрини,
Латифа сўзлади кўзлаб ерини,
Аё аҳмақ куёв етмиш яшарсан,
Элинг титрар нечук инжу тешарсан,
Буқундан сўнг бу ишдан тавба эткил
Қилиб эйгу амал жаннатга кетгил.

Еттинчи боб

ТАРБИЯТ ТАЪСИРИ ИЧИНДА ТУРУР

Ҳикоят

Бир вазирнинг бир биликсиз ўғли бор эди. Ани элтиб бир олим қотинда қўйдиларким, мунга тарбият қилғил. Ул тарбият баракати билан оқил бўлғай деб, бир муддат таълим берди. Қобили тарбият дегул эди. Тарбият асар қилмади. Айтти: «Муни отасина элтиб айтингким, бу оқил бўлмас, ва лекин мени девона қилди».

Шеър

Жавҳари асл ул дурур қобил-
Ким, анга тарбият асар қилғай.
Сайқал урса, очилмағай ҳаргиз,
Ул темурким кўки ёмон бўлғай.

Шеър

Бир итни еди тенгизда ювса,
Чун бўлди ўш палидрактур.
Исо эшакин Ҳижоз элтиб,
Кетурса яна ҳамон эшактур.

Ҳикоят

Бир ҳаким ўғлонларина насиҳат берур эдиким: «Эй ўғлонларим, эрдам ўғранингким, дунёнинг молина ва мул-

кина ва жоҳина эътибор йўқ турур. Жоҳ бир кун эшикдан чиқиб кетар дағи олтунни, кумушни сафарда ҳаромий олур ё шаҳарда ўғри ё соҳиби еб тугатур, аммо эрдам бир чашма дурурким дойим суви тошиб кела дурур дағи эрдам эяси давлатиндан тушса, қайгуси йўқ турур. Анинг учунким, эрдам эясининг давлати турур дағи эрдам эяси қанда борса, олту берурлар дағи юқори кечурурлар, ва лекин эрдамсизлар луқма тиланиб, миннат юкин кўтариб юрурлар».

Ш е ъ р

Шом элинда фитна қўбти бир замон,
Эйлаким, бўлди жаҳонда дoston.
Халқи кетти хонумонин тарк этиб,
Еттилар ўзга вилоятқа келиб.
Топти эрдамли киши анда шараф,
Эй неча эрдамсиз эр бўлди талаф.
Бўлди эрдамли фақир ўғли вазир,
Қолди эрдамсиз вазир ўғли фақир,
Эрдам эрнинг давлатидур бил яқин-
Ким, туганмас мол эрур матлаблайин.

Ҳ и к о я т

Бир олими фозил бир малик ўғлига таълим берур эди. Ҳадсиз жавр ва ҳисобсиз жафо қилиб, бир кун бу ўғлон отаси хизматина келиб шикоят эли билан номус ёқасин йиртти дағи ҳолини арз этти. Султон устодини индаб йигриб айтти: «Ўзганинг ўғлонлариндан жаврунг меним ўғлум уза ортуқроқ турур, сабаб не?» Устоди айтти: «Авал киши керакким, не сўзласа, сағиш қилиб, аслин билиб сўзлагай дағи не ҳаракатким қилса, мавзун бўлғай. Бу барча халқ ўғлонлари керак, хосса малик ўғлонлари не

сўзласалар дағи не ишласалар, эл тилина тушар, аммо авомнинг қавлина дағи феълина ул қадар эътибор йўқ турур».

Ш е ъ р

Журм этса, қачон фақир андан,
Кимдур сўруб эшиткан хатони.
Султон минг ишинда бир янгилса,
Элдин эйла еткурурлар они.

Албатта малик ўғлонларининг тазҳиби ахлоқина ижтиҳод ортуқроқ керак, анданким, авом ўғлонларина бўлғай. Бу малик ул олимнинг ҳусни тақририн эшитиб, тарбиятини беканди дағи хилъат ва неъмат бериб, жоҳу мартабасин зиёдат қилди.

Ш е ъ р

Кичиликда адаб ўгранмаган эр,
Улу бўлса, бил андан хайр келмас.
Эгилюр ёш ағоч нечук тиласанг,
Қури эгри ағоч ўтсуз тузалмас.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: Мағриб мулкунда бир куттоб фақиҳин кўрдум: турш юзли, ачи сўзли, чиркин хулқли, ёмон тирликли, кўнгуллар озор қилинчи, оч кўзли кимэрсая эди. Дағи суратин кўрган кишиларнинг айши талаф бўлур эди. Қуръон ўқуса, эшитканларнинг кўнгли қорарур эди. Дағи ой юзли ўғлонлар дағи зуҳра кўзли қизлар анинг жафоси элинда гирифтор бўлуб, қўрқусиндан имконлари йўқ эдиким, кулгайлар ё сўзлашгайлар. Бирининг

гул яноқларина силлилар урур дағи бирининг нозук аёқларина шиканжа қўяр эди.

Алиқисса, эшиттимким анга бир бало келиб ёмон ишга мансуб бўлуб, маҳкам уруб сурдилар дағи куттобни бир солиҳ кишига бердилар. Эйлаким ўзи ҳалим дағи кўнгли салим эди. Чун ўғлонлар устундан ул бурунғи муаллимнинг ҳайбати кетти. Эмди бу муаллимни малак сийратинда кўрдилар, бири бири билан дев сифат бўлдилар. Бу муаллим ҳилмина эътимод қилиб, илми тарк этдилар. Аксар авқотларин туруб ўйнамоқ билан кечурур эдилар дағи дуруст лавҳларин бири бирининг боши устунда ушатдилар.

Ш е ъ р

Муаллим бўлмаса ҳайбатли, эй ёр,
Сақолиндан тутуб ўғлонлар ўйнор.

Бир неча кундан сўнгра ул масжид эшикиндан кечтим. Кўрдум: аввалги муаллимнинг кўнглин хуш этиб, бурунғи ерина кечуруб турурлар. Мужаррад ани кўрмак билан малул бўлуб, «ло ҳавл» деб айттим: бу иблисни нечун малоика уза муаллим қўюб дурурлар. Бир қари жаҳон кўрган эр эшитиб, кулуб айтти: «Эшитканинг йўқмиким айтиб турурлар:

Ш е ъ р

Бир ўглин бир малик мактабга берди,
Мурассаъ эрди олтун лавҳи нақши.
Муни лавҳинда ёзди котиб аввал,
Ота меҳриндан устод жаври яхши.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир малик ўғлина отасиндан кўб мол ва неъмат мерос қолди; ул ўғлон фисқу фужур қил-

маға башлади, мудбирликни пеша тутти. Филжумла, жамъи маосий ва мункардан нима қолмадиким, ул ани қилмади. Каррот бу насиҳатни анга айтур эдим: «Эй ўғил, дахл оқар сув дурур дағи айш юрур тегирмон, яни кўб харж этмак ул кишига мусаллам дурурким, муайян дахли бўлғай.

Ш е ъ р

Чунки дахлинг йўқтурур харж арқун эт,
Ким кемачилар масални бўйла дер:
Егмаса ёғмур бир йил тоғ уза,
Ложарам Дажла бўлусар қуру ер».

Ақл ва адаб билан тирилгил, лаҳв ва тарабни қўйғулким элингдаги нақд кетса, кўб заҳматлар чекиб, надомат егайсан, фойда қилмағай. Насиҳатимни қабул этмайин, қавлума эътироз қилиб айтти: «Бу нақд роҳатни келаси меҳнат ташвиши билан талаф қилмоқ оқиллар ройи дегула дурур, нечукким айтиб дурурлар:

Ш е ъ р

Ганилар қўрқубан ифлос элиндан,
Нечун заҳмат чекарлар бўйла ҳардам.
Ганимат тут бу шодий фурсатинким,
Букун тонгда учун оқил эмас ғам.

Букун мен мурувват садри уза ўтуруб, футувват ақдин боғлаб, хавос ва авом тилина инъом зикрин бирақиб турурман.

Ш е ъ р

Саховат бирла бўлса ҳарки машҳур,
Анга тушмас дароҳим боғламоқ бил.

Ейилди чун кунаштек эйгу отинг,
Эшкинг боғлама доим карам қил.

Кўрдумки, насиҳатқа қобил дегул дағи маърифат ўти
анинг совуқ теурина асар қилмас, мен дағи суҳбатин
тарк этиб, саломат гўшасинда ўлтуруб, ҳукамо қавли би-
лан амал эттим, нечукким айтурлар: «баллиғ мо ладайка
фаин лам йақбалу мо алайка»¹.

Ш е ъ р

Нечаким ул саодатсиз эшитмас,
Анга сен айтадур панду насиҳат.
Бўлусар ул яқинда элга муҳтож,
Чекиб ифлос элиндан кўб машаққат,
Элин элга уруб айтқай жазодур,
Ўгут олмас кишига бўйла меҳнат.

Бир муддатдан сўнгра кўрдум ани ул суратдаким та-
саввур этар эдим: пора-пора тўн кийиб, луқма-луқма ти-
ланиб юрур эди. Ани ул ҳолатда кўруб, кўнглум оғриди.
Мурувват кўрмадим: бир фақирнинг жароҳати устуна туз
қўймоқни, ўз кўнглума айттим:

Ш е ъ р

Саодатсиз киши ичса, эсирса,
Бўлур борин ичиб хусрони мажлис.
Ағоч ерга тўкар ёзин емишин,
Қолур қиш ложарам урёни муфлис.

¹ Айтиш лозим бўлган нарсани айт, қабул қилмасалар сенга ҳеч-
қиси йўқ.

Ҳикоят

Бир малик ўғлун бир олим кимэрсасага берди дағи айтти: «Бу сенинг ўғлуниг дурур. Мунга яхши тарбият қилгил, нечукким, ўз ўғлонларинга қилурсан». Ул олим бу малик ўғлина йиллар заҳмат чекиб саъй этти.

Ўғлон илму адабдан ҳеч нима ҳосил қила билмади, дағи ул олимнинг ўғлонлари фаул ва балоғат билан мунтаҳо бўлдилар. Малик ул олимни индаб айтти: «Нечук бўлдиким хилофи ваъда қилдинг дағи вафонинг шартини ерина кетурмадинг?» Ул олим айтти: «Эй малик, тарбиятнинг тариқи бир тариқа бўлур ва лекин истеъдод мухталиф дурур».

Шеър

Дойим зару сийм тош ичинда мавжуд,
Лекин қаму тош ичинда йўқтур зару сийм,
Барчага тегар Суҳайл тоби лекин,
Бир ерда бўлур жароб, бир ерда адим.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир шайхдан эшиттимким, муридина айтур эди: «Эй ўғил, бу одам ўғлининг хотири эйлаким, ризққа мутааллиқ турур. Агар ризқ берганга бўлса, малоика мақоминдан кечкай эди».

Шеър

Унутмади сени холиқ ўшул дам-
Ким эдинг нутфаи мадҳушу мадфун.
Сенга берди ҳаёту ақлу идрок,
Жамолу нутқу рою табъи мавзун.
Ани дойим ангадур чун билурсан,
Унутмайин берур ризқинг туну кун.

Ҳикоят

Бир аъробий ўғлина айтур эди: «ё бунайёа иннака масъулун йавмал-қиёмати мово иктасабта ва ло йуқолу лиман интасабта» Яъни: сенга сўрғайларким, амалинг не дурур дағи демағайларким, отанг ким дурур. «Қавлуҳу: фаизо нуфиҳа фис-сури фало ансобо байнаҳум».¹

Шеър

Қаъба тўнун кийир оғирлаб халқ,
Санъатиндан дегул анга рағбат.
Ўлтуруб бир йил ул азиз билан,
Ҳосил этти каромату иззат.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: ҳукамо таснифларинда келиб турурким, ақрабнинг бало топқан ери маълум дегул, эйлаким, ўзга жонварларнинг маълум дурур дағи онасининг бағирсуғин ер, қорнин йиртиб, саҳроға чиқиб кетар. Айттим: «Мундан ўзга бўлмайисар; кичилик ҳолатинда онасина ул мунунг кабин қилса бор. Қиёс этким улғайса ўзгага не қилғай».

Шеър

Ҳар ким ўз аслина жафо қилса,
Ложарам эйгулук юзун кўрмас.
Чун зиёни тегар анинг элга,
Қанда кўрсанг, уруб белиндан кес.

¹ Карнай чалингандан сўнг насаб сўралмайди.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир фақир эвдаши юклу эди. Муддати етти. Дағи бу фақирнинг умрунда ўғли бўлмиши йўқ эди.

Айтти: «Тангри таоло агар менга эр ўғил берса, бу устумдаги хирқамдан ўзга неким бор эса, фақирларга шукрона бўлсун. Иттифоқо хотуни эр ўғлон топти. Бу фақир ул ваъданинг шартини вафо қилди. Суфра бирақти, турли-туман неъматлар тўкти. Еронларина ўғлининг шукронасин едурди. Бир неча йилдан сўнгра келдим, ул фақирнинг маҳалласина етиб. Анинг ҳолин нечук эмиш деб сўрдум.

Айттилар: «Волий ҳабсинда ётур». Айттим: «Сабаб не турур?» Айттилар: «Ўғли хамр ичиб, уруш этиб, киши ўлтуруб, шаҳардан қочди. Ул жиҳатдан отасин тутуб, элин, аёгин оғир занжир билан боғлаб ҳабсга бирақтилар». Айттим: «Бу балони ул тангридан ҳожат тилаб топти».

Шеър

Ул ўғлоннинг отаси бу балони ўз тилаб топти,
Туни кун беслади қуштек, кийик бекин югургунча,
Онаси тўқуз ой ўн кун кўтарди хайри бўлғай деб,
Йилон топса эди яхши ул ўғлонни туғурғунча.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: тифл эдим, бир муҳаққаҳ олимдан булуғият ҳаддин савол эттим эса, айтти: «Китобларда мактуб дурур уч аломат билан. Аввал аломати ул дурурким, ўн беш ёшина етқай. Иккинчи аломати улким, андоминда қил битқай. Учунчи аломати улким, ихтилом

воқе бўлғай, илло ҳақиқатда аломати бирдан ортуқ йўқ турур. Ул аломати бу турурким, ҳақ таоло ризосина жадду жаҳди ортуқроқ керак, анданким нафсининг ҳаззина бўлғай. Ҳар кимда бу сифат бўлмаса, ҳануз ул боляғ дегул, агар юз яшар бўлса».

Ш е ъ р

Эй ўзин кўрган ўзгадан устод,
Не эди аввалинг, қил охир ёд.
Илк бир қатра сув эди исминг,
Бўлди қирқ кунда сурати жисминг.
Эмди бўлдунг бу кун баҳодур эр,
Паҳлавони жаҳон сенга эл дер,
Ҳарки нафсин енгар баҳодур ул,
Паҳлавон бўлсанг анинг беки бўл.
Бўлмаса қирқ яшарда ақлу адаб,
Дегул инсон десанг ани не ажаб.
Эрлик ул иш дегул кўнгул ёққай.
Ё киши айбини кўруб чаққай.
Эр керак кўнгли кинадан холи,
Узи алчоқу ҳиммати олий.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир йил Ҳижоз йўлинда яёғлар орасинда мунозаа тушти. Айтур: «Ман дағи ул суфрада яёғ эдим. Ҳосилул-амр бири бирина тушуб, фусуқ ва жи-дол додин бердилар».

Мажжора ичинда бир кишини кўрдум, қотиндағи нукарина айтти: «Ажаб дегулмиким шатранж бисотининг ож пиёдалари юқори сафқа етиб, фарзин бўлулар яъни бурунғидан яхши бўлулар дағи бариядағи ҳож пиёдалари

мақсадларина етиб дағи баттар бўлурлар». Аларнинг чинда ул шарни бошлаған ҳожига мен айттим:

Ш е ъ р

«Нечун сен бўйла, эй ҳожи сафиҳ эр,
Ким ул бечора юк тортиб тикан ер.
Кўнгулларни ёқарсан кўргузуб шар,
Анга ҳожи дема, ҳожи тевадур».

Ҳ и к о я т

Бир аҳмақ кишининг кўзи оғрир эди. Байтор қотина бориб айтти: «Кўзума ул ўтдан чеккилким, тевалар кўзина чекарсан». Ул дағи чекти. Кўзи кўр бўлди. Буйруқ эясина бордилар. Буйруқ эяси айтти: «Байторға нима келмас, агар бу эшак бўлмаса эди, байтор қатина бормағай эди». Бу ҳикоятдан мақсуд улдуким, синамаған кишига улу иш буюрган керакким сўнгра надомат егай.

Ш е ъ р

Мудаббир оқил эр бермас яқин бил,
Биликсиз эр элина мушкул ишлар.
Муаллимким, ҳасир ишлар туну кун,
Сақинма бориб ул эр атлас ишлар.

Ҳ и к о я т

Улуғлардан бир кимэрсанинг ўғли вафот этти. Отасина айттилар: «Ўғлинг турбаси сандуқи уза не ёзмоқ керак». Айтти: «Каломи мажид оятининг иззати ва шарафи андан ортуқроқ турурким, мунунг бекин ерларга ёзмоқдан; неча замонлар турмоқ билан суртулур дағи халойиқ

анинг уза ҳурматин билмайин кечарлар. Тиласангизким,
тазкира ёзилгай, бу икки байт кифоят турур:

Ш е ъ р

Шод бўлур кўнгул неча кўрса,
Жумла саҳро юзин чечак тутмиш.
Келсанг, эй дўст, кўргасан илк ёз,
Туброқим устуна ёш ўт битмиш».

Ҳ и к о я т

Бармакийлардан бир солиҳ эр кечар эди. Кўрди: бир
хожа қулининг элин, аёгин боғлаб жафо қилур. Бу солиҳ
эр айтти: «Эй ўғлим, ул дағи сенинг бекин тангри тао-
лонинг махлуқи дурур. Ҳақ таоло ани сенинг ҳукмунга
асир қилиб дурур дағи сенинг фазилатингни анинг уза
қўюб турур. Ҳақ таоло неъматининг шукрин ерина ке-
тургил дағи мунча жафони анга раво кўрмагил. Бўлмасун-
ким, тонг била қиёмат маҳшаринда ул сендан яхши бўл-
гай дағи сен уялгайсан».

Ш е ъ р

Эй хожа, қулунга кўб йигирма,
Чўқ жавр қилиб вабола кирма.

Сен ани юз ақчага олибсан,
Қудрат била худ яратмайибсан.

Бу жавру жафо неча бўлусар,
Сендан ҳақ анинг ўчун олусар.

Дағи набий алайҳиссалоту вассалом ҳадисинда келиб ту-
рурким қиёмат кунунда уллу ҳасрат ул бўлгайким, бир

солиҳ қулни жаннатга элтгайлар дағи фосиҳ хожаларни
жаҳаннамга.

Ш е ъ р

Жавр кўб қилма қулға, эй хожа,
Чунким ул ҳукмунга дурур мунқод,
Тонг била тонг тафарруж этгайсан,
Хожа занжир ичинда, қул озод.

Ҳ и к о я т

Шайх Саъдий айтур: бир йил Балх шаҳриндан шомий-
лар билан йўлдош бўлуб чиқтим, йўл қатти ҳаромийли
эди. Бир йигит бизга бадрақа бўлди. Қилич, қалқон ўйнар
дағи чарх ўқин яхши отар дағи қатти ё чекар эди, эйла-
ким, ўн киши ёсин куч билан қураар дағи курашда эйла
паҳлавон эдиким, ҳеч кимерса орқасин ерга кетура билмас,
аммо мутанаъим эди. Кўлкада бесланмиш, жаҳон кўрма-
ган, сафар жаврин чекмаган, исси-совуқ татмаган, ҳарб
кўсининг уни қулоғина тегмаган дағи муборизлар қиличи-
нинг барқини кўрмаган эди.

Ш е ъ р

Душманга асир бўлмиши йўқ
Кўрмади черикда ёғганин ўқ.

Ул паҳлавон йигит билан ўйнай-кула келур эдук. Не
ердаким қадимий девор кўрса, билак қуввати билан йиқиб
кечар дағи қандаким бир улуу терак кўрса, ани панжа қув-
вати билан қўпариб кетар. Қувватина қувониб, бу байтни
ўқур эди:

Ш е ъ р

Қандадур фил келиб сурату ҳайбат кўрсун,
Қандадур шер келиб панжада қувват кўрсун.

Биз бу ҳолда эдукким, ногоҳ бир тош ёниндан икки
ҳиндий чиқиб етти дағи жонимизга қасд этти, элларинда
бирар ағоч олиб. Ул паҳлавонга айттимким: «Не турусан,
вақти дурур».

Ш е ъ р

Бор эса кўргуз элинга бу кун эрликдан фан,
Уз аёғи била гўр оғзина келди душман.

Кўрдум: ул паҳлавон йигитни: элиндан ўқини, ёсини
бирақиб титрамакка бошлади. Мен ўз-ўзума айттим:

Ш е ъ р

«Ул эр ким ўқ отибан қил ёра, нишон урғай,
Ани урушта сақинма еринда бек турғай».

Мундан ўзга халос топмадиқим, кумошимизни дағи
силоҳимизни алар назаринда қўюб, саломат йўлун тутуб
кеттик.

Ш е ъ р

Оғир ишга синамиш эр ия бер,
Қим арслонни тутуб келтурғай ул эр,
Йигитким филтек бўлса қавий тан
Урушда эрлик андин истама сан.
Уруш кўрган қариға чарб мафҳум,
Нечукким масъала оламга маълум.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир бой кишининг ўглин кўрдум: отаси қабри уза ўтуруб, бир фақир ўгли билан мунозара қилиб айтур эди: «Отам турбасининг сандуқи уза алвон нақш қазилмиш дағи олтун билан хатлар ёзилмиш, фарши кўк мрамор, кирпичлари пируза дағи сенинг отангнинг гўри бир неча жек кирпичдан дағи бир неча овуч тупроқ устуна тўқуб турурлар». Ул фақир ўгли бу сўзни эшитиб айтти: «Тек ўтурким, сенинг отанг оғир тош остиндан тебрангинча, керак меним отам жаннатга кирмиш бўлғай».

Шеър

Эшакнингким юки бўлса юнгулрак,
Юрур роҳат билан дойим било-шак.

Ҳикоят

Шайх Саъдий айтур: бир олимдан бу ҳадис маъносин савол эттим: «Қола расулуллоҳу саллаллоҳу алайҳи васаллам: аъдо адувика нафсикаллати байна жанбайка».

Ул айтти: «Бу ҳадис маъниси ул турурким, душманларнинг саъбраги нафсинг дурур. Анинг учунким, ўзга душманларга эҳсон қилсанг дўст бўлур, аммо нафсинга не қадар мудоро қилсанг, мухолифатин ортурур».

Шеър

Кўб еганлар ётур баҳоимтек,
Оз еганлар бўлур фаришта сифот.
Нафсин ўлтурган эр бўлур ғозий,
Эр эрсанг ҳосил эт анинг бекин от.

Ҳикоят

Шайх Саъдийнинг жидоли бир муддаи бирлан бойлиқ дағи фақирлиқ баёни ичинда.

Бир кимэrsa тариқат йўлининг муддаилариндан фақирлар суратинда эди ва лекин аларнинг сийратинда дегул.

Маҳфил ичинда ўтуруб, даъвийга туруб, шикоят дафтарин очти: бойлардан бошлаб сўзни бу ерга кетурдиким, фақирларнинг қудрати эли боғли дағи бойларнинг иродати аёғи синиб туруб.

Шеър

Сахийларнинг элинда бир дирам йўқ,
Ғанийларда дароҳим чўқ, карам йўқ.

Чун мен улуғлар неъматин билан бесланиб турурман. Анинг бу сўзи менга хуш келмади. Айтти: «Эй ёр, бойлар мискинлар дахли дурур дағи ўтурған фақирларнинг заҳираси дағи зорлар мақсади, мусофирлар сиғинған ери дурур. Дағи оғир юклар мутаҳаммили, ўзгалар роҳати учун дағи онлар таом емакка элларини ул вақт сунарларким. мутааллиқлари дағи эли алтиндағилари егайлар. Аларнинг айгу фазласиндан йироқдағи, яқиндағиларға еткай, андан сўнгра ўзлари ерлар.

Шеър

Йўқсулға тегар ҳамиша мунъим карами,
Қурбону закоту вақфу турли неъмат.
Сен қайда алар йўлин юригайсанким,
Юз ғусса билан қилурсан икки ракаат,

Агар жуд қидрат билан бўлур эса, дағи сужуд қувват билан онларға мусаллам дурур.

Ш е ъ р

Одамийнинг шарафи ҳилму ҳаё, жуду сужуд,
Ким юриса бу сифатда севар ани маъбуд.

Яна неъмат эяларининг закотли моллари дағи ори нафис тўнлари, сақланмиш ҳаёллари дағи фариг кўнгуллари бор дағи тоат қуввати латиф луқмалар ичинда дурур дағи ибодат сиҳати назиф кисват ичинда кўрунур. Бас заиф эрдан не қувват келгай, ё бўш элдан не мурувват ё синуқ аёқли кишидан не сайр, ё оч кимэрсанинг элиндан не хайр келгай.

Ш е ъ р

Ғусса бирлан кеча ётур ул ким,
Эрта ёнинда бўлмаса дирҳам.
Ёз бўлса йнғар қаринчаки, то
Қиш фароғат бўлуб, емағай ғам.

Аммо фароғат билан фақирлиқ бир ерда топулмас дағи тор элда жамият сурат боғламас. Бир кимэrsa ишга таҳ-рима боғлаб турур дағи бир кимэrsa ашоға мунтазир ўту-рур, бу анга қачон ўхшагай.

Ш е ъ р

Машғул дойим ҳақ билан неъмат эяси муҳтарам,
Ризқи паришон одамий кўнгли паришон дам-бадам.

Бас буларнинг ибодати яқинроқ турур қабул бўлмаға.
Анинг учунким, жамъ ва ҳозир дурурлар, паришон хотир

дегул, майшат асбоблари маҳсул дағи ўзлари аврод ва ибодат билан машғул. «Наузу биллоҳи минал-фақрил-мукибки ва мужоваратул-лази ло йўҳиббу»¹.

Дағи ҳадисда келиб турурким: ал-фақру саводул-важҳи фир-рорайни².

Ул айтти: Наби алайҳиссалоту вассалом айтмадимим ким: «ал-фақру фаҳри»³. Айттим: «Тек турғилким, расул алайҳиссалоту вассалом ишорати ул тоифа фақрина дурурким, жафо майдонининг эранлари дағи қазо ўқининг улгуси дурурлар. Анларға дегулким, аброр хирқасин кийгайлар дағи идрор луқмасин сотқайлар.

Ш е ъ р

Эй буюк ули табли холи батн,
Озуқунг йўқ сафарда неткайсан,
Зуҳду тақво сотиб, йиғиб олтун,
Тамаинг ул жинонға кеткайсан.

Маърифатсиз фақир қарор тутмас, ҳатто фақир куфрга етмайинча. Бу маълум дурурким, молсиз киши урэнни ўрта билмас ё бир асирни халос эта олмас. Бас бизим абнон жинсимиз алар мартабаси билан қачон тенг бўлғай; кўрмассенмиким, ҳақ таоло Қуръон ичинда башорат қилур жаннатнинг неъматлариндан: «улаика лаҳум ризқун маълумун»⁴. Ҳатто билгайсан онларнингким, етар кифояти йўқ тиланмамак давлатиндан маҳрум дурурлар дағи фароғат мулки маълум ризқнинг хотами алтинда дурур.

¹ Худодан паноҳ истарман фақирлик ва ёмон кўрган қўшнидан қутқарсин.

² Фақирлик икки дунёда юзи қароликдир.

³ Фақирлик ифтихоримдир.

⁴ Улар учун белгиланган ризқ бор.

Ш е ъ р

Кўрар мискин сувсамиш уйқусунда,
Тамомат ер юзин тутмиш оқар сув.

Не ердаким, бир заҳмат кўрган, машаққат чеккан кишини кўрсанг, ул ўзини оғир ишларга солгай дағи анинг тавобеъ уқубатиндан кўрқмайин ҳалолни ҳаромдан танимағай.

Ш е ъ р

Қачонким ит бошина бир кесак тушар бўлса,
Фараҳ билан секрир, ул ани сўнгак сақиниб.
Кўтариб икки киши бир жанозани кечса,
Тушар тамаъга хасис эр ани емак сақиниб.

Аммо неъмат эяси ҳақ таолонинг иноят назари билан манзур дағи ҳалол била ҳаромдан маҳфуз дурур; эйла сағинким, мен бу сўзни тақрир қилмадим дағи бурҳон кетурмадим. Инсофингдан таваққум бор. Ҳар кез кўрдунгимким, ҳаромийни эли боғли ё зиндон ичинда муфлисни юраги доғли, ё бир маъсумни пардаси ёрилмиш, ё бир мискиннинг қўли кесилмиш, илло йўқсуллауқ сабаби билан.

Арслон йигит эранларни зарурат ҳукми билан тешиқларда тутуб, тубуқларин янчиб турурлар. Дағи муҳтамал дурур: фақир, кимэрсани нафси аммора мутолаба қилса ёмон ишларга, чун эҳсонининг қуввати бўлмаса, маъсият билан мубтало бўлур, нечукким, қорин билан фараҳ экизак турурлар, яъни иккиси бир қориндан; модомким бу еринда бўлғай, ул аёғи устуна турғай.

Эшиттимким бир фақирни ёмон ишда тутуб расвой қилмаға тиладилар. Ул фақир айтти: «Эй мусулмонлар, олту-

нум йўқким хотун олғайман дағи тоқатим йўқким сабр эта билгайман: «ло раҳбонийата фил-исломи»¹. Дағи кўнгул роҳатлариндан хотир жамъиятиндан хожалардаким бор, бири ул дурурким, ой юзли узданг қучқайларким, анинг ҳусни ғайратиндан субҳи содиқнинг эли кўксунда дағи анинг мавзун қаддиндан сарви хиромон хижил бўлуб, аёғи балчиқ ичинда қолиб турур.

Ш е ъ р

Ул дилрабо бу ушшоқ қони билан, кўрунгим,
Бармоқлари учини унноб ранг қилмиш.

Дағи муҳол эрур: анинг ҳусну жамоли билан булар ма-
ноҳийга яқин келгайлар.

Ш е ъ р

Қанда ким оч ит топар эт тиш урур сурмас ани
Ким, бу солиқ ноқасими, ёки дажжол эшшаки.

Дағи онча мастурлар фақирлиқ сабаби билан фасод
ишларга тушуб, юз сувун елга бериб турурлар.

Ш е ъ р

Очлиққа қачон енгилса парҳез равон,
Тақвийнинг олур элиндан ифлос инон.

Бу сўзни ул фақир эшитти эса, тоқатининг инони та-
ҳаммул элиндан тушти, филҳол тили қиличин чекиб, фасо-
ҳат отина миниб, вақоҳат майдонинда чопиб, менга йигириб
айтти: «Эй фалон, ул қадар буларнинг васфин муболага
қилдинг, дағи онча паришон сўзлар сўзладингим, ваҳм та-

¹ Исломиятда христианлик одати йўқдур.

саввур эткай: тирёқ айни ё арзоқ хазинасининг мифтохи дурурлар. Ҳол бу дурурким, бир овуч мутакаббиру мутажаббир ва муажибу мағрур муштағили неъмат дурурлар, сўзламаслар, илло сафоҳат билан; назар қилмаслар, илло кароҳият билан; дағи уламони тиланчиликка мансуб қилурлар дағи фуқарони бошсиз-аёқсиз маъюбларга, ул сабаб биланким, моллари дағи ғурур жоҳлари бор. Мажлисда ўтурмаслар, илло барчадан юқори дағи ўзларини ўзгалардан ортуқ кўрарлар. Дағи ул бошлари йўқким, кишига бош эғгайлар. Ҳукамо айтур: ҳар ким тоатда әксук бўлуб, неъматда ортуқ бўлса, ул кимәрса суратда бой дағи маънида фақир дурур».

Ш е ъ р

Ҳаким узра ҳунарсиз эр дароҳим бирла фахр этса
Бил они куни хар, ўл гарча анбар ўкузи болса.

Айттим: «Аларнинг хорлуқин раво кўрмагилким, карам эялари дурурлар». Айтти: «Хато сўзладинг, дирам қуллари дурурлар дағи илк ёз булуту дурурлар, не фойдаким, ёғмаслар дағи кунаш курсаси дурурлар, кимәрсага ойдинлари тегмас. Иститоат отина миниб турурлар, сурмаслар дағи тангрилик учун бир қадам илгари юрумаслар; машаққат билан мол жамъ этиб, хиссат билан тутуб ўтурурлар. Дағи ҳасрат билан қўюб кетарлар. Ҳукамо айтур: бахилнинг олтуни ул вақт ердан чиқар ким, они ерга қўйгайлар».

Ш е ъ р

Бир кимәрса минг машаққат бирла неъмат жамъ этар,
Ер ани ўзга келиб, ул ёзуқин олиб кетар.

Айттим: «Неъмат эяларининг бахилиқин билмадинг, илло гадойлик сабаби билан; йўқса, ҳар ким тамаъни бир

ёни қўйса карим дағи бахил анга бир кўрунур дағи миҳак билурким, олтун не дурур дағи гадой билур — бахил ким дурур». Айтти: «Мен муни тажриба билан айтурман, эшикларинда мутааллиқлариндан буюк бўйли, кучли кишилар қўярлар, ҳатто келган азизларга дастур бермагайлар дағи элларин ул азизлар кўксина қўюб айтқайларким, эвда киши йўқ турур. Рост айтмиш бўлғайлар».

Ш е ь р

Анингким ақлу рою хайр иши йўқ,
Хуш айтти пардадор эвда киши йўқ.

Айттим: «Агар эшикда анинг учун қўюб турурларким, тиланчилар элиндан жонина етиб турурлар дағи муҳоли ақл эрурким, агар ёзидағи барча қумлар инжи бўлса, тиланчиларнинг кўзи тўлмағай.

Ш е ь р

Аҳли тамаъ кўзи бу жаҳон неъматин билан
Тўлмас, нечукки, тўлмаса қатра билан қуйн.

Ҳотими Той ёзи ерда ўтурур эди. Агар шаҳар ичинда бўлса эди, фақирлар элиндан фиғона келгай эди дағи тўнини пора-пора эткайлар эди. Айтти: «Мен аларнинг ҳолина раҳмат қилурман». Айттим: «Балки молларина ҳасрат ерсан дағи ҳар байдақким, бу маъний нуктасинда сўрар эдим, ул анинг дафъина машғул бўлур эди дағи ҳар шоҳким, тилар эдим, фарзин билан ёпар эди, ҳатто ҳимматининг кисинда неким нақди бор эди, ўйнади дағи наҳбатининг теркишинда неким ўқи бор эди — отти. Ёнимдағи кишига айттим:

Шеър

Эшитиб фасих нутқин ушаниб сукут қилма—
Ким, анинг тилиндадур бас не ҳунарки бор ичинда.
Мутакаллим эр фасоҳат била сўзласа мусажжаъ
Эшикиндадур силоҳи, ел эсар хисор ичинда».

Оқибатул-амр далили қолмади, залил бўлди, эса, таадди тилин узатиб, муҳмал сўзлай бошлади дағи жоҳил одади дурур ким, қачон хасмдан ашаға қолса, хусумат силсиласин тебратур, нечукким, санам йўнғуғчи Озор Иброҳим билан ҳужжатлашиб, чиқиша билмади эса, киришга турди. Айтти: «лаин лам тантаҳи лааражуманнака»¹.

Ул менга сўкти, мен дағи анга. Ул меним ёқам йиртти. Мен анинг сақолин туттум.

Шеър

Ул менга, мен анга тутуб чекишиб,
Югурур ортимизча халқ кула.
Сўзумиз нуктасин таажжуб этиб,
Сўкушурлар эди латифа била.

Алқисса, бу даъвомиз қози қотина етти дағи анинг ҳукмина рози бўлуб, ташвишимиз кетти, ҳатто мусулмонлар ҳокими бойлар билан фақирлар орасинда не фарқ эткай дағи на маслаҳат раво кўргай деб. Қози иккимизнинг сўзин эшитти, ҳайратга қолиб, бир замон тафаккурга бориб, яхши тааммул қилиб айтти: «Эй бойларға сано қилған, дағи фақирларға жафони раво кўрган, билгилким, не ерда гул бор, анда тикан бор, дағи не ердаким хамр бор, анда хумор бор дағи не ердаким ганж бор, анда йилон бор дағи

¹ Агар бу йўлингдан қайтмасанг, сени тошбўрон қиламан.

не ердаким дурри самин бор, анда наҳанг бор дағи бу айш
лаззати ортинда ажал тоқаси очуқ турур дағи жаннат неъ-
матининг алнинда деви маккора ўтурур.

Шеър

Жаври душман не ажаб чекса кўруб толиб дўст,
Чунки дойим тикону гул, ғаму шодий биладур.

Кўрмассанми: бўстон ичинда ёш тол ағочини иси мушк
бекин, дағи бир ағоч борким, қури қамиш бекин; бойлар-
нинг дағи анинг бекин шокирлари бор, кафурлари дағи
бор; фақирларнинг дағи собирлари бор, маҳжурлари дағи
бор.

Шеър

Хар қатраким кўкдан инар бўлса эди холис дураб.
Мўнчоқ бекин бозор ичи тўлғай эди ори гуҳар.

Хазрати иззатининг муқарраблари фақир сийратли
бойлар дағи бой ҳимматли фақирлар дурур. Дағи бойлар-
нинг яхшироқи ул дурурким, фақирлар қайғусин егай дағи
фақирлар яхшироқи ул дурурким, бойлардан кўз юмғай.
Эй улким, бойларни ёмон сифатлар билан ёд қилурсан,
анинг бекинлар дағи борким, қосири ҳиммат кофири неъ-
мат, мол йиғарлар дағи емаслар дағи едурмаслар; масалан:
ёғмур ёғмаса дағи жаҳонни тўфон тутса, онлар молларина
ғарра бўлуб, бир фақирни меҳнатда кўруб, ҳолин сўрма-
ғайлар дағи тангридан кўрқмайин айтқайлар:

Шеър

Очиндан бир фақир ўлса тушуб зор,
Биза андан не қайғу, чун бизим бор.

Анлар ичинда бир тоифа борким, дойим хизматқа белларин боғлаб дағи карамга элларин очиб турурлар. Толиби мағфарат, соҳиби дунё ва охират бу малик қуллари беким, ўзи дурур»¹.

Ш е ъ р

Ота ўғлуна қилмади карамким, қилдинг элга сен,
Кунаштек биликли бўлдунг қўюб хайр ишлара асбоб
Бу ёрли қулларин дойим фараҳда бесласин деб жон,
Қуюбтур Миср мулкинда сени ҳақ ҳожибул-ҳужжоб.

Алмақсуд, ул даъво бу ғоятқа етти, муболаға ҳадд ва қиёсдан кечти. Қазо муқтазоси билан ризо бериб, мозийдан кечиб, можаро узрини мудоро тариқи билан ўртаға кетуруб, бири биримиз қадамина бош қўюб, сўзумуз бу икки байт билан хатм бўлди.

Ш е ъ р

Кишига қилма шикоят жаҳондан, эй дарвеш,
Туруб юруб қиладур шукри неъмат мавло,
Элингда чунким, аё хожа, молу неъмат кўб,
Едур, бағишла, тиласанг саодати уқбо.

¹ Ислом ва мусулмонларнинг таянчи, фуқаро ва мискинларнинг отаси, ҳамманинг фаҳри, мурувват ва ихлос маъдани, давлат ва дин иззати, дарбонларнинг дарбони Амир Тайхос, унинг кунларини худо мангу қилсун ва унинг байроқларини юқори қилсун. (Бу уаун ибора юқорида арабча берилган, биз таожимаси билан кифояландик.)

Саккизинчи боб

СУҲБАТ АДАБИ ИЧИНДА ТУРУР

ҲИКМАТ

Мол умр роҳати учун дурур дағи умр мол жамъ этмак учун дегул. Бир оқилдан сўрдилар: «Давлатли ким дурур дағи давлатсиз не дурур?» Айтти: «Давлатли улким, еди дағи едурди, аммо давлатсиз улким, мутафарриқ мол жамъ этти, емайин қўйди кетти».

Шеър

Харж этиб умрин, йиғиб олтун-кумуш улким емас,
Орттурадур молу мулкин ҳеч ўлгайман демас.
Дарду ҳасрат бирла ўлса устуна қилма намоз,
Ул кишиким, охиратнинг қайғусин ҳаргиз емас.

Ҳикоят

Мусо алайҳиссалом Қорунга насиҳат қилур эдиким:
«Аҳсин камо аҳсаналлоҳу илайка»¹. Ул эшитмади, сен эшиттингким, анинг оқибати не бўлди?»

Шеър

Эй ғарра бўлған молина бўлур вужудунг кал-адам,
Ҳасрат билан элтур сени ерга бу динору дирам.

¹Эҳсон қил худс сенга эҳсон қилгандек.

Дунё матондан тилар бўлсанг таматтуъ олмаға,
Кўргуз халойиққа саҳо чун ҳақ сенга қилди карам.

Араб масали дурур: «Жуд ва ло тамнун лианнал-фонидата илайка ондатун», яъни бағишлағил дағи миннат этмағил, анинг учунким фойдаси сенга қайтур.

Ш е ъ р

Қанда ким соҳиб карам тикти саховат нахлини,
Кўклара чиқти бутоқлари анинг рифъат билан.
Гар емишиндан тиласангким, олиб завқ этмага,
Урмағил бичқи аёғи устуна миннат билан.

Ш е ъ р и о х и р

Ичириб элга қошуқ бирла шўрба,
Чўмуч сопи билан кўзин чиқарма.

Ҳ И К М А Т

Икки киши фойдасиз ранж чекти дағи тухумни шўра ерга экти. Бирин улким, мол йиғди дағи емади; иккинчи улким, илм ўқиди дағи амал қилмади.

Ш е ъ р

Сўзунг бу дурурки, мен фалон олимман,
Чун йўқ амалинг яна ҳамон жоҳилсан.

Мунунг масали ўшул эшакка ўхшар: билмаски, юки ўтунмидур ё дафтар.

Ҳ И К М А Т

Илм дин беслемак учун дуру, дунё емак учун дегул.

Ш е ъ р

Қачонким олим эр илмин халойиққа юруб сотти,
Ул эр нақдин эли бирлан ёнар ўтқа билиб отти.

Ҳ И К М А Т

Тақвосиз олим кўзсуз машғаладорға ўхшар.

Ш е ъ р

Умринким фойдасиз ишлара қилди талаф,
Ҳожат олмади тушурди ақчасин ул нохалаф.

Н А С И Ҳ А Т

Мулк билик эялариндан жамол топар дағи дин мут-
тақийлардан камол тутар. Маликлар билик эяларининг
насиҳатина муҳтожрак турур, анданким, билик эялари ма-
ликлар суҳбатина муҳтож бўлғай.

Ш е ъ р

Ўгут олғил биликли эрдан, эй шоҳ,
Биликли эр каломи тоза гулдур.
Амални ақл эясина буюрғил,
Нечаким, ул анинг шўғли дегулдур.

Ҳ И К М А Т

Уч нима доим қолмас: бири тижоратсиз мол, иккинчи-
си баҳссиз илм, учунчи сиёсатсиз мулк; аммо ёмонларға
раҳм қилмоқ, эйгуларға жавр этмак бўлур дағи золим-
лардан афв этмак фақирларға зулм қилмоқ бўлур.

Шеър

Ёмонга эйгулук қилсанг, сунуб қўл,
Элингдан давлатинг олмоқ тилар ул.

НАСИҲАТ

Маликлар дўстлуқина эътимод этса бўлмас дағи ўғ-
лонларнинг хуш овозинаким, ул бир хаёл билан мубаддал
бўлур дағи бу йигитлик билан мутағаййир бўлур.

Шеър

Кўнгул берма ул уздангаки, макру ҳийласи чўқдур.
Ҳаромий кўвлари, қоши ажаб, ё кирпуги ўқдур.

НАСИҲАТ

Не сиррингим бор дўстларингга демагил! Не билур-
санким бир вақт душман бўлғайлар, надомат емагил. Да-
ғи не ёмонлиқким қила билур бўлсанг, душманинга қил-
магил! Не билурсанким, бир кун дўст бўлғай дағи не ро-
зинг бўлса кимэрс қотинда очмагил.

Шеър

Сиррингни кўнгулда сақлагил бек,
Мушфиқ сенга йўқ жаҳонда сентек.
Этма деб ани кишига айтма,
Турмаским, ани эшитса теб-тек.

НАСИҲАТ

Қачонким душман қаттиқ заиф бўлса, дўстлуқ кўргу-
зур. Анинг мақсуди мундан ортуқ дегулким, душманлигин

қаввий қилур. Вақтиким, дўстларнинг дўстлуғина этъимод бўлмаганда, душманларнинг ёлгон дўстлугиндан не ҳосил бўлмай. Дағи ҳар ким душманининг киччисин саҳл кўрғай, анга ўхарким, оз ўтни сўндурмайин қўюб кеткай.

Шеър

Ўлтур букун, ўлтура билурсан, эй ёр,
Оз ўт бийиса, ёнар бу шаҳру бозор.
Ё қурмаға қўйма душманингни зинҳор —
Ким, ўқ била йиқмаға букун фурсат бор.

НАСИҲАТ

Икки душман орасинда анинг беки сўзламак кераксанким, қачон алар дўст бўлса, сен ўртада уйялмағайсан.

Шеър

Чу икки киши аро кириш ўтдур бил,
Сўз чўплагичи ўтуи ёқар мустаъжил,
Тонг бирла бўлур алар бояғи беки дўст,
Васвос бўлур ул ўртада хору хижил.

ҲИКМАТ

Ул кишиким душманлар билан сулҳ қилур, дўстлари андан озор бўлур.

Шеър

Элинг юв ул мунофиқ дўстанким
Юрур душманларинг бирлан бўлуб ёр.

НАСИҲАТ

Қачонким бир ишни кечурмакда хотиринг мутараддид бўлса, ул тарафни ихтиёр қилғилким, анда кўнгул озори бўлмағай.

Шеър

Одамий кўнглин йиқар сўз сўзлама,
Сулуҳ эясиндан хусумат кўзлама.

НАСИҲАТ

Ул ишким олтун била биткай, анинг учун жонни хатарга қўймоқ керакмас.

Шеър

Қачонким туганса элингдаги ол,
Қилич чексанг ул дам қининдан ҳалол.

НАСИҲАТ

Душманни ожиз кўруб раҳм этмагил ким, қачон қодир бўлса, сенга раҳм этмас.

Шеър

Душманингни кўруб фақири ҳақир,
Лоф уруб бурмагил бийиқ зинҳор.
Ҳар сўнгахнинг бўлур ичинда илик,
Текма, кўнглак ичинда бир эр бор.

НАСИҲАТ

Ҳар ким бир ёмонни ўлтургай, халқни анинг балосиндан қуртаргай, дағи ани тангри азобиндан халос эткай.

Шеър

Карам қил кишига, ва лекин боқиб,
Кўнгул йиққан эрга карам қилмағил.
Анга раҳм қилган кишининг ишин
Баний одам узра карам билмағил.

НАСИҲАТ

Душман ўгутун қабул қилмоқ хато дурур ва лекин эшитмак раво, ҳатто анинг хилофин ишлагайсан, ул айни савоб бўлур.

Шеър

Қил ҳазар душман сўзиндан, эй рафиқ,
Неким ул айтса, анинг сен аксин эт!
Кўргузурса соғ ёна йўл сенга,
Сен анинг сўзин эшитма, сўлға кет!

НАСИҲАТ

Ҳаддан оша ғазабланмоқ ваҳшат кетурур. Дағи вақт-сиз лутф кўргузмак ҳайбат кетарур. Ул қадар қаттилик этмағилким, сендан тўйғайлар. Ул қадар юмшоқ бўлмағилким, сени аёқ алтинда қўйғайлар.

Шеър

Не қатти бўлким, эл сендан ушангай,
Не юмшоқ қадринга нуқсон кетургай.

Не ўзгадан ўзунгни кўргил ортуқ.
Не эйла сўзлаким, исён кетургай.

ҲИКМАТ

Икки киши мулкнинг дағи диннинг душмани турур:
бири улким, султон бўлуб адл қилмаса; бири дағи улким,
зоҳид бўлуб илми бўлмаса.

Шеър

Зулм этиб золим малик мулкин йиқар,
Зоҳиди нодон диёнатдан чиқар.

ҲИКМАТ

Ёмон қилиқли киши бир душман элинда гирифтор бў-
луб турурким, анинг жавридан бағри қон билан тўлуб
турур.

Шеър

Хулқи ёмон кимарса қочса бало элиндан,
Куртулмагай нечаким, ул хулқ анинг биладур,

НАСИҲАТ

Қачон кўрсангким, душман чериси ичин аро ола бўлуб
тарғамаға башладилар, сен жамъ бўл. Агар алар муттафиқ
бўлуб бир ерда турсалар, сен ўзунгни паришонлиқдан сақ-
лағил.

Шеър

Ултурғул дўстлар бирлан фароғат,
Қачон кўрсанг адуларинг аро ҳарб.

Алар барча келиб бир ерда турса,
Едургил сен аларга ўқ билан зарб.

ҲИКМАТ

Қачонким душманинг ҳийласи туганса, дўстлуқ силсиласин тебратар дағи ул дўстлуқ билан эйла ишлар этарким, ҳеч душман ани қила билмағай.

Йилон бошин душман эли билан янчгилким, икки кўркли ишдан холи дегул. Агар ул голиб келса, йилон ўлтурдунг, вагар бу голиб бўлса, душмандан қуртулдунг.

Шеър

Эй лашкар ичинда белгили форис эр,
Душманни кўруб заиф сен, қилма тараб.
Бир киччи киши кечиб равон жониндан,
Арслонни уруб чиқарса мағзин не ажаб.

НАСИҲАТ

Ул ишким қўнгуллар озор қилур, сен ани ишламағил,
ўзгалар ишласин.

Шеър

Аё келган жаҳонга эйгулук эт,
Ёмон ишни ёмонларга қўюб кет.

НАСИҲАТ

Душман олина алданмағил дағи маддоҳ мадҳина мағрур бўлмағилким, ул ол тузоғин қуруб турур дағи бу та-

маъ этакин очиб ўтурур. Аҳмақ кишини ўксанг, хуш келур; нечукким, аруқ қўйни урсанг, семиз кўрунур.

Ш е ъ р

Адиб эр мадҳина мағрур бўлма,
Анинг сендан футуҳи чўқ дегулдур.
Қачон ким тобмаса сендан муродин,
Юз онча назм этиб, ул айбинг айтур.

Ҳ И К М А Т

Ҳар кишига ўз ақли камол уза дурур, дағи ўз ўғли соҳибжамол кўрунур.

Ш е ъ р

Яҳудий бир мусулмон эр билан сўзга келиб бир кун,
Хилоф узра чекиштилار нечаким бор эди имкон.
Мусулмон онт ичиб тангри каломининг уза айтти,
Яҳудийман, бу қавлимнинг ичинда бор эса нуқсон.
Яҳудий эр дағи онтлар ичиб Таврот уза айтти:
Мусулмонман, агар бўлса, сўзумда заррача ёлғон.
Агар бу ақл дунёдан чиқиб кетса, яқин бил ким,
Тасаввур этмагай ҳаргиз ўзин бир одамий нодон.

Ҳ И К М А Т

Ун киши бир суфрада емак ер дағи ортар. Икки ит бир мурдор учун бири бирин йиртар.

Ш е ъ р

Ганидур улки қаноат ичинда сабри чўқ,
Жаҳонда сабру қаноат бекин майшат йўқ.

Ҳарис еса жаҳонни ҳануз очу фақир,
Ҳамиша аҳли қаноат бир этмаги била тўқ.

ҲИКМАТ

Ул нимаким терк биткай кўб турмас.

Шеър

Олиб машриқ элининг туброқиндан,
Қилурлар қирқ йилда саҳни чиний.
Тузуб бир кунда юз кошон ичинда,
Сотарлар бир дирамга олтисини.

ҲИКМАТ

Сабр билан боғда ғўра бишар, дағи ошиққан кимэрс
юзи устуна тушар.

Шеър

Ўзуб кечти ошиққан отли эрни,
Юрубан бир киши арқун туну кун.
Кулук отлар ориб қолди, тевачи
Сурар эди тевасин арқун-арқун.

ҲИКМАТ

Биликсиз кишига сукутдан яхшироқ йўқ, агар бу мас-
лаҳатни билса эди, биликсиз бўлмағай эди.

Шеър

Камоли фазл сенга чунки йўқтур,
Тилингни сақла оғзингда ўтур тек.

Қилур эрни тили дойим фазиҳат,
Чурук қўзни нечук қилса йунгуллик.

ҲИКМАТ

Ҳар ким ўзиндан олим билан мубоҳаса қилса, ҳатто билгайларким, олим дурур ва лекин жоҳиллиги маълум бўлур.

Шеър

Қачон сендан биликли эр очиб оғзин сўза келса
Неча яхши билур бўлсанг сўзина эътироз этма.

ҲИКМАТ

Ул кишиким ёвузлар билан ўлтургай, эйгулук юзун кўрмагай.

Шеър

Нечун қури қамишдан шаккар тамаъ қилурсан,
Келмас бўри элиндан фарвачилик билурсан.

НАСИҲАТ

Халқнинг кизли айбин очмағил, онларни фазиҳат қилурсан дағи сен эътиқодсиз қолурсан.

Шеър

Эй жамоли мунир шамс менгиз,
Тиласанг бўлмаға ҳамиша азиз.
Одамий айбини кўруб очма,
Эгри сўзни кўни деб онт ичма.

ҲИКМАТ

Ҳар кишинингким сурати кўркли дурур, сийрати кўркли дегул. Ташина эътибор йўқ, ори керак кўнгул.

Шеър

Кишининг фазлу миқдори бўлур маълум бир кунда,
Ва лекин нафси хубсини боқиб йиллар билиб бўлмас.

НАСИҲАТ

Ҳар ким улуларга сўкар, тили билан ўз қонин тўкар.

Шеър

Сен сени доим кўрарсан ўзгалардан артуқ эр,
Эйлаким, аҳвол киши бирни боқиб, икки кўрар.
Бош урушмағил урушчи паҳлавон қўчқор била,
Чун билурсанким, урушсанг ул сенинг бошинг ёрар.

ҲИКМАТ

Арслон билан панжа тутмоқ дағи қиличқа юмруқ урмоқ оқиллар иши дегул.

Шеър

Хуш этти мунн ул адиби зариф:
Маликка бўлурми қаландар ҳариф.
Ўз эли билан ўз қўлун синдурур,
Қавий бирла панжа тутушқан заиф.

ҲИКМАТ

Эрдамсизлар эрдам эясин кўра билмас, нечукким, бозор итлари ов итларин тиламас, йироқдан ғавго қилур, яқин келмас.

Ш е ъ р

Ҳасуд эр қандаким аҳли ҳунар бўлса, ани кўзлар,
Қатинда дам ура билмас, йўқинда ғайбатин сўзлар.

Ҳ И К М А Т

Бўғоз балоси бўлмаса эди, қуш тузоққа тушмагай эди,
сайёд дағи тузоқни қурмагай эди. Ҳақимлар емакни кич-
кич ерлар, обидлар ярим қорин, зоҳидлар садди рамак,
қарилар ҳаттал-арақ, йигитлар кўтрулгунча табақ, қалан-
дарлар ҳар бири тўрт чанақ.

Ш е ъ р

Тонгсуқ латифа тингла, эй маърифат дабири,
Икки кеча уюмас улким бўғоз асири.
Бир тунла кўб емакдан қорни керила тўлғай,
Ё бир кеча дирамсиз бангию оч бўлғай.

Ҳ И К М А Т

Хотунлар била машварат қилмоқ мусибат кетурур дағи
фосиқларға саховат қилмоқ маъсият бўлур.

Ш е ъ р

Тиши итти бўригаким тараҳҳум
Қилур бўлса, этар ул қўйлара зулм.

Ҳ И К М А Т

Ҳар ким душманина фурсат топиб ўлтурмаса, ул ким-
эrsa ўзининг душмани турур.

Ш е ъ р

Не турур сан боқиб, аё йўлдош,
Тош узадур йилон элингда тош.

ҲИКМАТ

Бир жамоат мунунг аксин раво кўрдиларким, ёзуқларни ўлтурмакда тааммул қилмоқ яхшироқ, ул ҳукм биланким, ихтиёр боқийдурур. Агар тааммул қилмайин ўлтурса, бўлғайким, бир маслаҳат фавт бўлмиш бўлғайким, анинг тадоруки топулмағай.

Шеър

Тири эрни инган осон уруб ўқ бирла ўлтурмак,
Ва лекин бир ўлуни минг ким эрса тиргиза билмас.
Аё ўқ отқучи, яхши сақишлаб илк, андан от,
Билурсан ўқ қачон ёдан чиқар бўлса, яна келмас.

ҲИКМАТ

Жоҳиллар аро агар ҳақим эр тушса, ҳикмат камарин керак белиндан шешса, қачон жоҳил эр тил узатиб сўзга келса, ажаб дегул ҳақим узра голиб бўлса, анинг учунким, асли ёмон тош турур, жавҳарни синдурур.

Шеър

Жоҳил эр қилса жафо, бўлма мукаддар, эй ҳақим,
Не билур кўзсуз кимэрс қадрини наққошнинг.
Синдирур бўлса уруб олтун қадаҳни қатти тош,
Синмас олтун қиммати, ортмас баҳоси тошнинг.

ҲИКМАТ

Жавҳар балчиққа тушса, бурунғи бекин нафис турур.
Ғубор кўкка чиқса, бояғи бекин ҳасис дурур. Дағи тарбия-

сиз истейдод ҳайф турур, дағи тарбият ғайр аҳлина зоеъ турур. Кулнинг олий нисбати бор, анинг учунким, жавҳари улвий дурур нор ва лекин ўз нафсинда ҳунари йўқ, мартабаси тупроқ билан тенг дурур. Шакар қиммати ўзундан дегул, анинг хосиятиндан дурур.

Ш е ъ р

Эй ўзун кўрган неча бир дегасан-
Ким, фалон аллома муфти ўғлиман.
Бор эса бу қавлунга келтур далил,
Гул тикандан келди, Озордан Халил.

Ҳ И К М А Т

Эрдам аяси холис мискка ўхшар, нечукким, миск иси билан ўзини фош қилур, эрдам дағи аясин анинг бекин кўргазур. Биликли эр аттор дўкони бекин дурур, сўзламайин элга ўзин билдурур. Биликсиз киши табли боз бекин, ташиндан хушовоз, уни буюк турур ва лекин ичи бўш.

Ш е ъ р

Жоҳиллар аро олим ўлтурса анга ўхшар,
Бир шамъи мунаввардур кўзсузлар аросинда.

Н А С И Ҳ А Т

Азиз умрунг харж этиб, тотли жон бекин дўст ҳосил эттинг, дағи бир саҳл сўз билан анинг кўнглун оғриттинг.

Ш е ъ р

Эй неча кунлар керакким, ғўра бўлса тотли ош,
Эй неча йиллар керакким, лаъл бўлса асл тош.
Сен ани бир сўз била синдурмағил, эй ёри чувст-
Ким, пиёла синса, мушкулдур яна қилмоқ дуруст.

ҲИКМАТ

Ақл нафс элинда эйла гирифтор бўлуб турур, нечук-
ким, бир ожиз эр кучли хотун элинда гирифтор бўлса.

Шеър

Ул эв эшикинда истама хайру салоҳ,
Ким эпчи уни ул эвда қатти келгай.

ҲИКМАТ

Сахий эрким, егай дағи бағишлағай, ул обиддан ях-
широқким, уруж тутуб, мол йиғгай. Ҳар ким халқ қабули
учун тарки шаҳват қилгай, ул кимэрс алолдан ҳаромға
тушгай.

Шеър

Утурса зарқ учун хилватда обид,
Қаронгғу кўзгуда боқса, не кўргай.

ҲИКМАТ

Қатра-қатра сайл бўлур, оз-оз йиғилса хайл бўлур,
яъни онлардаким, қувват эли йўқ турур, ушоқ тошлар те-
ришурур, ҳатто фурсат вақтин золимдан ўчун олмоқ учун.

Шеър

«Ва қатрун ало қатрин изо интазамат наҳру,
Ва наҳрун ило наҳрин изо ижтамаат баҳру»¹,
Кўп бўлур чун озин-озин ашжор,
Ҳабба-ҳабба адас тўли анбор.

¹ Қатра қатрага қўшилиб дарё бўлур,
Дарё дарёга туташиб денгиз бўлур.

ҲИКМАТ

Жон бир нафас ҳимоятинда дурур дағи дунё икки адам аросинда, онларким, динин дунёга сотқайлар эшак турурлар. Юсуфни сотиб не олғайлар?

«Қолаллоҳу таоло: алам аъҳад илайкум ё бани одама ан ло таъбудуш-шайтон»².

Ш е ь р

Кўзунг оч уйқудан, эй одам ўғли,
Сени кимдан кесиб, кимга тузубсан.
Хато сўзни эшитиб душманингдан,
Керакли дўст аҳдини бузубсан.

ҲИКМАТ

Шайтон мухлислар билан чиқиша билмас дағи султон муфлислар билан.

Ш е ь р

Бурч берма намоз қилмаган мудбирга,
Очлиқдан агар тушуб ўларман деса ул.
Ҳақ бурчин ўдамаган сенинг бурчунгдан
Не қайғуси бор, сен керак Рустам бўл.

ҲИКМАТ

Анингким тирликинда этмакин емадилар, ўлганинда зикри хайрин демадилар. Юзум лаззатин боғ эяси билмас,

¹ Ҳақ таоло айтди: эй Одам ўғиллари, сизга васият қилган эдимку, шайтонга сизинманглар деб.

эйлаким етимлар билур. Юсуфи Сиддиқ алайҳиссалом
Мисрда қизлиқ йил тўйғунча емак емади, ҳатто очларни
унутмағайман деб.

Шеър

Танаъум бирла роҳатта тирилган,
Не билсун очу муфлис ҳолини ул.
Тиласанг эйгу отинг мангу қолғай,
Аёқдан тушкан элин тутқучи бўл.

ҲИКМАТ

Икки нима муҳоли ақл дурур: бири улким, ризқи мақ-
сумдан ортуқ емак, икинч улким, ажали маълумдан бурун
ўлмак.

Шеър

Бўлмиши йўқ қазо тағайюр ҳеч,
Куфр этмак билан киши туну кун.
Ел вакили фариштага не ғам,
Бир қарининг чароғи сўнган учун.

НАСИҲАТ

Эй толиби ризқ, ултурким, егайсан, эй матлуби ажал,
дағи не қолдиким, дегайсан.

Шеър

Ризқ учун жаҳд қил, керак қилма,
Берур ул биру бори азза ва жал.
Бир кишини минг арслон ўлтурмас,
Келмайинча анга қазойи ажал.

ҲИКМАТ

Толёсиз сайёд тенгсизда балиқ тута билмас, дағи
ажалсиз балиқ қури ерда ўлмас.

Шеър

Елар дунёнинг ортинча ҳарис эр,
Улумин англамайин олтун гамин ер.

ҲИКМАТ

Ҳасуд ҳақ таоло неъматиндан бахиллиқ қилур.

Шеър

Ҳасуд эрга бало келсун демаким,
Анинг узра ҳасад оғир балодур,
Не лозим сен анга душман бўлурсан,
Учунгни чун ҳасад андан олодур.

ҲИКМАТ

Иродатсиз мурид муфлис ошиққа ўхшар; амалсиз олим
емишсиз ағочқа; илмсиз зоҳид эшиксиз эвга; маърифатсиз
сайёҳ қанотсиз қушқа.

Мурод нузули Қуръондан таҳсили ори сийрат турур,
тартиби сурати мактуб дегул; оммий мутаабид яёғ манзил
олди дағи ўсал олим от била йўлда уйқуға уюб қолди.

Шеър

Кўрунгиз, ул мурассаъ сўзли олим
Сотиб илмин, олур элдан дароҳим.

Иши аъмо, бекин дойим таманно,
Қачон бўлғай қуловуз сизга аъмо.

ҲИКМАТ

Амалсиз олим болсиз занбурға ўхшар.

Шеър

Муруватсиз аё занбури ҳикма,
Асал бермассан элга, бори тегма.

ҲИКМАТ

Султон хилъати нечаким азиз эса, ҳар бир кишига ўз
тўни андан азизрак турур.

Шеър

Не қадарким беклар оши тотли бўлса, эй қўноқ,
Ерли йўқсулга қуру этмаги андан яхшироқ.

НАСИҲАТ

Сухбат лавозиминдан бири улдурким, сўзни еринда
сўзлагай надим.

Шеър

Ҳикоят мустамеъларга кўра айт,
Агар бўлса, аларнинг сўзга майли.
Утурса оқил эр Мажнун қотинда,
Керакмас сўзи, илло зикри Лайли.

ҲИКМАТ

Ул кишиким, ёмонлар билан юригай, нечаким, онлар-
нинг табиаати мунга асар қилмаса, тўҳматдан холи дегул.

Бир кимэрсә хаммораға борса, намозға мансуб бўлмас,
хамр ичмаги маълум бўлур.

Ш е ъ р

Суҳбат этма ёмон киши бирлан,
Не қадар пок эсанг мунажжас этар.
Кунаш онча буюклиги бирлан,
Бир аяча булут кўрунмас этар.

Ҳ И К М А Т

Ёлғон сўзламак ул захм бекин дурурким, жароҳати
битса нишони қолур. Юсуф наби алайҳиссалом қариндош-
лари ёлғон билан мансуб бўлди, тўғри сўзларина эътимод
қолмади.

Ш е ъ р

Хатоға нисбат этмас ким эшитса,
Сўзи дойим анингким рост бўлғай.
Ҳар эр ёлғон билан машҳур бўлса,
Ким они рост деб иқрор қилғай.

Ҳ И К М А Т

Ажалли коинот зоҳир юзиндан одамий дурур дағи
азалли мавжудот ит турурким, туз этмак ҳаққини билур,
ул одамийдан яхшироқким билмас.

Ш е ъ р

Туз этмакни унутмас қалб гар юз
Қувар бўлсанг, яна қайтармас ул юз,

Мунофиқ суҳбатингда неъматинг ер,
Чиқиб душманларингга ғайбатинг дер.

ҲИКМАТ

Инжилда келиб турур: эй одам ўгли, бойлиқ берсам
машғул бўлурсан, йўқсуллуқ берсам малул. Бас зикримнинг
ҳаловатин қанда табқайсан дағи қачон ибодатима таъжил
қилғайсан.

Шеър

Бири давлат билан мағруру ғофил,
Бири меҳнат билан ранжуру соил.
Бу ҳолатда қачон бўлғайсан, эй қул,
Кечиб ўз ишларингдан ҳаққа машғул.

ҲИКМАТ

Тангри таолонинг иродати бир кимэрсани салтанат
тахтиндан ашаға этар дағи бир кимэрсани балиқ қорнинда
доим хуш тутар.

Шеър

Тутар хушвақт бу зикринг бўлуб ошиқлара мунис,
Агар бўлса алар балиқ ичинда эйлаким Юнис.

ҲИКМАТ

Агар ул ҳукм қиличини чекса, наби ва валий бошин
ашаға чеккай, қачонким, лутфи ғамзасин ҳаракатга кетур-
гай, ёмонларни яхшиларға етургай.

Шеър

Гар қилса хитоб қаҳрин ул Маҳшарда,
Узр этмага анда анбиё не имкон.
Жаннат тамайн қилиб анинг лутфиндан,
Дойим тутар ашқиё умиди ғуфрон.

ҲИКМАТ

Имом Ғаззолийга сўрдиларким: «Бу манзилатга не билан еттингиз?» Айтти: «Ониким, билмас эдим, сўрмаға ор қилмас эдим».

Шеър

Ор кўрма билмагани сўрмаға,
Сўрмайинча илм ўгранмас киши.
Илм ўқуб ҳар ким амал қилди эса,
Жаннат ичинда тафарруждур иши.

ҲИКМАТ

Бир оқил эрдан сўрдилар: «Мунча фазилатким соғ элда бор, нечун бир халқ юзукни сўл элга тутар?» Айтти:

Шеър

«Бу қазия олама маълумдур-
Ким, ҳамиша мустаҳақ маҳрумдур.
Эй бани одам, сенга эркли илоҳ,
Ё фазилат берсун ул, ё изву жоҳ».

ҲИКМАТ

Назм:

Кўруб тангри таоло бу қулнинг айбини ўртар,
Ва лекин кўрмайин қўнгши бўғозин сухраға йиртар.

ҲИКМАТ

Ҳар ким ўгут эшитиб тутмаса, маломатқа туш бўлур.

Шеър

Эшитиб тутмаса ҳар ким насихат,
Бўлур ул халқ аро дойим фазиҳат.

ҲИКМАТ

Давлатлилар бурун кечканлар ҳикоятиндан ўгут олурлар. Андин бурунроқ ким, сўнграғилар анлар воқеаси билан масал кетургайлар.

Шеър

Эй нечаларни кўрубтур бу жаҳон,
Эй нечалардан дағи ортиб қолур.
Сен алардан олмасанг ибрат букун,
Тонг била сендан булар ибрат олур.

ҲИКМАТ

Ҳақ таоло анингким иродати қулоғин огир яратиб турур, ул неткайким, эшиткай; дағи аниким, саодат каманди билан чеккай, ул нечук илгари келмағай.

Шеър

Мутаққийлар қоронғу тун кўзга
Кўрунурлар қамар бекин ойдин.

Куч билан топмади кимэrsa жоҳ —
Бермайин холиқи замону замин.

ҲИКМАТ

Кўкдан ерга нисор инар, дағи ердан кўкка ғубор чиқар.
«Куллу иноин йатарашшаҳу бимо фиҳи»¹.

Шеър

Ҳар бир киши сифотин аюр деб масалда бор,
Жарра ичинда не эса ташиндан ул сезар.

ҲИКМАТ

Бир фақир муножот қилур вақтин айтти: «Илоҳий,
ёвузларга раҳмат қилғил, эйгуларга раҳматинг доим тегар.
Аввал кишиким, тўнина тироз тикти дағи элина юзук ке-
чуруб боқти, Жамшид эди. Айттилар: «Нечун барча зий-
натни сўлга бердинг?» Айтти: «Соғға соғлиқи етар».

Шеър

Фаридун хаймасининг теграсинда
Насиҳат ёзмиш олтун бирла наққош:
Ёмонга эйгулик қил, эй саҳий эр,
Саодат эйгуларга бўлди йўлдош.

ҲИКМАТ

Бир ҳакимдан сўрдилар: «Тангри таборак ва таоло
мунча турли ағоч яратиб турур. Текма бирининг бир оти

¹ Ҳар коса ўзидаги борни томизади.

бор, ҳеч бирини озод демаслар, илло сарвга. Мунда ҳикмат не турур?» Айтти: «Ҳар бир ағочнинг дахли муайян турур. Маълум вақти билан бир вақт бўлурким, яшарур дағи бир вақт келурким, қуварур ва лекин сарвнинг ҳеч нимаси йўқ, аммо барча вақтта тоза дурур. Бу солиҳлар аломати бўлур».

Ш е ъ р

Эй булбули гулшани маоний,
Сўзунг эшитиб кўнгул бўлур шод,
Ё нахл бекин сахий керак эр,
Ё сарв сифат ҳамиша озод.

Ҳ И К М А Т

Барча кишининг эҳши еса, тиши қамашар, илло қозиларнинг тотли еса қамашир.

Ш е ъ р

Гар еса қози олиб бартил сендан беш хиёр,
Ун қовунлуқ ул сенга ҳосил этарга қил ёрор.

Ҳ И К М А Т

Икки киши дунёдан кетти дағи ҳасрат-надомат элтти: бири улким, йиғди дағи емади; бир дағи улким, билди дағи қилмади.

Ш е ъ р

Неъматни кўб бахил зоҳидни
Дойим эл таъна ўтина ўртар.

Минг эса айб бир сахий эрнинг
Карами жумла айбини уртар.

Тамом бўлди таржимаи китоби «Гулистон», «битавфи-қиллоҳил-каримил-мустаон»¹.

Ш е ъ р

Бир насиҳат шартин ўш қилдуқ баён
Ким, истамас бўлса бизга не зиён.
Ул биликли ким, эшитиб иш этар,
Ложарам мақсудина осон етар.
Йўл учун озуқ ануқ этмак керак,
Чун бу манзилдан кўчуб кетмак керак.
Мунда дойим айгулук эткан киши,
Жаннат ичинда тамошодур иши.
Муддати ҳижрат эди юз тўқсон уч
Йил эдиким, оз эди оламда куч.
Аввали шаввол эдиким эй азиз,
Хатм ўлди бу Гулистонномамиз.
Комил эр айб истамас, кўзлар ҳунар,
Муддаи кўзлаб ҳунар, айбин кизар,
Дам-бадам бу ранж ичиндадур ҳасуд,
Кўргузур доим мурувват аҳли жуд.
Ё илоҳий, сен муродин бер анга,
Ким, бу мискинни дуо бирла анга,
Хайр уза тут бу китобат котибин,
Раҳматинг бирлан ғаний қил соҳибин.
Анбиёнинг иззи авроди учун,
Авлиёнинг ҳар саҳар ёди учун,
Қил назар Сайфи Саройи ёрлиға,
Афв этиб ёзуқларини ярлиға,
Ул қўюб кетти жаҳонда ёдгор,
Бу Гулистонни тари чўн навбаҳор.

¹ Карамли ёрдамчи тангрининг тавфиқи билан.